

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi**
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol. 3

Sayı/Issue

1

Ocak/January 2017

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ
Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays

Cilt/Vol. 3 • Sayı/Issue 1 • Ocak/January 2017 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Vice Editor
Ali ARSLAN

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

MUSAHHİH/Proofread
Yunus ALICI, Serhat DEMİR, Mustafa Hakan YILDIRIM,
Serkan GÖKBULUT

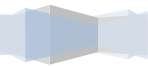
AĞ TASARIM/Web Designer
Hasan AKYOL

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tarihkritik/>

23 Nisan Mah. 11 No.lı Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No 2 Şahinbey 27070 Gaziantep

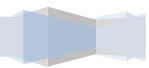
Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değil yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarından sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal. Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

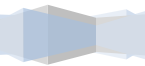

İÇİNDEKİLER/Contents

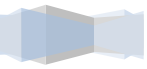
KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	5
Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi, Yuval Noah Hariri Sibel YALI	6
Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar, Yaşar Çoruhlu Burak SARICI	11
Dünya Tarihinde Orta Asya, Peter B Golden Zafer SARAÇ	16
Ömer Bin Abdülaziz, Ahmet Lütfi Kazancı Fatih ERBAŞ	23
Self and the Other in Albanian Medievalism (Shkipja E Mesjetes), Doan Dani Alketa GJONI	26
Yıldız Parlacağı Tarihsel Anlar, Stefan Zweig Erhan KARAOĞLAN	30
Müslüman Şehir Petersburg (Musulmanskiy Peterburg), R İ Bekkin, A N Tahircanova Alfina SİBGATULLİNA	33
Devlet-i Aliyye-3 Köprülüler Devri, Halil İnalçık Ferhunde Çiğdem AYDOĞDU	37
Turhan Sultan, Erhan Afyoncu, Uğur Demir Betül KAHRIMAN	41
Osmanlı İmparatorluğunda Çingenerler, Elena Marushiakova, Vesselin Popov Dilek KAYIŞBACAK	45
Fakihler ve Sofuların Kavgası, Ali Fuat Bilkan Yunus AKTI	50
Osmanlı İmparatorluğu, İstatistik ve Coğrafi Çalışma (L'Empire Ottoman, Étude Géographique et Statische), W. Kellner Gassim İBRAHİM	53
Osmanlıya Bakmak, İlber Ortaylı Ahmet Cengiz KARAGÖZ	57
Medeniyetler ve Şehirler, Ahmet Davutoğlu Elif Fatma BAHADIR	62
Sırbistan'ın Osmanlı Topraklarında İstihbarat ve Teşkilatlanma Çalışmaları 1898-1912, Fahriye Emgili, Mustafa Kahramanyol Aytül DEVELİ	66
Harbiyede Bir Osmanlı Ermenisi, Kalusd Sürmenyan, Çev. Yaşar Tolga Cora Nazlıcan Kübra FIRAT	69

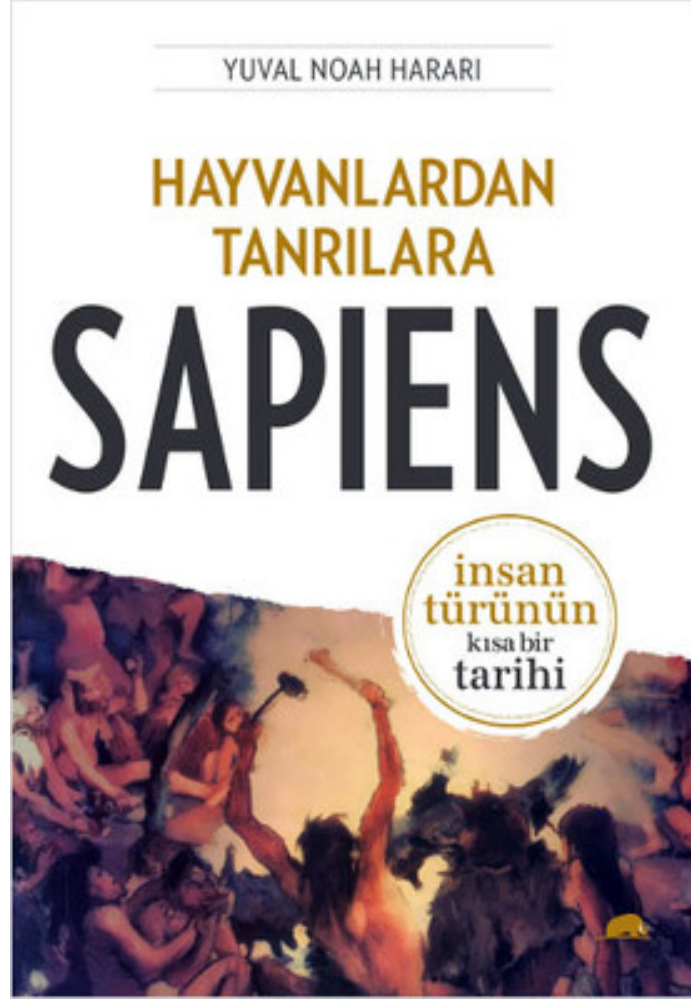

Osmanlı Ordusu 1914-1918 (Ottoman Army 1914-1918), Hikmet Özdemir Mesut UYAR, Çev. S. Esra SAYGILI	72
Kudüs Selahaddin Eyyubi Külliye-i İslamiyesi, Kenan Ziya Taş Yıldız ELKUŞ	77
Bir Kimlik Peşinde Türkiye, Feroz Ahmad Esra KARADAĞ	82
Büyük Mücadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925, Kemal Arı Büşra BULUT	87
KİTAP İNCELEMELERİ/REVIEW ESSAYS	93
Şeyh'ül Vüzera Koca Hüsrev Paşa, Yüksel Çelik M Murat TAŞAR	94
Sudan Seyahatnamesi, Muhammed Mihri, Editör Ahmet Kavas Tuğrul Oğuzhan YILMAZ	115
Osmanlının Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878-1918, Hasip Saygılı Muhittin YENİKEÇECİ	123
Elveda Güzel Vatanım, Ahmet Ümit Mustafa GENÇER	131
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEWS	147

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi

Yuval Noah Harari, Çev. Ertuğrul Genç.

İstanbul, Kolektif Kitap, 2016, 412 s., ISBN: 6055029357.

Sibel YALI*

Bu yazıda sizlere satış rekorları kıran bir tarih kitabından bahsetmek istiyorum. Kitap, 2011'de ibranice, 2014'te ingilizce yayımlandı ve şimdiye dek otuz civarında dile çevrildi. “*Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*” başlığı ile dilimize çevrilen kitapta insanlık tarihinin serüvenine 70 bin yıllık zaman sürecinden bakılmaya çalışılıyor. Öyle bir kitap ki Amerika Başkanı Obama halkına bu kitabı okumasını tavsiye ediyor. Öyle etkili bir kitap ki Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg sosyal medyada kitap hakkındaki düşüncelerini paylaşıyor. Öyle dolu bir kitap ki Amerikalı iş adamı

6

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, ataman_si@yahoo.com

Bill Gates bu kitabı mutlaka okunması gereken kitaplar arasında görüyor. Daha birçok övgü var kitaba...

Tüm bu tavsiyeler, paylaşımlar ve övgüler insanın aklına şu soruları getiriyor. Nasıl oldu da bir tarih kitabı bu kadar popüler oldu? İnsan türünün tarihi ilk defa mı kaleme alındı? Kitap neden bu kadar uzun süre çok satanlar listesinde yer aldı? Kitap içeriğinde hangi tartışmalar mevcut? Kitap kendinden bu denli kuvvetli bahsettirmeyi nasıl başarmış? Kitapta tarih bir disiplin olarak nasıl tanımlanıyor? Akademik açıdan bir referans kitabı olabilir mi? Örneğin tarih ve sosyoloji derslerinde bir ders kitabı olarak okutulabilir mi? Kitap içeriğinden bu sorulara doğrudan yanıtlar bulunması çok kolay değil zira bir sihirbazın şapkasından canlı cansız birçok şey çıkarması gibi şapkaya da sihirbaza da şaşırmanız mümkün! Zira kitap içeriğinde onlarca konu başlığı ve bunlardan çıkarılabilecek yüzlerce tartışma konusu var.

Ana başlıkları ile Sapiens üç bölümden oluşuyor. Bunlar sırasıyla Bilişsel, Tarımsal ve son olarak Bilimsel Devrimler. Kitabın yazarı kitabın konusunu ve içeriğini kendi cümleleri ile şöyle özetliyor: *“Yaklaşık 70 bin yıl önce Homo sapiens'e ait organizmalar, kültür adını verdiğimiz daha da karmaşık yapılar oluşturdular. Bunu takip eden insan kültürlerinin gelişimine tarih diyoruz. Tarihin akışını üç önemli devrim şekillendirdi: Yaklaşık 70 bin yıl önce başlayan Bilişsel Devrim, 12 bin yıl önce bunu hızlandıran Tarım Devrimi ve tarihi sona erdirip bambaşka bir şeyi başlatabilecek yalnızca 5 bin yıl önce başlayan Bilimsel Devrim. Bu kitap, bu üç devrimin insanları ve diğer organizmaları nasıl etkilediğinin hikâyesini anlatıyor.”*(s.5) Ancak hikâye ilerledikçe esas konu başlıklarının güç, din ve bilim ekseninde kurgulandığı görülüyor.

Bu kurgu çerçevesinde insanoğlundaki fiziksel güç ile hayal gücünün ortak kapasitesi ve faaliyetleri dâhilinde tarih sürecinde neleri gerçekleştirebildikleri ortaya konuluyor. Sonuç itibariyle ortaya bir başlangıç ve bir sonuç ilişkisi çıkıyor. Bu ilişki yazar tarafından *tarihin insanoğlunun tanrıları yaratması ile başladığı ve kendilerinin tanrı olmaları ile sonlan(dığı)acağı* iddiası ile şekilleniyor. Yazarın bu iddiası aklıma çocuk felci aşısını bulan ABD'li hekim ve bakteriyolog Jonas Edward Salk'ın insan türünün gücü hakkındaki bir sözünü getirdi. Salk *“bütün böceklerin dünyadan yok olması ile 50 yıl içerisinde dünyada hayatın sona ereceğini ancak insanoğlu türünün ortadan kalkması ile bu süre zarfında bütün yaşamın kendini yenileyeceğini ve gelişeceğini”* söylüyor. Fazla söze ne gerek sebepleri her ne olursa olsun insanlığın dünyaya verdiği zarar ortada!

Sapiens'in yazarı insanı *“70 bin yıl önce Afrika'nın bir köşesinde kendi işiyle meşgul olan önemsiz bir hayvan”* olarak niteliyor. Yazara göre; *“Tamamen bilimsel bir bakış açısıyla bilebildiğimiz kadarıyla, insan yaşamının hiçbir anlamı yoktur. İnsanlar belirli bir amacı olmayan ve körlemesine ilerleyen evrimsel süreçlerin sonucudur ve faaliyetlerimiz ilahi bir kozmik planın parçası değildir. Dünya yarın patlayarak yok olsa, evrende hiçbir değişiklik olmazdı; tahmin edebileceğimiz kadarıyla insanların kendilerine dair anlam arayışı ve öznelliklerinin eksikliği de pek hissedilmezdi. Bu yüzden, insanların*

yaşamlarına atfettiği herhangi bir anlam sadece sanrıdan ibarettir.” (s.382) Yazar bu sözlerini sonsöz kısmında şu şekilde sürdürüyor: “İnsan ilerleyen bin yıllarda kendisini tüm gezegenin efendisi ve ekosistemin baş belasına çevirecek dönüşümü gerçekleştirdi. Bugün ise bir tanrı haline gelmenin, sadece ebedi gençliğin değil, yaratmak ve yok etmek gibi ilahi becerileri de ele geçirmenin arifesinde. İnsanın tanrılaşarak dünyaya hükmettiğini gözlemliyoruz.” Yazar, bu hükmetme gücünü insanoğlunun sanrılama yeteneğine bağlıyor.

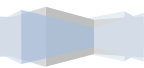
Yazarın bu teorisine göre insanlık için iki tip gerçeklik var. Birincisi öteki hayvanlar için de var olan objektif gerçeklik. Buna göre nehirler, dağlar, ağaçlar kısacası beş duyu organımızla hissettiğimiz her şey bu gerçekliğin içinde mevcut. Diğeri ise kurgusal gerçeklik ki sadece insanoğlunun donanımında mevcut olan bir gerçeklikten söz edilebilir. İnsanlığın dinleri, sembolleri, şirketleri ve kapitalizmi icat edebilme yeteneğini yazar bu gerçekliğe bağlıyor. Bu kurgusal gerçeklik sayesinde kolektif bir dayanışma ortaya çıkarabildiğini ve insanlığın dünyaya bu şekilde hâkim olabildiklerini iddia ediyor.

Yazar kitabında “Kano ve kadirgalardan buharlı gemilere ve uzay mekiklerine vardık ama kimse nereye gittiğimizi bilmiyor. Her zamankinden daha güçlüyüz ama bunca güçle ne yapacağımızı bilmiyoruz.” tezini öne sürüyor. İnsanoğlu bu kadar güçlü mü sorusu tartışmalı bir soru. İnsanoğlunun bugün dünyaya hükmettiği tezine farklı çevrelerden farklı yanıtlar gelebilir. Açıkçası benim bu sorulara yanıtlım insanoğlunun iradesinin zayıf ve sınırlı olduğu ekseninde ifade edilebilir. Zira yazardan farklı olarak insanoğlunun bilebildiklerinin çok sınırlı olduğunu ve bir kırılma noktasına henüz gelmediğimizi düşünüyorum. Şu anda bildiğimiz tek bir gerçek var o da insanlığın doğaya hunharca hükmettiği gerçeği. Yazar bu konudaki vurgusunu şu şekilde dile getiriyor: “Diğer hayvanları ve etrafımızdaki ekosistemi sürekli mahvediyoruz ve bunun karşılığında sadece kendi konforumuzu ve eğlencemizi düşünüyoruz, üstelik tatmin de olmuyoruz.” Yazarın bu görüşüne katılmamak elde değil ancak tarih boyunca insan kendi konforu ve çıkarları için zaten hep ezip geçmemiş mi? İyiliğin tarihi var mı? Günümüzdeki egoizm geçmişte olduğundan sadece biraz daha vahşi değil mi?

Yazar, kitabında “bildiğimiz dünyanın sonuna geldiğimizi” söylüyor. Zira günümüz insanının büyük umutlarından ve mutlak beklentilerden söz edilmesi oldukça zor. Bugünün geçmişten en belirgin farkı kişisel çıkarların ön planda tutulmasıdır. Hâlbuki tarih literatüründeki binlerce vaka kolektif umut ve beklentilere işaret ediyor. Bu bağlamda “İnsanlık Tarihi”ni tarih literatürü kapsamında ele alacak olursak Sapiens’in nevi şahsına münhasır bir örnek olduğunu söyleyemeyiz. Zira literatürdeki çoğu çalışma insanın serüvenini ya tarihi ya biyolojik yaklaşımla zaten ele almış durumdadır. Bu bağlamda eserinin en başında Y. N. Harari’nin kendisine ilham veren Jared Diomand’a¹ özel teşekkürlerini sunmasını manidar buluyorum. Harari’nin kitabında bahsetmediği ancak Sapiens’e çerçeve hazırlayan bir diğer kitabın ise W&A Durant’ın “Tarihten Alınacak Dersler” adlı eseri olduğunu düşünüyorum.²

¹ Jared Diamond, Tüfek, Mikrop ve Çelik, çev. Ülker İnce, Ankara: Tübitak Yayınları, 2002.

² W&A Durant, Tarihten Alınacak Dersler, çev. Nejat Muallimoğlu, Avcıoğlu Basım. 1998.

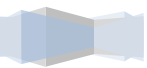

Durant'lar "*tarihi, biyolojinin küçük bir parçası*" olarak görüyorlar ve "*biyolojinin kanunlarının tarihin temel dersleri olduğunu*" ifade ediyorlar. Kısaca söylemek gerekirse kütüphanelerde insanların küresel ekosistemde oynadıkları rolden, imparatorlukların yükselişine ve modern dünyaya kadar pek çok konuyu ele alan birçok kitap mevcut. Ancak hiçbiri Sapiens'in başarısını yakalayamadı. Neden? Harari'nin başarısı tarihle bilimin bir araya getirilerek kabul görmüş anlatıları yeniden ele almasında mı saklı? Yoksa geçmiş ile bugünü olaylar ve şahıslar üzerinden karşılaştırabilme yeteneğinde mi?

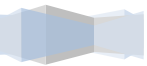
Kitap gerçekten başarılı ve okunası kurgusal bir eser niteliğinde. Jared Diamond'un kitaba ilişkin "*Sapiens, tarihin ve modern dünyanın en büyük sorularını gayet yalın bir dille ele alıyor. Çok seveceksiniz!*" iltifatı sanırım bu görüşü doğruluyor. Kitabın başarısı kanımca bu kitabın bir sosyal fenomen haline dönüştürülmesinde bir başka ifadeyle kitap içeriğinin tanrılaştırılmasında saklı. Bu noktada kitabın bilimsellikten uzaklaşıp fantastik alana yelken açtığını daha net görebiliyoruz. Dolayısıyla yazarın kitabında her söylediğinin mutlak doğru olarak kabul görmesinin yanlış olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Bu bağlamda kitabın bir referans kitabı olarak değerlendirilmesi söz konusu değil. Ancak öne sürülen çeşitli tezler açısından ele alınmasında ve üzerinde tartışılmasında fayda var. Zira yazar insanlığın geldiği noktada artık çok güçlü olduğunu iddia etse de gerçekte eskisinden daha mutsuz ve amaçsız olduğunu belirtiyor.

Bu çerçevede yazar, *eğer Sapiens tarihi sona erecekse, (...) bizlerin zamanımızı şu son soruyu cevaplamaya ayırmamız gerektiği üzerinde duruyor: Neye dönüşmek istiyoruz? Yazar bu konudaki görüşüne şöyle devam ediyor: İnsan Geliştirme sorusu olarak da bilinen bu soru şu anda siyasetçileri, filozofları, akademisyenleri ve sıradan insanları meşgul eden tüm tartışmaları önemsiz kılıyor. (...) Çoğu insan bunları düşünmemeyi tercih eder. (...) Bilimsel projelerin hepsi ölümsüzlüğün arayışıyla, yani Gılgamış Projesiyle ayrılmaz şekilde iç içe geçmiştir.*" Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Harari hem insanlıktan hem de insanlığın geleceğinden umutsuz. Kitabın en sonunda yazar okuyucusuna seslenerek bizden cevap bekleyen en önemli sorunun, aslında "*Neye dönüşmek istiyoruz?*" sorusu olmadığını belirtiyor. Yazara göre insanoğlunun temelde cevap aradığı soru, "*Neyi istemek istiyoruz?*" sorusudur. Yazar sonuç olarak okuyucusunu neyi istemek istiyoruz sorusu ile başa bırakıyor.

Dünyanın geleceği ve mutluluğu açısından bu soruya bir yanıt vermeği naçizane denedim. Ancak sorunun öyle kolayca yanıtlanmadığını gördüm. Bu zorluk derecesinden kaynaklanıyor olmalı ki tarihçi yazar Harari olanları anlamak ve olacaklara hazırlanmak üzere tarihsel anlatıyı bir araç olarak kullanıyor. Böyle bir soru karşısında büyük sözler sarf etmek elbette benim haddim değil. Ancak insanın kendi hakiki durumunu keşfetmesi ile yaşamın manidar hale gelmesinin mümkün olacağı kanaatini taşıyorum. Bu noktada söyleyebileceğim son söz Eric Hobsbawm'a ait. Tarihçi yazar "*Yeni*

*Yüzyılın Eşiğinde*³ adlı eserinde “insanlığın büyük umutlar ve mutlak tutkular olmaksızın bir işe yaramayacağını belirtiyor ve ekliyor “umudu elden bırakmamak lazım”.

³ E. Hobsbawm, *Yeni Yüzyılın Eşiğinde*, Yordam Kitap, 2008. s.179

Eski Türklerin Kutsal Mezarları: Kurganlar

Yaşar Çoruhlu

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, 598 sayfa, ISBN 978-605-155-367-2

Burak SARICI*

Kurganlar hakkında Türklerin tarihi boyunca gömü kültürü ile ilgili kayda değer Çin, Rus ve diğer yabancı kaynaklardan da konu hakkında kazı çalışmalarından ve araştırmalarından bahsedilmiş zengin bir inceleme kitabı diyebiliriz. Bu anlamda genel anlamda tarih boyunca gömü geleneği konu hakkında araştırmalara dayandırılarak konu başlıkları ile detaylandırılarak anlatılır. Eser kapağında da yazıldığı üzere “Orta ve İç Asya’nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Deneme” adı üzerinde durursak, gerçekten de Kurgan veya gömü geleneği Türklerin derin bir kültür olduğu “Mimari” adı tam yerinde ifadedir. 2015 yılında basılan kitabın tarihi bir kaynak olacağı şüphe götürmez. Türklerin Kurgan kültürleri hakkında yapılan araştırmalar çizimler ve resimlerle detaylandırılarak süre gelen kültür benzerlikleri ve farkları ile ele alınan konu diğer kültürlerle ilişkilendirilebilecek yorumlarla desteklenerek yapılan kazı çalışmalarına değinilmektedir. Kurgan kelimesini doğuşu kökeni ile ilgili nitelikli bilgiler tarihi ve geleneksel

* Karaman Okçuluk Kulübü Antrenörü, Karaman, buraksarici@gmail.com

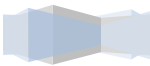
özellikleriyle ilgili örneklemeler yapılır. Kelimenin doğuşu süre gelen ve temelini oluşturan yapıdan Köroğlu ismini doğuşunu buradan da öğrenebilirsiniz. Aynı şekilde Türkmen şivesindeki bu adlandırmayı bildiğimiz kaidelere göre hatırlarız. Şahsi olarak daha önce bildiğim üzere yerin oğlu, toprakta büyümüş, mezarda doğmuş gibi deyişlerin kökeninin aslında buradan geldiğini kavramış olacağız (s.25).

Erken döneme ait mezarların farklı gruplandırmalar ile ayrıntılı şekilde yer almaktadır. İç içe çemberler halinde olup insan ve atın farklı odalara gömüldüğü, daha sade ve genel olarak yer alır. Bu değerlendirmeye uygun Göktürkler dönemine ait Kırgızistan, Tanrı Dağı bölgesinde yapılan kazılardan(1996) aynı grupta içinde değerlendirildiği çeşitli Türk geleneklerin birleşimiyle değişen kurgan gelenekleri farklı kaynaklardan hususi bir çalışmayla detaylandırılarak, değerlendirilir. Kurganlar hakkında Suchanica'daki araştırmalar birçok kültüre ait Avrasya Bölümü C14 laboratuvarı ve Alman Enstitüsünün çalışmaları ve faaliyetleri örneklerle ortaya konmuştur. Genel itibarıyla Türklerin farklı yer şekillerine uygun olarak farklı tarzlarda kurganların oluşumu, yapısı ve araziye göre görünüm tarzları ve farklı şekillerine göre isimlendirmeler örneklerle yer alması bize değişen Türk kurgan kültürünün yerin yapısının da etkisinde olduğunu anlayacağız. Tarihsel açıdan da değinildiğinde kurganların varlığı bize uygarlıkların isimlendirilmesi ve hâkim medeniyetlerde yer alma zamanlarını bilinmesi konusunda çok önemli kanıtlar sunmaktadır. Garnizov kazı sonuçları bu şekilde 1997 yılında erken İskitler dönemini tarihlendirilmesi ve Konuyla ilgili çeşitli hipotezlerde yer almaktadır.

Rudenko'nun Kurgan kültürü ve araştırmaları ile ilgili başarılı çalışmaları özellikle 1950 yılında modern (radyokarbon, deondrokronoloji) teknikler kullanılarak tarih tespiti çalışmalarına yer verilir. Transbaykalya'da ilk kez konstüriksiyon yöntemiyle sınıflandırılmasıyla erken evreye ait olduğu bilinen bu ve bunu gibi mezarların yazarında bu konudaki eleştirileriyle Husung-nu olarak belirtilen halka ait olduğu ileri sürülmüş bu nitelendirmeye "geniş lahitli" (dyrestui tipi) mezarlar tipi ve "geniş defin" odalı mezarlar (Sudzha tipi) olmak üzere çeşitli gruplandırmalarla süre gelen gömü kültürleri, atla ve atsız gömülerin sınıflandırılmasında kut sahiplerinin gömü gelenekleri yer almaktadır.

Türk-Rus savaşlarından sonra toprakların Rusların eline geçmesiyle Rusların bilindiği üzere başlangıç ve sonradan da işgal ettikleri yerlerde olduğu gibi coğrafi keşiflerin artmasıyla İskit dönemine de ait bazı arkeolojik kazıların azalması şüphe götürmeyecektir.

"Neolitik devirde İsakovo (MÖ 4. bin), Serovo, Kitoy (aşağı yukarı bin-2. binin başları), Glazkov (Geç Neolitik veya ilk Tunç çağı) kültürlerini mezarları "Kurgan"ın oluşumuna belki sadece defin odasının ortaya çıkışı bakımından katkıda bulunmuş olarak kabul edilebilirse de bu açılardan örnek sayılabilecek mezarları daha çok aşağıda sözünü sadece Afanesyeva Kültüründe görüyoruz. Sibiryadaki en erken (İsakova mezarları) Angara Vadisi'ndeki birkaç büyük mezar yerleri olan Panomarevo'daki mezarlar ve Baykal bölgesi diğer neolitik mezarları, kurgan şekli içermeyen tamamen kireçtaşı parçalarının zemin üzerine cesedin etrafını sınırlayacak şekilde yerleştirilmesinden ibaret yapılar idi." (s.68). Şimdi bu gelişimin nasıl olduğunu, önemli bir bölümü proto-Türkler ile ilgili olan, erken kültürlerin mezarlarının özelliklerini inceleyerek, açıklarsak, Kurgan kültürünün oluşumunda ilk belirtilerin daha çok Neolitik Dönemde ortaya çıktığını ileri sürebiliriz. Çünkü bozkır kültürünün alt yapısını oluşturan şartlar yavaş yavaş bu dönemde ortaya çıkmaya başlar. Bu dönemde Asya'da ortaya çıkan kültürel değişiklikler, tayganın, ağaçlı bozkırın ve bozkırların istila edilmesi için gerekli olan buluşları ortaya çıkarmıştır.

Okladnikov'a göre “Neolitik kültürün bu temel özellikleri ok, yay ve seramik kapların keşfiydi.”¹ Buna göre bu kitabın yol aldığı paralellik ile kırsal ekonominin ortaya çıkması, Bozkır kültürünün oluşmaya başlamasını sağlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle MÖ 4000-2000 tarihleri arasında ortaya çıkan Bozkır toplulukları içerisinde zamanla Türklerin ataları yani Proto-Türkler (Ön-Türkler) de bu şekilde ortaya çıkacak.

Galzkov devresi ve mezarlarında “birlikte gömülme geleneğinden” sonra Neolitik mezarlar toprak üzerinde hiçbir belirtisi bilinmeyen (MÖ 5000) basit mezarların bulunduğu ve bunların kurgan tipiyle pek ilişkisi olmadığı buna göre Neolitik mezarların devamı ve gelişmiş bir şekli olarak Afanesyeva kültürünün de bu şekilde bilinmesi gerektiği doğrulanır. Bizim açımızdan Afanesyeva ve Andronova kurganların öncüsü olduğu bilinir çünkü bu mezarlar bozkırlarla paralellik gösterecek ve bu şekilde yayılacağı bilinecektir. Bu tür mezar gelenekleri ve gömü tarzları ifade ettikleri anlamlar süregelen dönem içinde değişik gömülerin uygulanmasının kurganların inançlara uygun şekilleneceğini okuyacağız. Bu yüzden Afanesyeva Kültürü İç Asya, Orta Asya ve Doğu Avrupa kültürlerine öncülük etmiş veya etkide bulunmuş önemli bir kültür olarak ifade edilebilir.

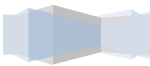
Bizim düşüncemize göre, Afanesyeva halkı, bu bölgelerde daha sonra gelişen Okunyeve kültürünün Mongoloid karakterin ağırlıkta olduğu halkı ile karışmış, belki bir kısmı da göç etmişti. Okunyeve kültürü Proto-Türk unsurlarının içine Proto-Moğol unsurların da kısmen karıştığı bir Proto-Türk kültürü olarak kabul edilecektir. Bilinmesi kâfi olan aynı bozkırda değişik gömü şekillerinin uygulanması konusu tartışılır bir hususta olsa bizim açımızdan Türklere aitlik konumunda sonucu değiştirmemesi gerekmektedir. Bahsedildiği üzere bozkır ritüellerinin Hint-Avrupalılara mal ediliyorsa da yazarında eleştirisi bu yönde olmakla birlikte bir örnek verecek olursam aynı unsurlar Mongoloidlere karışmış beyaz ırk kökenli Türkler içinde geçerliydi.

Altaylar'da mezarlarda bulunan ölümler defin ediliş yönleri ve mezar içinde ölümlü aldığı şekil konusunda bir birlik sağlanmadığı değerlendirilecektir. Geç tarihli varsayılan atla gömülerde Tagar, Hibe ve Şibe kurganlarının halka ve dikdörtgen şeklinde en dışta iri taşlardan örülmüş aşağıdan yukarı doğru yükselen kuşatma duvarlarıyla çevrenmeleri çizimlerle ve ölümlerin defnediliş tarzları Türk-İslam mezar anıtları geçiş noktasında önemli ipuçlarıyla benzeyen yönleri genel ifadelerle irdelenir.

Kitapta değinilen Kazakistan bozkırlarındaki Sintaşa kurganları Orta ve İç Asya'nın sonraki devir mezar anıtı mimarilerini önemli oranda etkilemesi açısından ve geliştirilmiş kurgan tipleri bakımından dikkati çekmektedir. Her ne kadar yabancı araştırmacıların bir bölümü tarafından Aryan kültürüne ait oldukları iddia edilirse de bu husus sadece tarafgir bir yorumdan ibaret olduğu, bu dönemde bu bölgede kurganların tarihleri itibariyle Andronovo paralelinde ele alınabilecek bir kültür gibi görüldüğü aynı şekilde Türk kültürünün devamı olduğunu bu şekilde yorum yaparak Türklerin değişen kurgan kültürü özelliklerinin temsilcisi olduğunu daha iyi kavrayacağız, aynı şekilde yer yer değinildiği üzere eserlerde ilerdeki çalışmalar bu bölge kurganlarının aidiyetini daha iyi aydınlatacağı görüşü hâkim olabilmektedir.

Andronovo ve paralel kültürlerin mezarları ile ilgili bu konuyla ilgili bilim adamı J. P. Mallory'nin görüşlerine ve araştırmalarına çokça yer verilmektedir ancak başka bazı araştırmacılar gibi, radyo-karbon tarihlemeye göre MÖ erken 2. bin yılda ortaya çıkmış olabileceğini ifade ettiği Andronovo kültürünün çeşitli Hint-İranlı kimliğe mal etmeye çalıştıkları ifade edilir. Yine kitaba göre, bu konuda kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını da ifade etmektedir. Araştırmacı bu konuya delil olarak birçok şeyi ileri sürmemesi ancak bu belirtilen hususlar, Türk kültür ve sanatında da çok önemli olduğundan sadece Hint-İranlı veya Hint-Avrupalı kavimlere mal edilmemesi gerektiği ana düşünce kabul edilir. Bir başka bileceğimiz hususta Tiler ve bunlardan çıkan Ting-Lingler

¹ A.P.Okladnikov, “Tarihin Şafağında İç Asya” (Çev. A.Şenel)

Kagnılı boylar sonraki Türklerin ataları olduğudur. Bu kültürün devamı ile ilgili temel taşlar tekdüze bir şekilde ifade edilecektir.

Proto-Türk kültürü olan Tagar Kültürünün gelişim uğradığı değişimler ve hızlı yayılımının etkileri yine benzer olarak Pazırık kültürünün kurganların başlangıcının bu kültürün ilk evrelerini nasıl etkilediği hakkında önemli ipuçları verir. Cesedin, kurganların inşasından, cesedin bekleme süresinden sonra gömüldüğü alp ve bahadır savaşçı tipini ön plan çıkmasından sonra olumsuz etkileri bu doğrultuda savaşçıların(kadın savaşçı) gömü şekillerinin orta kesimde sun'i ve şahsi mücevherler ile çevrilmesi Tagar Kültürü'nde giderek gelişen ve yayılan bir gömü şekli temellerinin oluşumuna yüzeysel değinilir.

Göklere verilen değer ve dini inançların ne derece ileri olduğu ve bu şekilde kültür gelişimini etkilemesi açısından, Yenisey bölgesinde kurganların mimari tasarım ve planlamayı yapmış, mühendisler gök bilimcilerin uygun dediği yerlere taşları yerleştirmiş, din adamları ise kurgan törenlerini ve diğer dinsel işlevlerini yönetmesi kurgan kültürünün her alanda etkin bir şekilde ilerlemesi açısından değerlendirilmektedir. Proto -Türk kültürü ve proto-Türklerle ilişkili kültürlerin birleşimini ürünü olan kurganlar, Neolitik dönemden hatta daha önceki zamandan beri söz konusu toprağa gömme geleneği gelişerek meydana gelmiş olduğunu bilince, şüphesiz Türk kurgan târihi ve kültürü açısından en önemli yapıları arasında yerini alacağı ve Türk devletlerinin bir izi olarak kaldığını düşüneceğiz. Rudenko'nun 5 tanesi büyük bir kısmı küçük olmak üzere kazdığı kurganların genel Pazırık Kültürü açısından gelişimi önem arz edecek ki; gömülen at sayılarının, atların ölü ile beraber gömülmeleri, atların kuyruk saçaklarının sadece savaşta bağlanmayıp öldüğünde de kesilmesi tüm bu atlarında erkek olması gibi kurgan gelenekleri Pazırık kurgan kültürünün gelişimi önemli temel taşlar kabul edilerek sonraki soyların kültürünü oluşturduğu bilinecektir. Yazarın Pazırık Kurganlarından benzer yönlerini belirttiği Katanda Kurganları ile ilgili W.Radlow Sibirya'nın Altaylarda bulunan bir kısım mezarların, kendi yönetiminde nasıl açıldığını anlatır. Bu açıdan bunlar arasında Katanda mezarlık alanındaki kurganlar önemli yer tutacağı bilinecektir. Rudenko'nun Katanda kurganları hakkında çalışmaları neticesindeki Pazırık kurganları ile ilgili benzer yönleri ayrıntılı biçimde irdelenir.

Ulandırık kurganlarında Çin-Moğolistan'dan öte yana orta sınıflara kurganlarda ceset ile birlikte hayvanların kemiklerinin ve değişik sayılarda kullanılan şekillendirilmemiş olmasıyla yükselen "balballar" ve farklı inanışlara göre kuşatma duvarlarının şekillerinden bahsedilir. Bu kültürle bağlantılı cesetlerin gömü kültüründe inanışlarına göre cesetlerin konumu şekli, kurganın zenginliği ve gömüde kullanılan at sayısı bakımından gömülen kişinin özellikleri ve kültüründeki yeri hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olacağız.

Essik kurganlarında çıkarılan kalıntılarında yer alan eşya üzerinde yazının Süleymanov ve Kazak-Türk Türkolog Altay S. Amancolov'un çevirilerine yer verilir. Amancolov'un çevirisine bir karşılık gelmediğine değinilerek şu açıklamada bulunur: "‘aga,sana oçug! bez,çök! buqun içre(p veya r) azug (veya açug)' *Günümüzdeki anlamı şu şekilde olabilir: 'Ağabey sana(bu)ocak! Yabancı(yabancı insan),dizini bük! Halkın yiyeceği (çok olsun)' İkinci cümle: 'yabancıyı dize getir yen' (208 s.).*

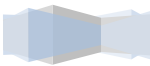
Eserde Essik Kurganından çıkarılan kalıntıların Türk-Moğol ve Avrupalı ırkların izlerini taşıdığı değerlendirilerek çeşitli Türk araştırmacıların (E.Esin ve Akişev) kalıntılar ile ilgili görüşleriyle konu genişletilir. Kızart Vadisi kurganlarına benzer olarak kurganların merkezinden ocak ateş kültlerine inandığını ve bu doğrultuda çok erken çağlardan beri iç ve Orta Asya beliren bu kültürlerin birbiriyle benzer olduğunu belirterek çeşitli ipuçlarıyla ifade etmektedir. Ortak sanat ve Türk

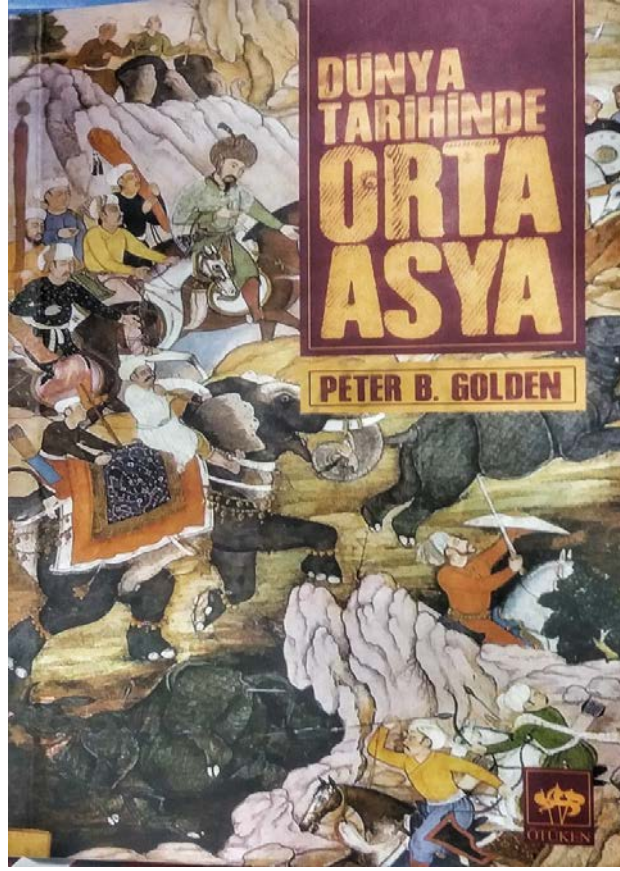
kurgan kültürü açısından kullanılan kartal semboller ve iskeletleri ayrıca ve önemli zikredilmektedir. Bilindiği gibi Türklerin sonraki dönemlerinde de yırtıcı kuşlar ve hayvan sembolleri Türk kültüründe ortak temel taşlardan olacağına çıkarımını yapabiliriz.

Kitapta abide, anıt, mezar külliyesi, tapınak, bark kelimelerini kullanımı ve ifade ettikleri anlam özellikleri açısından tarih boyunca farklı dönemlerde değişime uğramaları ve detaylı olarak yapılara karşılık gelen kullanımların bölgedeki kültü yansıtması açısından önemli bilgiler vermektedir. Özellikle bark kültü ve mezar külliyesi yapılarının tarihte konumları ve Türk kültüründeki yeri açısından çok kritik sonuçlara varılmıştır. İdil-Ural kurgan kültürünün yerleşim yerleri, bölgede yaşayan Türklerin ve diğer Avrasya Türk halklarının arasındaki temel kültür unsurların, kurganların kültürlerinin ve Hint-Avrupalılara ait sanılan özelliklerin belirlenebilmesi açısından önemli şifreleri barındırmaktadır. Türklerini Köklerini yer aldığı İdil-Ural bölgesinin farklı araştırmacılar ışığında varyasyonlara ayrılan kurgan kültürü ve Türk halkları kökensel ve suretsel olarak değerlendirilir. Orta Asya ile bağlantılı mezar odalarına resim yapma geleneğinin, tarihsel sürecine değinilir. Kültülden örnekler vererek Kültügin Külliyesindeki "bark" denilen kare biçimdeki kültün yaşamdan sahnelerin yar aldığı fresko sanatının etkisi Moğolistan'daki Göktürk kurganından benzerlikleri farklı açılardan değerlendirilir.

Çin kaynaklarında Göktürk cenaze merasimleri ile ilgili bazı ifadeler bu söylenenleri yanlış çıkarmamakta aynı zamanda konuyla ilgili başka tamamlayıcı bilgiler de vermektedir. Kitapta Tang Sülalesi tarihi ile ilgili bölümde şöyle deniyor. "*(A. İnan'ın Hyacinth'den (Biçurin) aktardığı (1851) çevirisi): Ölüyü çadıra korlar. Oğulları, torunları, erkek, kadın başka akrabası atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı ölü ile beraber ateşte yakarlar; külünü, yılın muayyen bir gününde, mezara gömerler. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman gömerler. Kışın veya güzün ölenleri çiçekler açıldığı zaman (ilkbaharda) gömerler. Defin gününde ölünün akrabası, tıpkı öldüğü günde yaptıkları gibi, at üzerinde gezer ve yüzlerini keser ağlarlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini, hayatında yaptığı savaşları tersim ederler. Bu ölü ömründe bir adam öldürmüş ise mezar üzerine bir taş (balbal) korlar. Bazı ölülerin mezarında bu taşlar yüze hatta bine baliğ olur. Atlar ve koyunların kurban ettikten sonra kafalarını kazıklar üzerine korlar.*" (s.373). Bu bağlamda gömme kültürünün kitapta da bahsi geçtiği üzere Göktürkler döneminde Kazakistan bölgesinde de çocukların koyunlar ve koçlarla; yaşlı ve savaşçıların atlarla birlikte gömüldüğüne ve yerin üstünde yaşayış şekillerine veya geleneklerine dair kalıntıların resmedildiğini savaşçının öldüğünde gittiği yer İç Orta Asya bölgesinin inancını temsil ettiği için gittiği yerde yalnız kalmaması için değerli eşyaları yanlarında yer aldığını düşünebiliriz. Bu gibi çeşitli inanışlar eserde örneklerle anlatılmaktadır.

Kurgan kelimesini, Türbe/Kümbet kültürünün kökü olan "Bark" kültürüne de dair önemli muhteviyâtı olan kapsamlı bir eser. Derin ve çokça tarihsel bilgi vermesi dolayısıyla kendi alanında elzem bir kaynaktır. Türk kültürüne dair konusunda pek çok kaynakları da içinde mevcut, kurgan- kurgan konusunun tarihsel gelişimi ve Türk kültüründeki değeri tafsilatıyla anlatılmış. Türk kurganlarındaki lahit kültürünün yanlış bilinen gerçeklerinden ve dahi Türklerin tarihindeki ilginç kurgan kültürlerine yüğ törenlerine ve günümüze kadar gelen bazı kültürlerin kökeninin çok daha eski kültürümüze dayandığına şahit olacaksınız..

Dünya Tarihinde Orta Asya

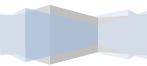
Peter B. Golden, Çev. Yahya Kemal Taştan

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, 246 Sayfa, ISBN:978-605155202.

Zafer SARAÇ*

Orta Asya ,Türkler için tarihin başlangıcından beri yüksek öneme haiz olmuş bir coğrafyadır. Bazı milletler vardır ki gücünü coğrafyasından alırlar. Türkler, coğrafyalarının itici gücünü kullanarak, Dünya üzerinde daha geniş alanlara yayılmışlardır. Tarih boyunca bu şekilde geniş bir alanda etkinliğini sürdüren Türkler için Orta Asya hep çözülmesi gereken, Türk Tarihinin gölgede kalmış sınırlarını barındıran bir coğrafya olmuştur. Türk Tarihinin bu en eski devresini içeren bir başlangıç alanı olan Orta Asya, son zamanlarda yapılan araştırmalarla daha anlaşılır bir hale bürünmüştür. Peter Golden'in "Dünya Tarihinde Orta Asya" isimli eseri, Türk Tarihinin Orta Asya ayağına ışık tutması hasebiyle oldukça önemli bir çalışma olarak göze batmaktadır.

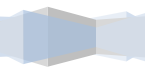
* Fırat Üniversitesi İnsani Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi,zafersarac@hotmail.com

Peter Golden bu eseri esasında ansiklopedik bir çalışma olan *"New Oxford World History"* isimli Dünya Tarihinin Orta Asya kısmı olarak kaleme almıştır. Kitabın önsöz kısmına bu nedenle bahsedilen ansiklopedik eserin editörlerinin de önsözü eklenmiştir. Bahsedilen esere neden Orta Asya kısmının eklendiğini, editörler kısaca Dünya Tarihinin sadece Batı Avrupa ve ABD Tarihi manasına geldiği görüşünü yıkmak, olarak belirtmişlerdir. Bu amaçla kaleme alınan bu Dünya Tarihi dünyanın bütün bölgeleri ve ülkelerinin tarihini içermektedir. Bu nedenle eserin öncelikli kaleme alınış amacını, okurun ilgisini Dünya Tarihinin farklı kısımlarına kanalize etmek olarak söyleyebiliriz. Yazar ise; bu minvalde dört bin yıldan fazla süre boyunca Mançurya Ormanlarından Macaristan Bozkırlarına kadar muazzam bir bölgenin siyasi iktisadi ve kültür tarihini özetlemek amacıyla kitabın Orta Asya kısmını kaleme aldığını belirtmektedir.

Eser İngilizce okur kitlesine hitap edecek şekilde hazırlanmış olmasına karşın, yazarın deyimiyle kaleme alınırken her zaman Türk okuyucu kitlesi göz önünde bulundurulmuştur. Eserin Türkçeye çevrilmesi yazarın Türkçe okur kitlesinin ilgisine mazhar olmasını sağladığı gibi Türklerin kulağına yabancı gelmeyen yer ve halk adları analize tabi tutularak akademik bir tabanda bilimsel izlenimlerle okuyucuya sunulmuştur. Bütün bu bilimsel yanlarına rağmen, tam manasıyla alanının mütehassısları için yüzde yüz manada akademik bir yönelimi olan eser olduğunu söyleyemeyiz. Yazarın kitabın önsözünde belirtildiği gibi, kitabın hedef kitlesi üniversite öğrencileri ve tarih meraklılarıdır. Bu nedenle bilimsel yoğunluk ve bilimsel gevşeklik arasındaki bir noktadan tarih anlatımı yapılmıştır.

Kitabı tam manasıyla Orta Asya Tarihi olarak kabul etmemekle beraber konuya ilgi duyanların özet mahiyetinde bilgilere erişebilecekleri açıktır. Yine Orta Asya Tarihine bir yerden başlayacak olanların ilgisini cezbedecek bir giriş eser özelliği gösterdiği kitabın ana temasından anlaşılmaktadır. Kitap biri Giriş olmak üzere, toplam on kısımdan oluşmaktadır. Bölümler kronolojik tarihe paralel kademeli bir şekilde sunulurken, dönemin hayatına damgasını vuran önemli özellikler bölüm başlığı olarak seçilmiştir. Yazar anlatımda oldukça açık ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Anlatılan bölge ya da dönem yazıya dökülürken, ilk aşamada genel bir bakış açısıyla değerlendirme yapılmış anlatım özele indirgendiğinde, bilgi verilen halk topluluk veya devletin siyasi tarihinde kavşak noktası diyebileceğimiz olaylara özellikle temas edilmiştir. Her siyasi tarihte odaklanılan bu noktanın haricinde siyasi yapıya ruh kazandıran ana unsur diyebileceğimiz bilim, sanat, kültür gibi alanlarda ön plana çıkmış eserler hakkında bilgi verilerek konu bütünlüğü sağlanmıştır. İkili münasebetlerin anlatımı açısından, siyasi olayların dokusu gereği yoğun ve sıkıcı bir metot benimsenmemiş olup, ilgili unsurun siyasi tarihine ait giriş ve sonuç diyebileceğimiz kısımların özü okuyucuya sunulurken, kısa periyotta sadede gelinmiştir. Bu nedenle dönemler arasındaki hızlı geçişler konu bütünlüğünün bozulması manasında fazla göze batan bir unsur olarak gözlemlenmemektedir. Siyasi tarihin anlatılarıyla okuyucuyu boğmaktan ziyade konuya ilgiyi çekecek argümanlar kullanılmıştır.

Kitabın giriş kısmı Halkların Tabakası ismini taşımaktadır. Bu bölümde Orta Asya Toplumunun yapısı bu coğrafyada yaşayan halkların durumu açısından açıklanmıştır. Kabaca bir tasnifle bölge halkı, göçebe ve yerleşik olarak ikiye ayrılmıştır. Orta Asya'nın sınırları, günümüzdeki devletlerin konumları belirtilerek çizilmeye çalışılmıştır. Halkların birincil manada temas sağladığı coğrafi unsurlar üzerinde durularak, bölgenin iklim özellikleri kısaca özetlenmiştir. Nüfusun demografik özellikleri tanımlanırken nasıl yoğunlaştığı, coğrafyanın buna etkisi belirtilmiştir. Bölgedeki halkların iktisadi faaliyetleri, birbirleriyle temasları bağlamında anlatılmıştır. Halkların birbirlerine bakış açılarının nasıl olduğu, bunun ne derece gerçeği yansıttığı, arkeoloji verileriyle netleştirilmiştir. Örneğin; Çinlilerin bozkır halklarını barbar olarak nitelendirmesine rağmen, Esik Kurganında çıkarılan Altın Elbiseli Adam Buluntusunun özellikleri verilerek bu tanımlamanın pekte makul olmadığı öne sürülmüştür. Orta Asya Halklarının izinin sürülmesinde dil özellikleri yazar tarafından vurgulanırken, dil ailelerinin oluşması üzerinde etkili olan faktörler tanımlanmıştır.

Kitabın birinci bölümü, “*Göçebeliğin Doğuşu ve Vaha Şehir Devletleri*” ismini taşımaktadır. Bu bölümde göçebeliğin tarihsel kökleri tanımlanırken oldukça eski döneme gidilmiş, Orta Asya bölgesine ilk göçün ne zaman olduğu, ne şekilde gerçekleştiği ve medeniyetin oluşma basamaklarının bu bölgedeki tekâmülü hakkında bilgiler verilmiştir. Bölgedeki iktisadi faaliyetlerin kapsamı açıklanırken, Mezopotamya bölgesi uygarlıklarının bölge üzerindeki etkilerini nasıl gösterdikleri açıklanmıştır. Göçebe kültürünün gelişmesinin en önemli unsuru atın ehlileştirilmesi ve hayvancılığın ortaya çıkışının basamaklarından bahsedilirken, savaşçı özelliklerin nasıl ortaya çıktığı belirtilmiştir. Göçebelik hususuna bu şekilde bir giriş yapıldıktan sonra, bu bölümde göçebelik çok yönlü bir şekilde değerlendirilmiş, iktisadi siyasi kültürel sosyal yansımaları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Göçebeliğin devlet olma şeklide kendisini göstermesinde etkili unsurun Çin'in zenginliğinin teşviki olması fikri ise, yazarın farklı bir düşüncesi olarak kendini göstermektedir. Yazar böylelikle fethedilen bölgelerle yerleşik şehir kültürünün göçebe kültür üzerindeki etkisine değinmiştir. Göçebe kültürün diğer kültürlerle temasının en önemli unsurlarından birinin ticaret olması hasebiyle ticaret konusunun üzerinde özellikle durulmuş ve ticari ilişkilerin oluşma şartları mahiyeti açıklanmıştır. Göçebe hayatı benimseyenlerin, zenginleşerek şehirlerini nasıl meydana getirdikleri, hayatlarını şehirlere nasıl taşıdıkları ve oluşturulan şehirlerin özellikleri belirtilerek bölüm bitirilmiştir.

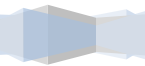
İkinci bölüm , “*İlk Göçebeler:Savaşı Meslek Edinenler*” ismini taşıyor. Bu bölümde M.Ö. 3000 yıllarında Hint Avrupa dil ailesini oluşturan kök halkların dağıldığından bahsedilmiştir. Böylelikle Hint-İran dilli insanların Orta Asya halklarının ataları olabileceği üzerinde durulmuştur. Bugünkü İran bölgesinin halk tabanının oluşumu yine bu insan unsurlarına bağlanmıştır. Hint İranlıların göç yolları, dillerinin günümüzdeki topluluklara akisleri, diğer halklarla münasebetleri üzerinde durularak Sakaların İrani göçebe bir kavim olduğu tezi gündeme getirilmiştir. Kadim İranlılara ait

kültürel bulguları Zerdüştlük dini kapsamında sunan yazar Zerdüştlük dininin temel özelliklerini ele aldıktan sonra bu dönemde Soğdlu, Harzemli, Baktriyalı halkların yerleşim alanları ,ticari ilgileri ve Pers imparatorluğunun bu halklar ile ilişkilerini belirtmiştir. Pers döneminin etkisinin azalmasıyla bölgeyi kontrol altına alan İskender'in Helenistik Uygarlığının, Orta Asyalı halk ve toplulukların durumu üzerindeki etkileri kısaca açıklanmıştır. Batıda ki durum bu şekilde yazıya dökülürken doğuda Hunların tarih sahnesine çıkışları ve Çin Hanedanlarıyla ilişkileri Asya Tarihi kapsamında ele alınıp, Hunların Orta Asya siyasi yapısındaki etkileri anlatılarak ipeğin dünya piyasalarında etkili bir emtia olma süreci, ipek yolunun teşekkülü, ticari ilişkiler açısından değerlendirilmiştir. Yazar Hunların yıkılmasını, onların boylar federasyonu şeklinde olan esnek yapısına bağlarken Çin'in bu konfederatif yapıdaki ayrılıkları teşvik eden hileli kadim siyasetinin ayrıntılarını ortaya koyuyor. Bu noktada tekrar yönünü batıya çeviren yazar batıda Hun idaresinin zayıflamasıyla ortaya çıkan Kuşan İmparatorluğunu çok yönlü bir şekilde değerlendirerek siyasi sosyal ve iktisadi açıdan bu devleti masaya yatırıyor. Kuşanlarla beraber batıda teşekkül eden ikinci imparatorluk olan Avrupa Hunları'na ise kısa bir değerlendirmeye ele alarak bu bölümü sonlandırıyor.

Üçüncü bölüm , ‘‘Kutlu Kağanlar: Türkler ve Halefleri’’ başlığıyla sunulmuştur. Bu bölümde Asya Hun Devleti ve Han Hanedanının çöküşü sonrası dönemde yükselişe geçen üç önemli güç Avarlar, Eftalitler ve Wei Devleti hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla beraber bu üç devletin oluşturduğu siyasi istikrarsızlığın etkisini kıvrarak ortaya çıkan Göktürk İmparatorluğu dönemi anlatılmıştır. Göktürk Kağanlarının kullandığı unvanlardan yola çıkan Golden emperyal olarak tanımladığı Göktürk kültürünün dış etkiler sonucunda şekillendiğini vurgulamıştır.¹Yine Golden Göktürk Kağanlığının doğu batı olmak üzere iki merkezde ortaya çıkan siyasi tarihleri anlatırken bu ikili yönetimin ortaya çıkardığı dezavantajların devleti yıkılma sürecine götürdüğünü vurgulamıştır. Çin Göktürk ilişkileri üzerinde özellikle durulmuş Çin'in kadim politikası diyebileceğimiz siyasi entrikalarını nasıl gerçekleştirdiği hakkında bilgiler verilmiştir. Yıkılan Göktürk Devletlerinin yerine Çine karşı yapılan isyan hareketleri sonucunda bağımsızlığını kazanan 2.Göktürk devletinin siyasi tarihinin dönüm noktaları verilirken bu devlet sonrası dönemde bölgeye hakim olan Uygurlar, hakimiyetlerinin Kırgızlar tarafından ortadan kaldırıldığı döneme varıncaya kadar değerlendirilmişlerdir. Göktürk, Uygur ve Kırgız dönemleri anlatılırken bu devirler arasında yapılan kıyaslarla Asya hakimiyetinin ne şekilde uygulandığı açıklanmıştır.

Kitabın dördüncü bölümü, ‘‘İpek Yolu Şehirleri ve İslam'ın Zuhuru’’ ismini taşımakta. Bu bölümde İpek yolunun teşekkülü sonrası, bu ticaret yolunun güzergahı üzerinde ortaya çıkan şehirler ve ticari arka planları anlatılırken, kadim Orta Asya halklarının ticaretle olan ilgilerinden söz edilmiştir. Özellikle bölge ticaretinde etkili olan Soğdlular daha kapsamlı bir şekilde ele

¹ Golden Sir Yabgu Kağan unvanını baz alarak Sir kelimesini Sankritçe Sri (Şanslı Uğurlu) kelimesiyle ilişkilendirirken Yabgu kelimesini de İran kaynaklı olarak tanımlamaktadır.

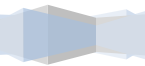

alınarak kültürel yapıları, dini perspektifleri, sosyal yaşamları ve önemli ritüelleri döneminde yazılmış kaynakların ışığında açıklanmıştır. İran bölgesinde Sasani etkisinin yıkılmasını takiben Emevi İslam Devletinin bölgede önemli bir siyasi aktör olarak ortaya çıkması sonucunda gelişen olaylar ve başta ipek yolu şehirleri olmak üzere bölgeye olan etkileri değerlendirilmiştir. Orta Asya'ya yönelmiş olan Arap ilerleyişinin siyasi yapıdaki dalgalanmalarına ek olarak İslam'ın gerek askeri gerekse de ticari temelde yayılması süreci Türk-Arap ilişkileri düzleminde ele alınmıştır.

Beşinci Bölüm , “*Bozkır Semalarında Hilal: İslam ve Türk Halkları*” ismini taşımakta. Bu bölüme Orta Asyada ki siyasi ve etnik tablonun değişmesine neden olan göçlerin ne şekilde geliştiği, göçlerin yönlendiği yerler belirtilmiştir. Özellikle bölgede 7.8. Yüzyıllarda genelde doğu-batı yönlü gelişen göç hareketleri bu hareketlerin sonucunda oluşan siyasi tablo anlatılmıştır. Bu siyasi tablonun ana bileşeni olarak kendisini gösteren bazı devletler , daha detaylı bir anlatıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda yazar, Hazarların 6.ve 10. yüzyıllara arasındaki etkinlikleri üzerinde dururken, İslam'ın yayılmasındaki önemli etkileri yabana atılmayacak olan Samanilerin ilmi fonksiyonlarını nasıl yürüttüklerini, ortaya koydukları eserler açısından değerlendirmiştir. Bu şekilde ilk Türk-İslam devletlerinin teşekkülü sürecine değinilerek bu siyasi ortamda meydana gelen Türk-İslam kültürünün önemli ürünleri Divani Lügatit Türk ve Kutadgu Bilig gibi eserler kısaca tanımlanmıştır. 10. Yüzyıl sonrası dönemde Asya'nın batısında etkili olan Karahanlı Devletinden bahsedilirken bu devletin hakimiyet alanında filizlenen Selçuklu Devletinin oluşumu, büyük Oğuz muhacereti ile Anadolu'nun Türkleşmesinden bahsedilerek bölüm bitirilmiştir.

Altıncı Bölüm, Asya tarihinde köklü değişikliklere neden olan olaya ithafen “*Moğol Kasırgası*” ismini taşımaktadır. Öncelikle Moğol Kasırgasının başlamasından önce Doğu ve Batı Asya'nın siyasi durumu hakkında bilgiler verilerek bölüme giriş yapılmıştır. Moğolların ortaya çıktığı coğrafya, detaylandırılarak çevrelerindeki halklar ve devletler tanımlanmıştır. Moğolların Gizli Tarihi isimli eserin rehberliğiyle Cengiz Han'ın doğumu kendisini cihangir pozisyonuna getiren olaylar anlatılmıştır. Moğolların Cengiz Han önderliğinde Asya'nın batısında önce Moğol boylarını bir çatı altında toplayıp sonra çevre halk ve devletleri kontrol altına alıp yönünü batıya çevirerek Asya'daki devletleri birer domino taşı gibi yıktıkları süreç anlatılmıştır. Kasırga sonrası dönemde Asya'nın şekillenışı, devletlerin ve halkların toparlanması, dönemi anlatan Reşidüddin, Marco Polo, Williem Rubruck gibi yazarların izlenimleri ile birlikte okuyucuya sunulmuştur.

Yedinci Bölüm, “*Son Cengizliler Timur ve Timurlu Rönesansı*” ismini taşıyor. Bir önceki bölümde Moğol sonrası döneme giriş yapan yazar bu bölümde kasırga sonrası dönemi detaylandırarak anlatmıştır. Özellikle Moğolların, istila ettikleri bölgede yavaş yavaş kültürel özelliklerini yitirerek buldukları coğrafyanın etnik havuzu içinde kayboldukları dönem anlatılmıştır. Türk-Moğol Halkları aynı kültür çerçevesinde birleşip İslam'la karşılaşmış, bu halklar Türkistan havalisinde bir çok devletle beraber kendilerine ait müstakil bölgelerde bağımsız

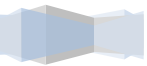

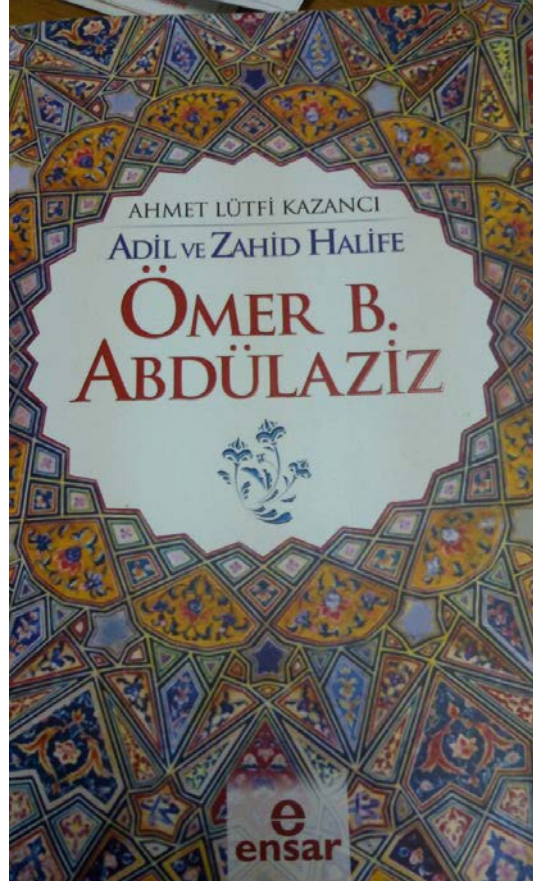
yapılar oluşturmuştur. Bu dönem, öncesi ve sonrasıyla ilgi çekici bir şekilde anlatılırken, bu siyasi teşekküllerden birisi olan Timur Devleti, Asya Tarihine olan etkilerinden dolayı özel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Timur Devletinin kurucusu Timur'un hayatına ait ilginç sayılabilecek izlenimler ölümünden kısa bir süre önce onu ziyaret eden Don Ruis Gonzales de Clavijo'nun notlarından istifade edilerek sunulmuştur. Timur'un fetih hareketi ile Asya steplerinden Anadolu içlerine ulaşan devletin faaliyetlerinden bahsedildikten sonra onun ilme ve sanata olan ilgisi yazar tarafından Timurlu Rönesansı payesi ile taçlandırılmıştır. Timur devletinin dini anlayışından, geliştirmiş oldukları iktisat politikalarından kısaca bahsedildikten sonra, tarihlerinin sonunda hakim oldukları bölgelerde ne tarz bir siyasi görünümün olduğu ve bunun günümüze kadar uzayan etkilerine yer verilmiştir. Timur bakiyesi olan devlet halk ve toplulukların siyasi hayatlarına ilişkin önemli sayılabilecek bilgiler sunularak bölüm bitirilmiştir.

Sekizinci Bölüm, “*Barut Çağı ve İmparatorlukların Tazyiki*” ismini taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak 16. Yüzyılda Orta Asyada ki siyasi görünüm etnik ve dini temelli olacak şekilde ortaya koyulmuştur. Bu siyasi yapının şekillenmesinde önemli bir faktör olan barut ve ateşli silahların kullanımının geniş vadede etkilerinin ne olduğuna kısaca değinildikten sonra Batı Asya'nın siyasi şekillenmesine etki eden Babür, Safevi ve özellikle yayılcı emperyalist hedefleri olan Rus Knezlikleri hakkında genel geçer bilgiler verilmiştir. Rusların yayılcı politikaları kıtanın doğusu ile ilgili anlatılarda da başrol oynamalarına neden olmuştur. Asya'nın doğusunda bulunan Çin ve Moğol halklarının durumu anlatılırken Tibet kaynaklı Budizm'in yayılımı, Çin-Moğol halk kitleleri üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir. 17. ve 18. yüzyılda, Asya'nın siyasi durumu üzerinden yeni kurulan Hanlıklar ve siyasi teşekküller bunların birbirleriyle olan ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir. Genellikle tasvir edilen siyasi parçalanmışlık kaba hatlarıyla ifade edilirken bu istikrarsız durumun iktisadi ve kültürel yaşantı üzerindeki etkileri sağlam dayanaklarla incelenmiştir. Yayılcı hedeflerle kurulan İmparatorlukların küçük hanlık ve siyasi teşekkülleri kontrol altına almak istemeleri, bu siyasi yapıların birbirleriyle olan hakimiyet mücadelesi, bölge bölge anlatılarak meydana gelen siyasi harita gözler önüne serilmiştir.

Dokuzuncu Bölüm “*Modernite Meseleleri*” ismini taşımaktadır. Bu bölümde siyasi istikrarsızlığın Orta Asya'yı güçlü Rus İmparatorluğuyla karşı karşıya bıraktığı 19. ve 20. Yüzyıllar anlatılmaktadır. Asya'nın durumu anlatılırken, bu dönemde bölgeyi ziyaret eden seyyah ve misyonerlerin notlarından istifade edilmiştir. Rus Çarlığının Orta Asya'da yayılcı politikaları neticesinde kurmuş olduğu siyasi hakimiyeti, kültürel hakimiyetle nasıl pekiştirmek istediği ve bölgedeki Türkmen kitlelerin Rusya'nın bu yok edici politikalarla mücadelesi ele alınmıştır. Rusya'nın Türkistan da ki etkinliğine ek olarak iç siyasi durumuna istinaden 1917 Bolşevik İhtilaline giden süreç de yazar tarafından kaleme alınmıştır. İhtilal sonrası Sovyet Rusya ile başta Türkistan olmak üzere Orta Asya ilişkileri ele alınırken Rusya'nın sindirme politikalarının rejim

değişikliğine rağmen şekil değiştirerek devam ettiği örneklerle anlatılmıştır. Asya'nın Rusya'ya karşı bütünlük arz etmeyen direnişinin detaylarına ilişkin tüyolar son sayfalardaki yerini almıştır.

Ömer bin Abdülaziz Adil ve Zahid Halife

Ahmet Lütfi Kazancı

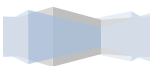
İstanbul, Ensar Neşriyat, Mart 2016, 516 sayfa, ISBN 978 -605-9223-67-6

Fatih ERBAŞ*

Kitabın yazarı, Türkiye’de İslam târihi konusunda çalışma yapan akademisyenlerden olan Prof. Dr. Ahmet Lütfi Kazancı’dır. Kazancı, hem ilmi manada, hem de edebi alanda İslam tarihi ile ilgili eserler vermiştir. Eserleri dört ana bölümde tasnif edilmektedir: *Saadet Devri* (İslam Peygamberi’nin hayatna dair kitaplardan oluşmaktadır.), *Saadet Devrini İzleyenler* (Dört Büyük Halife ve Ömer Bin Abdülaziz hakkındaki eserleri), *Araştırma ve Diğer Çalışmalar* (Peygamberler Tarihi, İslam İnanışı, Peygamberlik Kavramı, Peygamberin Hitabeti, vs) ve *Romanları*.

Kitap beş yüz on altı sayfadan oluşmaktadır. Sekizinci Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz hakkındadır. Yazılanlara kaynak olarak İslam Tarihinden birçok eserin kullanıldığı görülmektedir. Bir kısım bilgiler tarihi verilere dayanılarak veriliyor olmakla birlikte kitabın mühimce bir bölümünde

* Uluslararası Güvenlik Stratejileri Doktoru, fatiherbas@gmail.com

yazarın yazdığı kişiye duyduğu muhabbet tarihi verilerin ötesine geçecek vaziyette hissedilmektedir. Ancak yine de şunu ifade etmek gerekir ki, iki buçuk yıllık halifeliğine sığdırdığı, aşağıda bir kısmı zikredilecek önemli işler nedeniyle Halife Ömer Bin Abdülaziz yazarın duygusal övgülerini hak eden bir tarihi karakterdir. “İkinci Hazreti Ömer”, “Beşinci Raşid Halife” (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’den yıllar sonra da gelse yaptıkları ile onlara benzetilmektedir) olarak da anılmakta ve saygı gösterilmektedir.

Kitap, “Adil ve Zahid Halife Ömer bin Abdülaziz”, “Süleyman bin Abdülmelik” ve tekrar “Adil ve Zahid Halife Ömer bin Abdülaziz” diye üç bölümden oluşmuş gibi görünmekle birlikte, bölümlendirmenin nasıl yapıldığı ve farklılıklarının ne olduğu pek anlaşılmamaktadır. Bölümlerde bazen kişilerden, bazen olaylardan bahsedilmekte ve bazı kişi ve olayların kitabın ana konusu ile doğrudan ilişkisi olmadığı ve kitapta bir düzen olmadığı görülmektedir.

Bu kitabı farklı kılan en önemli husus Halife Ömer Bin Abdülaziz’in bizatihi kendisidir. Halife, diğer Emevi halifelerine ve onların uygulamalarına değil, İslam Peygamberi ve onun ilk dört halifesinin uygulamalarına yakın olması hasebiyle önemlidir. Bu durumu önemli kılan husus ise, kendisinden öncekiler ve kendisinden sonrakiler farklı çizgilerde oldukları halde Ömer bin Abdülaziz’in onlardan farklı olmayı başarabilmiş olmasıdır. Ömer bin Abdülaziz birleştirici, selefleri (babası, Abdülaziz hariç) ve halefleri ise ayırıcıdır.

Ömer bin Abdülaziz, “Tabiin”dendir. Tabiin, Peygamber zamanında yaşamış olan “Eshab-ı kiram” olarak adlandırılanları gören, Peygamber zamanında yaşamamış ve onu görmemiş, fakat Eshab-ı kiramın sohbetine kavuşan, onlarla görüşüp konuşanlara denir.

Ömer bin Abdülaziz, ailesinin bir tarafı Hz. Ömer’e dayanan bir İslam büyüğüdür. Tarih kitaplarında anlatıldığına göre; ninesi sattığı sütte hile yapmayı reddeden ve bu durumu Hz. Ömer tarafından tespit edilen ve bu özelliği nedeniyle Hz. Ömer’in oğlu ile evlendirilen bir kadındır. Baba tarafından da Emevi soyundandır. Babası iyi bir insan olarak bilinen Abdülaziz bin Mervan olmasına karşın, dedesi, kötülükleri ile anılan Halife Mervan’dır. Mervan da, İslam Tarihine kötü uygulamaları yerleştiren sırasıyla I. Muaviye, Yezid ve II. Muaviye’nin halifesidir.

Kitapta üzerinde en önemle durulan iki husus, Ömer bin Abdülaziz’in İslam Peygamberi’nin unutulmuş veya unutturulan hayat biçimini (sünnetlerini) tekrar yaşatma gayreti ve kendisinden önceki Emevi iktidarlarının bir âdet haline getirdikleri Hz. Ali ve ailesine sövmeyi kaldırması olmuştur.

Ömer bin Abdülaziz’den önceki halifeler zamanında, özellikle Cuma hutbelerinde Hz. Ali ve ailesine halife tarafından küfür edilmesi geleneği yerleştirilmişti. Ömer bin Abdülaziz iktidara geldiğinin ilk Cuma hutbesinde bu kötü uygulamayı kaldırmış, onun yerine bugün de hala Cuma hutbelerinde okunan Nahl suresinin 90. ayetini okumuştur: “Şüphesiz ki Allah iyiliği, adaleti, akrabaya yardımı

emreder; hayasızlığı, azgınlığı ve haddi aşmayı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye, size öğüt verir.” O günden sonra da bir daha Hz.Ali ve ailesine camilerde hakaret edilmemiştir.

Kitapta anlatıldığına göre Ömer bin Abdülaziz, lüks ve aşırı tüketimden kaçınan, sade yaşamayı seven, adâleti, insâfı ve güzel ahlâkı ile meşhur biridir. İktidarı süresince istişareye önem vermiş, ilmine ve ahlakına güvendiği on kişiyi müşavir olarak belirlemiş ve onlara danışarak işlerini karara bağlamıştır.

Halife olunca prensiplerini şu şekilde va’z etmiştir: *“Ey insanlar! Bizimle berâber olacak kimsede şu beş şartı istiyorum. Bunlar: Bize hâlini bildiremeyecek olan halkımın hâlini anlatmak, hayırlı işlerde bize yardım ve hayra delâlet eylemek, kimse hakkında gıybet etmemek ve boş şeyler ile meşgûl olmamak. Bunlar yoksa bize yaklaşmasın.”*

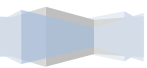
İktidarı süresince adalete bağlı kalmaya çalıştı. Bir vâlisine şöyle yazdı: *“Ellerini müslümanların kanından, mideni malından, dilini ırzından uzak tut! Böyle yaparsan sana zeval yoktur.”*

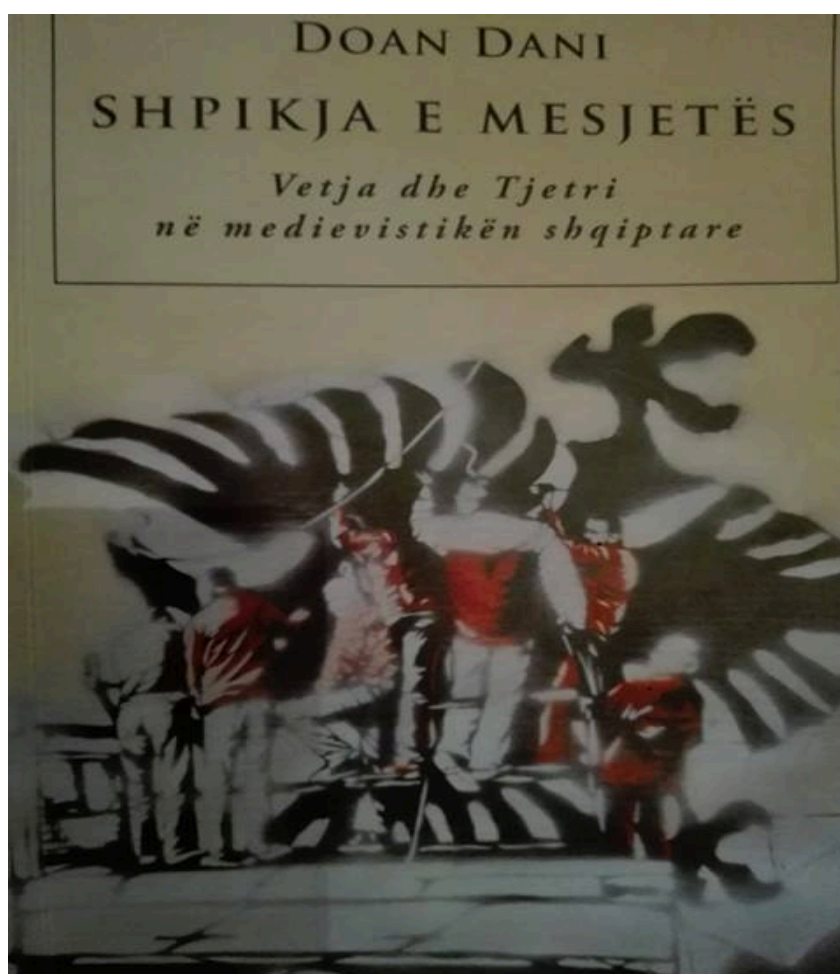
Kitapta, Ömer bin Abdülaziz’in vücut özellikleri de anlatılmaktadır. Buna göre halife beyaz, ince ve nâzik yüzlü, zayıf, güzel sakallı ve sevimli idi. Halife olmadan önce çok gürbüz iken, halîfeliğinde çok zayıfladığı da anlatılmaktadır.

Ömer bin Abdülaziz, Hicri 101, Miladi 720 yılında kölesi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Yine kitapta anlatıldığına göre, kölesinin kendisini para karşılığı zehirlediğini anlayan Ömer, köleden bu iş karşılığı aldığı parayı devlet hazinesine iade ederek gitmesine izin vermiştir. Vefatı hissedilince kendisinden ailesine bir miktar bir şey bırakması aksi halde ailesinin sefil olacağı hatırlatılınca; Çocuklarına dönerek: *“Evlatlarım! İki ihtimâl var. Ya sizi zengin edeceğim; o takdirde babanız Cehennem’i boylayacak. Yâhut da fakir kalacaksınız; babanız Cennet’e gidecek. Babanızın Cennet’e girmesi şartıyla fakir kalmayı yâhud da, onun Cehennem’i boylaması şartıyla zengin olmayı tercih edin’ dedi ve çocuklarına arzu edilen kadar gelir bırakmadı.*

Netice itibarıyla Ahmet Lütfi Kazancı’nın kitabı bir yandan Ömer Bin Abdülaziz hakkında bilgi verirken, aynı zamanda İslam inancı açısından yanlış Emevi halifeleri ve onların uygulamaları, İslam Peygamberinin uygulamaları, Halife Ömer Bin Abdülaziz’in neleri değiştirdiğini de ortaya koymaktadır. Bunu yaparken de, Halife’nin şahsiyeti, bilgisi, duyguları ve gelişimi hakkında da okuyucuyu bilgilendirmektedir.

Kitap, her ne kadar İslam tarihi açısından çok önemli bir şahsiyetin, çok önemli yanlarını ortaya koysa da, okunduğu zaman, beş yüz sayfayı aşkın bu kitabın yaklaşık bu sayfa sayısının yarısında da aynı konunun, aynı etki ile ve belki de daha iyi anlatılabileceğine dair bir görüş oluşmaktadır.

The Medieval Invention: Self and the Other in Albanian Medievalism (Shqipja E Mesjetes)

Dan Doan

Tirana, Point Space Free, 2016, face 534 , ISBN: 978-9928-185-30-3.

Alketa GJONI*

The studies of the author, who is specialized in the history of the Middle Ages and history of the Mediterranean at the University of Turin, , has comprised a solid soil for his knowledge to compare between the Western Europe and Eastern Europe. The main objective of this book is focused on the illustration of the interpretation of the Late Middle Age based on the Albanian historiography. The Albanian historiography through the analysis of the two centuries which conclude the period of the Late Middle Age, concludes that Albania was from Western countries based on its territory and cultural unity and by placing the Orient away from geographic scope and considering it as scale low-

* Post Graduate , MA Student, FSMVÜ, Istanbul

culturally, more than an analysis of journey into the Albanian medievalism, the study of this author is focused on the way in which this research report to its object.

The Albanian historiography perspectives according to this author are three: National Romantic approach born from the late nineteenth century, characterized by the domination of nationalism in the interpretation of the Middle Ages; the eroticist character of access due to the importance of Europe and the transformation of Europe in this interpretation of the cult in the Middle Ages.

The second phase in which practically creating a genuine school of Albanian historiography coincides with restoring the country after World War II and when Sciences Institute, University of Tirana and the Academy of Sciences of the Republic of Albania were established, Europhile is disappeared, devotion to the nation reduced to the political homeland Albania without the involvement of the nation to which the regime had no strategic interest and not to mention the fact that its existence was damaged by the political issue. Unlike the first phase, in this one a collective memory was produced on scientific basis. The third period is of the postcommunist quarter century. The current phase vigorously recycles the europeanist model of the first phase designed to determine the collective identities and consequently the form and content of the refused Other. Analysis is conducted on a thematic rather than chronological basis so therefore the book is divided into four parts, each combines various stages of medieval periods with the exception of the latter of which in terms of time is focused mainly century XV.

In the first part, the weight of the concept of the national consciousness is elaborated. The drafters of the Albanian history, the first Albanian (Arbërorë) political identity which dates back to the XII century with the birth of the first Albanian principality where ironically the royal family is unclear. The author analyzing the concept and processes through which the nation concept has passed through, informs Albanian historians that the concept of national consciousness is not delegated to the Middle Ages as it is a modern concept. Even quoting from the works of E.B. Vlora, the author reinforces the idea that there was not a national consciousness even in 1922. "I will never forget the face of a captive citizen from Dibra in 1922, he was one of the fighters of Elez Isufi, who then attacked Tirana but were defeated by the government troops. *"Sir –he told me he expressed his disappointment now he had fought against Albania - in Dibra, we have always believed that we were a strong people , undefeatable! We have forced the Sultan to do what we wanted, we struggled with Serbia and forced them to make a deal with us; when Bulgarians came we waited them with the heads of Serbs ... So we remained the absolute masters of our country. But what a strong country is this Albania that defeated us today?"*(p.83). As you can see the national consciousness until late in this period extends over a locality and not based on (cultural and political) national identity as claimed by Albanian historians.

The second and the third part are focused on the Other. The continuity of comparisons will take the reader to different ages, continents and regions. It started with the filter used in the reading of sources, mainly Byzantine and ottoman ones, focusing on particularly on the opponent's exaltation primitivism. The Other, apart from being violent, it is also subject to the ottoman dominant morals, while this is not applicable to Himself aimed at the deepening and the enriching of the gap of differences in the contempt camera of the collective imagination. The position of the enemies such as the Venice's, Serbs and ottomans is not considered the same by the Albanian historiography. To clearly understand this, consider the fact that in this issue it was not used the same measure unit, and the *"author shows that the term byzantine explained among others stand out words such as 'art', ' architecture, ' culture'. A similar situation is observed in the explanation of the Venetian term which stands out amongst others Venetian culture, style and commerce. To illustrate the term 'Roman' alongside with the Roman*

conquest it is given the explanation of the Roman Empire State and Roman world, law, art, and rule. Now, however mediocre style, art, architecture, to be fair must be a also a characterization of the Ottoman Empire. At least to the same rules of definition used for the Roman should have been used to illustrate the Ottoman historiography and name the invasion which was not noticed at all, thus the term invasion turns into ideal- only Ottoman tip. More Illustrative can be considered the book on the history of Albania, volume III, covering the years 1506- 1839. In this book there is a chapter devoted to specific documents on culture. Among the Twenty three of the documents provided, seven are dedicated to education and Church education exclusively, and for this whole period the authors of the book found no document representative of the Islamic education. Normally, in this climate paving the memories , it remains to the Ottomans to be considered only as occupiers without trace except the demolition” (p.266-277).

Let's consider the diverse application of the terms “invasion” and “triumph”. Arguing about it, the author explains how Plasari in the same book (p.643) prefers to associate the name of Mehmet II with the adjective the Conqueror, while when describing the victory of Karl in Poitiers he picks up the term triumph. What provokes the author further is the author's referring to Skanderbeg as occidental when negotiating, whereas he is promptly altered into a janissary when fighting. Therefore, Plasari ascribes the war exclusively to the ottomans, which in a cultural confrontation become identification to the Other, since we are used to negotiate: in the worst case murder is imported from the Orient (p.332). The author has focused longer in arguing that the war has not been fought by Ottoman Empire only, illustrating it with previous and later examples of violence, onslaughts, extirpation continuously plied by the westerners. He refers to the case of violent submission of the American indigene population, cited from Todorov. In the footnote (p.325) Todorov mentions an incident in the Caribbean isles on the way children were treated. “Some Christians met with an Indian woman, who was carrying and suckling her infant. As their dog was hungry they grabbed the infant from her and threw him to the dog and let it tear the baby into parts in the face of the mother...” (p.197). While these incidents sound distant, the author reminds the Albanian historians Zygmund Baun, who points to the modern society's holocaust, at the most spread level of the western civilization and the top achievements of humanity.

The last part is dedicated to the Self at the peak moment coinciding with the Scanderbeg's epopee. The purpose of the author is to highlight the mission of the epopee, its method of reading, and the metamorphosis according to the needs of the history-makers. The chapter dedicated to the psycho-physical characteristics of Scanderbeg facilitates the contact with the Albanian medieval history to Scanderbeg, more as an icon sanctified to the details. Without any physical flaw, perfect in every respect, humanized by the interests and therefore reasoned based on choice rather than a man of his time. Throughout this part, the rapport with Europe and the current need for Europe is more actual.

According to the author, everything starts with the disengagement of Scanderbeg from the Ottoman Empire and his return to his town of origin in 1443. However, Albanian authors such as Noli, Bicoku, Pulaha, K. Frasheri are in a disagreement on his date of birth and his social, economic and judicial rank of Scanderbeg prior to his return back home. Doan Dani identifies three factors causing this uncertainty: (1) the period prior to 1443 has a minor role to Albanian nationalist ideology. The Scanderbeg's court life period may have a contravening profile to the heroic life of Gjergj Kastrioti. (2) The Ottoman Empire's chronicler's resources are poor and mainly focused only in the conflict's period. (3) The research summarized in a three-volumes set published by the end of 1980's has not been conducted by authentic historians (p. 385).

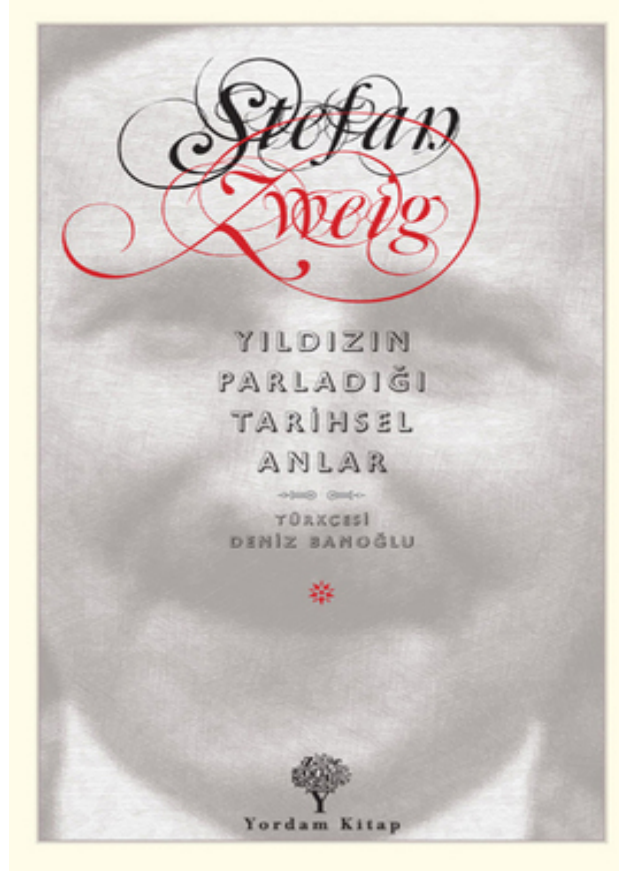
Given this condition of research, the year 1405 marks the birth of Scanderbeg as a chronologic event, whereas 1443 carves his birth as an historical event. Thirty eight years covering the period between these two milestones of the historical character remain unknown. From a public at large point of view, the anti-ottoman Scanderbeg is more important than the Scanderbeg the collaborator (p. 338). The character of Scanderbeg is exaggerated by the Albanian nationalists and communists, and throughout the recent decades he is viewed as a defender of Christianity. In less than two pages dedicated to the history of the Scanderbeg's period, Şemsedin Sami Frashëri never mentions the religious aspects, on the contrary he links the hero to the family and homeland, as a savior of the country from a tragic situation. On his brother Naim Frashëri's view, Scanderbeg represents the King, the Savior, the only hope of the nation. During the communist era, equivalence between Scanderbeg and the dictator Enver Hoxha is noticeable. *“Our people led by Scanderbeg made Albania and Kruja a prominent moment of the history of humanity, as they fought together for our nation's and others' liberation and justice. Scanderbeg was always in an offensive position gaining only victories. The Albanian people led by the heroic and glorious Labor Party follows the legendary model of the fathers and moves ahead into revolution, victory and socialism”* (p.380).

During the post-communist period, as Albania's efforts are invested primarily into the process of European accession, the Scanderbeg's character is used to ascribe the Albanian's the image of Europe's savior. *“Thanks to the Albanian's struggle, the advancement of Ottomans armies towards Western Europe was stopped for a long period of time. Done this, Albanian's made a great contribution to defending and advancement of the European civilization”*(p.404).

In the Albanian literary and historiography tradition, the Scanderbeg's character is compared to the great names of history such as Julius Caesar, Gustav Adolf, Saint Louis and Alexander the Great. Plasari re-approaches the eulogist paragraph, where the Scanderbeg's activity is assimilated into the Moses action, since he moved to save his people against the pharaoh of Constantinople. While insisting in the religious viewpoint, Kadare regrets why Scanderbeg was not compared to the Christ, as he had undergone the de-exteriorization process after his death. According to the Christian legend, the Ottomans exhumed his remains to use them as talismans (p. 473).

As a conclusion, we may say that the author, thanks to his deep understanding of both the western and eastern civilizations and cultures, has explained quite well the official thesis of the Albanian historiography between east and west and its obvious inclination towards west. Emanating from the Middle Ages of Ottomans and Scanderbeg, even nowadays we continue to distinguish two antagonist categories: exploited and exploiters; Albanian and non-Albanian; we and the other; Occident and Orient.

Yıldızın Parladığı Tarihsel Anlar

Stefan Zweig,

İstanbul, Yordam Kitap, 2012, 319 sayfa, ISBN:978-605-5541-86-6

Erhan KARAOĞLAN*

Eserimizin tanıtımına başlamadan önce bir iki paragraflık yazı içerisinde Stefan Zweig ve eserlerinin etkisi üzerine bahsetmek istiyorum. Diyebilirim ki okumalarım konusunda beni temelden sarsacak tüm kuvvete sahip bir yazardır. Onun malûmunuzca meşhûr olan “Satranç” isimli psikolojik romanı ile tanışmış ve akabinde âdeta Zweig’in hayranı hâline gelmişim. Ardından bende merak uyandıran bu insanın tüm eserlerini şiddetli bir okuma arzusuna kapıldım. Ve her mısırda ve her sayfada ve her kitapta, o akıcı üslûbun ahengine kapılarak, rûhumun diyar diyar gezindiği hissini yaşadım.

Sonra “Meçhûl Bir Kadının Mektûbu, Meçhûl Bir Kadının Hayatından 24 Saati, Korku, Gömülü Şamdan, Amok Koşucusu, Mürebbiye ve daha nice eserleri derken artık Zweig, zihnim içre kurduğum

* Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Lisans Öğrencisi, erhankagan@gmail.com

o kitaptan mecliste, o mukaddes mekânda yerini almıştı. Peki onu bu kadar meşhûr kılan ve yalnız edebî lezzete sahip olan psikolojik romanları mıydı? Kesinlikle hayır. Zweig dünyanın en büyük biyografi yazarıdır. Bu alandaki mahareti de zirvede olmakla beraber birçok biyografik eseri mevcuttur. Ve işte yazımızın temel mühtevasını oluşturan ve tanıtımını yapacağımız bu eser, bu türden olmakla beraber mahiyeti bakımından zenginliği ile de dikkatleri çekmektedir.

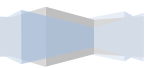
14 bölümden oluşan ve 14 büyük şahsiyetin hayatlarından bizleri hâberdar eden eserimizin özellikle de biyografi eserleri sevenler ve yahut da dünya tarihi içerisinde büyük roller oynamış şahsiyetlere merak duyanlar açısından yoğun ilgiyle okunacağından eminiz.

Eserimizin sayfalarını bir bir karıştırmaya başladığımız takdirde ilk olarak okyanusun nemli havasının yüzünüze çarptığını hissedeceksiniz. Bu sayfalar boyunca kendinizi yarım kalmış bir macera içerisinde bulacaksınız. Tabi okyanus içerisindeki macera büyük bir şahsiyetin izinde sizlerle ikinci bölümde de devam edecek. Tâ ki üçüncü bölüme geldiğiniz vakte kadar. Belki de eserimizi bizim açımızdan bu kadar mühim kılan bölüm burasıdır. Mutlaka milli tarihimiz açısından da okunması lâzım olan bir yerdir ayrıca. Bu bölümün sayfalarını çevirdikçe bir batılının gözüyle Türklüğün Fatihî'ni tanıyacaksınız. Her ne kadar da kitap içerisindeki bilgiler, ilmî gerçeklikten bir nebze olsun saptırılıp, destansı ve rivayetçi anlatıma başvurulmuş yazılsa dahi yine de önemseydiğimiz noktaları mevcuttur. Öte yandan bahsi geçen büyük Türk Hanı'nın kişisel yönlerinden engin ve olumlu bir şekilde gerçeği yansıtarak anlatıldığını görmekteyiz. Tabi yıllarca batılı tarihçilerin siyasi gâyeler uğruna Türklüğü zedelemesini seyrettiğimiz vakitlerde Zweig'in nasıl bir üslûb ile Büyük Türk Han'ından bahsettiği yorumunu da siz değerli okuyucularımıza ayrıca bırakıyoruz.

Diğer bölümlere doğru sayfalarımızı çevirdiğimizde kulaklarınızda batıdan, Germen ovalarından esen bir mûsinin hoş bir sâdâsını duyacaksınız. Bu mûsiki eşliğinde kâh azimle çalışan bir şahsiyetin büyük başarısını kâh çektiği zorluklardan yılmayan bir insanın destânını okuyacaksınız. Tabi yalnız Germen ovalarından değil Frenk diyarlarından çınlayan Özgürlük Marşı'nın ve onu besteleyen şahsiyetin maceraları ile de hemhâl olacaksınız. Bu yüzden eserimiz Batı mûsikisine merak duyanlar için de ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü bahsi geçen şahsiyetler dünya müzik tarihinde abidevî değer kazanmış isimlerdir. Hele ki Barok sanatının devlerinden bir ismin burada zikredilmesi ve hayatının anlatılması, eserimizi daha da mühim kılmaktadır.

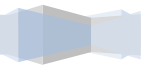
Ve bazen sayfalar arasında feryat eden bir mısranın o duygu yüklü heyecanına kapılarak büyük Alman edebiyatının o abidevî şahsiyetini yakından tanıyacaksınız. Batıdan Doğu'ya doğru bizleri sürükleyen eserimizde soğuk Rus steplerinin kanı sıcak eden edebiyatıyla ve karmaşık bir duygu yapısına sahip, kuşku canavarının pençesinde kıvranan Tolstoy'un sayfalar arasındaki yakarışına kulak kesilecek, Dostoyevski ile hasbihâl edeceksiniz.

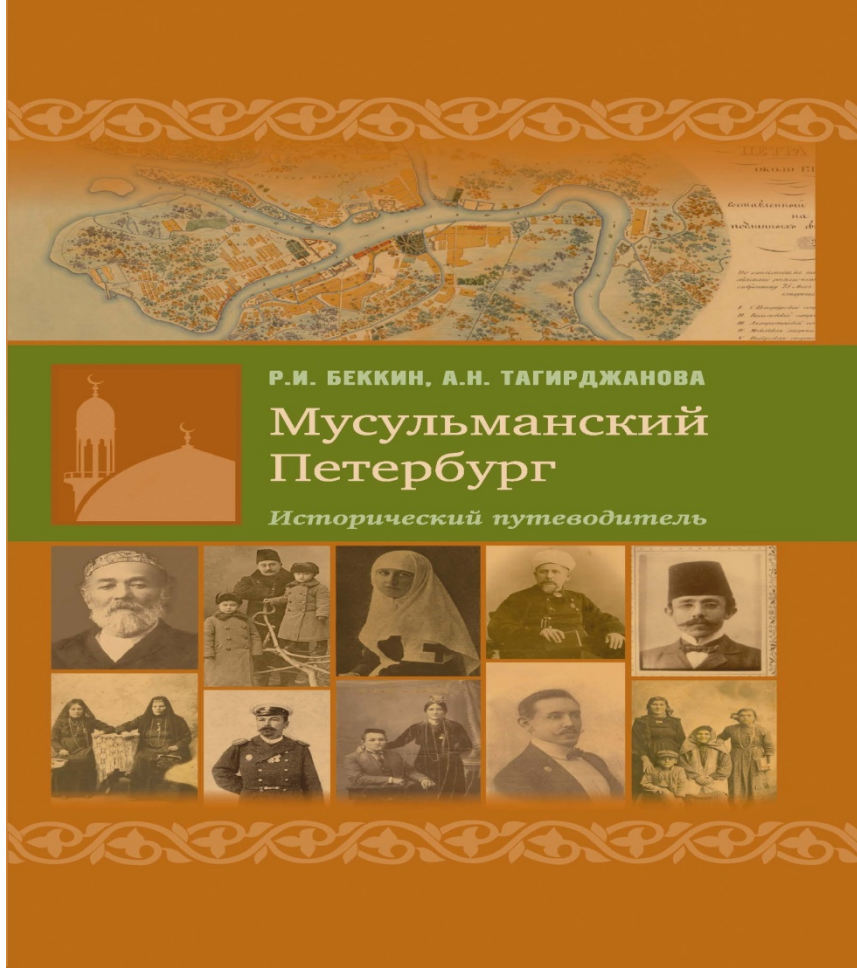
Eserimiz içerisinde yalnızca edebî ve sanatsal şahsiyetlerden değil, dünyanın seyrini değiştirme

imkânına vâkıf olmuş şahsiyetlerin de anlatıldığını görmekteyiz. Hele ki Napolyon'un dünya hakimiyeti gibi bir fırsatın nasıl ellerinin arasından sıyrılarak buharlaştığına şahitlik edeceksiniz. yer yer Roma tarihi ve yakın dönem Sovyetler tarihindeki o önemli şahsiyetleri de tanırken, Amerikan'ın efsanevî başkanının yaşam öyküsüyle de sayfalar arasında karşılaşacaksınız.

Genel olarak bu bilgilerin ardından bir kitapta okuduğum şu cümleyi sizlerle de paylaşmak isterim. *“İnsanın vatanın sınırları okuduğu kitaplar kadardır.”* Ve işte bu eseri okuduktan sonra bu sözün mühtevasını daha iyi anlamakla kalmayıp, yaşadığınız coğrafyanın muhayyilenizde nasıl da genişlediğine tanıklık edeceksiniz..

Мüslüман Şehir Petersburg, Tarihi Rehber (Musulmanskiy Peterburg, İstorçeskiy Putevoditel - Jizn Musulman v Gorode na Neve i v Yego Okrestnostyah)

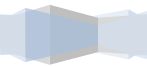
R. I. Bekkin, A. N. Tagirjanova

Moskva-S. Peterburg, Institut Afriki RAN, 2016, 640 s., ISBN: 978-5-9904994-0-5.

Alfina SİBGATULLİNA *

İki yüzyıl (1712-1918) Rusya İmparatorluğunun başkenti olan, tarihte Petrograd, Leningrad isimleri ile de anılan Sankt Petersburg şehri bugünlerde de Rusya Federasyonunun 'İkinci başkenti', 'Kültür başkenti', 'Kuzey başkenti' isimlerini taşımaktadır. Türklerin Deli Petro diye adlandırdıkları Rus çarı I. Pyotr tarafından XVIII yy. başında inşa edilen bu şehrin ilk taşları atıldığı günden ta bugünlere kadar uzanan zengin tarihinde Türk Müslüman nüfusun da büyük bir payı vardır. Fakat bu konu kapsamlı ve derin şekilde araştırılmadığına göre şehir tarihinde büyük bir eksiklik hissedilmekteydi. Tanıtımını

* Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Moskova, alfina2003@yandex.ru

yapmak istediğim kitap işte bu boşluğu doldurmakta ve okurlara gayet zengin ve ilginç bilgiler sunmaktadır. Yazarlar, orada doğup büyümüş, şehir tarihini ve kültürünü içten yaşamış iki değerli insan: Prof. Dr. Renat Bekkin ve araştırmacı yazar, ünlü Kazan Tatar alimlerinden Musa Carullah Bigi ve Prof.Dr. Gabderahman Tahircanov'ların aile mensuplarından muhterem Almira Hanım Tahircanova'dır.

Yazarlar kendileri, bir şehir rehberi, kılavuz gibi nitelendirseler de, kitap altı sene boyunca yoğun bir şekilde sürdürülen ilmi araştırmaların sonucudur, orada verilen küçük bir haber veya belgenin bile bulunması için ne kadar güç sarfedildiğini, şahısları, onların yaşadığı süreç ve yerlerini net olarak kaydetmek için kütüphane ve arşivlerde ne kadar kaynak araştırması yapıldığını fakat bu tür çalışmalar yapan tarihçiler farkedebilir. Çünkü eserde verilen belgelerin, resimlerin çoğunluğu gün ışığına ilk defa çıkarılmakta ve Rus tarihi ile bağlantılı olarak anlatılmaktadır.

Petersburg'taki ilk Müslüman kasabasının temelini şehir inşaatı için İdil Ural boylarından getirilen Tatar ve Başkurd işçiler ve ustalar, kurumacı askerler atmıştır. Şehir inşaatına katılan 1695-1696 Azak savaşında esir düşen Osmanlı askerlerinin de burada bulunması çok ilginçtir. Genel olarak Deli Petro bu şehrin kurulması için insan gücünü Rusya'nın iç kısımlarından, Ortodoks olmayan tabakadan getirtmiş. Acımasız hayat ve iklim şartlarında çalışan işçilerin evlerine geri dönme ihtimali bulunmayıp, orada hayatlarını yitiren işçilerin yerine daima yeni kabileler gönderilmiş, bu yüzden Petersburg'un insan kemikleri üzerine kurulduğu hakkında halk dilinde dolaşan sözler boş laflar değildir. Artık 1716 yılından itibaren şehir haritasında Tatar Kasabası, Tatar Pazarı gibi yerler peyda olmuş, fakat sonra onlar başka yerlere taşındığı için, yavaşça haritadan silinmiş, bugün ancak Tatar sokağı, Tatar yokuşu gibi yer adları kalmıştır. İşte yazarlar bu unutulmuş yer adlarını, adresleri yenileyerek, tarihi olayları canlandırarak okurlarını geçmişe götürmektedirler.

Müslüman Petersburg'un ünlü sembolü yekta bir mimarlık örneği olan camisidir, elbette. Kitapta onun hakkında ilginç belgelere ulaşıyoruz:1910 lı yıllarında yapıldığı bilinen bu caminin tarihçesi 1798 yılına kadar uzanmaktaymış. Beş yüz Müslüman asker, kendileri için özel bir ibadethane yapılması ve Müslüman mezarlığı bulundurulması için yer ve izin isteyerek bir dilekçe yazmış ve Rus İmparatoru I. Pavel'e müracaatta bulunmuşlar, fakat çeşitli nedenlerden dolayı izin alamamışlar. İbadetlerini ve bayramlarını şehir Müslümanları uzun süre kiralı binalarda yapmışlar. Sonra 1861, 1867,1881 yıllarında da cami için Rus çarına başvurular yapılsa da, bu çabalar suya düşmüş. Ancak 1904 yılında Buhara emiri Seyid Abdulahat Han'ın İmparator II. Nikolay ile görüşmesinden sonra başkentte yaşayan Müslümanlar için arsa verilmiş ve cami inşası için halktan para toplama işi başlamıştır. Caminin mimarları N.Vasilyev, Fon Gogen, S.Kreçinskiy hakkında kitapta geniş belge verilmiş. 1910 yılının 3. Şubatında Buhara Emiri, Hive emiri, Rusya müftüsü M. Sultanov ve başka birçok ünlü kişiler katılımıyla cami inşaatına ilk taş atma töreni yapılmış. Cami açılışı ise 1913 yılı 21 Şubatında

Çar Romanovlar sülalesinin 300.yıldönemi dolayısıyla gerçekleşmiş. 1917 Bolşevik devriminden sonra bu camide Musa Carullah Bigi imamlık yapmış.

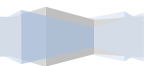
Petersburg'un diğer imamlarından Ataullah Bayazitov'un kaleme aldığı '*Ernest Renan'a Reddiye*' eseri İslam tarihinde önem taşımakta, yayınlanadığı *Nur* gazetesi ise Petersburg Tatar Müslümanlarının değerli bir organı olmuştur. Bunun dışında Abdurreşid İbrahimov'un 1906-1907 yıllarında çıkardığı *Ülfet* gazetesi, Rus dilinde basılan *Müslüman Gazetesi*, '*Müslümanlık Dünyasında* adlı gazete ve mecmualar hakkındaki materyaller de kitapta önemli yer tutmaktadır. Kırım Tatar murzası İlyas Boraganskiy tarafından 1893 yılında açılan Müslüman matbaası, Rusya Bilimler Akademisi basımevinde 1787 yılında Rusya'da ilk olarak basılan Kuran-ı Kerim hakkında ayrıntılı belgeler verilmiş. Şehirde bulunan Tatar mezarlığının, Müslüman Mahallelerin, Hayriye cemiyetlerinin, yetimhanelerin tarihçeleri de net belgelerle aydınlatılmıştır.

Hızlı Osman mushafı, *Mushaf-ı Osman* (Semerkand Kûfi Kuranı) olarak bilinen ve üzerinde kan lekeleri, onu okurken 656 yılında katledilen Halife Hz. Osman'a ait olduğu iddia edilen bir Kuran-ı Kerim nüshasının tarihçesi de Petersburg şehri ile bağlantılıdır. Dünyadaki en eski mushaflardan sayılmakta olan bu nüsha Petersburg İmparatorluk kütüphanesine 1868 yılında Rus ordusunun Semerkand'ı fethetmesi esnasında ele düşürüldükten sonra getirilmiş ve 1870 yılından 1918 yılına kadar Petersburg'ta kalmış, sonra Ufa şehrine nakledilmiş, 1921 yılında Taşkent'e gönderilmiştir.

Rus-Osmanlı savaşı sonrası 1878 yılında Berlin'de imzalanan barış anlaşmasına göre Bulgaristan topraklarında bulunan Osmanlı kaleleri yıktırılmış, ve oradaki birçok mermer levhalar Rusya'ya getirilmiştir. Kitapta onlardan yedi tanesinin Petersburg Milli kütüphanesinde saklandığı hakkında haber verilmektedir. Bu kütüphaneye 1859'da imam Şamil'in gelmesi ve kendi eliyle misafir defterine yazdığı yazı da dikkate şayandır. Umumen, kitapta imam Şamil'in Petersburg'a gelişi hakkında ilginç anekdotlar vardır.

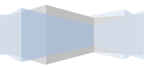
Rusya'nın ünlü hapisanesi olan Petropavel kalesinde mahpus yatan Rus idaresine karşı baş kaldıran Müslümanlardan Batırşah ve Murat Molla, son Rus Çarı II. Nikolay'ın arabacılığını yapan Safiullah ve Lenin'in özel şöförü olan oğlu Veli Burnaşevler, Petersburg Üniversitesinde öğretim üyeliği yapan ilk Müslüman hocalar özel olarak anlatılmaktadır. Müslüman tüccarların açtığı Buhara mağazası, Asya eşyaları mağazası gibi satış yerleri, restoran ve lokantalar, otel ve eğlence yerleri de adresleri, eski resimleriyle birlikte okur tarafından keşfedilecektir.

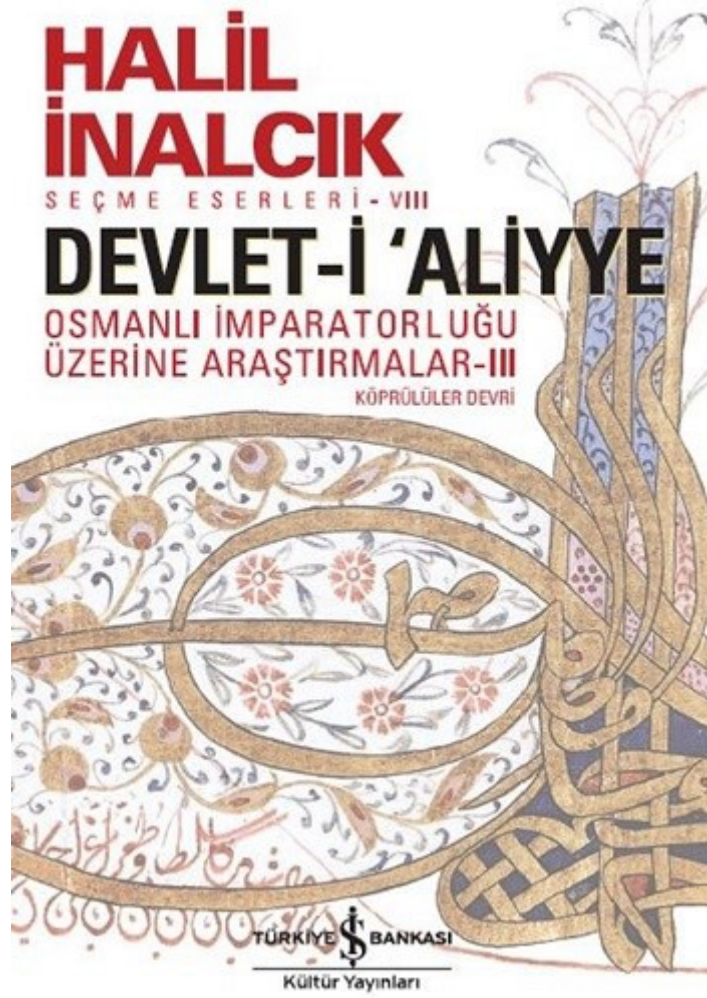
Genel olarak kitap üç bölümden oluşmakta ve Petersburg'ta ve çevresinde bulunan Müslümanlarla ilgili tarihi yerleri gezmek için onsekiz rota belirlenmektedir. Bu yollardan geçerken okur Müslüman Tatar camiasının kuruluşunu, gelişmesini, gündelik hayatını izlemekte, kendi aralarındaki sorunları ve özelliklerini görmektedir. Tatarlar dışında Petersburg'ta yaşayan diğer Arap, İranlı, Osmanlı,

Kafkasyalı Müslümanlardan, Kırgız, Başkurt Türklerinden de bahsedilmektedir. Yazarlar, Müslüman nüfusunun Sovyet döneminin ilk yıllarında buralardan çekilmesini ve Orta Asya, Dağıstan, Azerbeycan, Kazakistan gibi Müslüman halkların toplu oturduğu yerlere taşınmasını vurgulamaktadır. Çok milletli, çok dinli, özel bir kültüre sahip şehir Petersburg hakkında detaylı araştırma sonucu yazılan bu kitap hem tarihçi akademisyenlerin, hem sıradan okurların ilgisini çekecek şekilde, özel koleksiyonlardan alınan eski fotoğraflar, resim ve haritalarla, nadir kitaplardan verilen alıntılarla denetlenerek basılmış. Hem dış görünüşü hem mündericesi gayet renkli olan bu kitabın zevkle okunacağına şüphemiz yoktur.

Eserin yakın arada Türkçeye aktarılması da beklenmektedir.

Devlet-i 'Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar , III. cild, Köprülüler Devri

Halil İncalcık

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, 466 sayfa, ISBN: 978-605-332-611-3

Ferhunde Çiğdem AYDOĞDU*

Halil İncalcık, kurucularının “Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniyye” dedikleri devletin adından ilham ile “Devlet-i 'Aliyye” adını verdiği üç ciltlik eserinin III. cildinde “Köprülüler Dönemi”ni kaleme almıştır.

Bu cilt Mâliye (s. 5-24), Köprülüler (s. 27-116), İslahat Lâyhaları (s. 117-177), Orta Avrupa Sorunu (s. 181-289), Kaynaklar (s. 313-357), Notlar, tarihî resimlerin yer aldığı Albüm ve Haritalar (s. 192-310) bölümlerini içermektedir.

Halil İncalcık, eserin yazılma sebebini “*Osmanlı Devleti'nin bir beylikten Ortadoğu ve Balkanlar'ı hükmi altına alan güçlü ve köklü bir imparatorluk hâline gelişi ve altı yüzyıl dayanışı sürecini*

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, feciay@gmail.com

*açıklamak*¹ olarak beyan etmektedir. Kaynaklara dayalı tarihçiliği ile bilinen Halil İnalçık'ın üçüncü ciltte Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi, Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevârihü't-Tevarih adlı kaynakları esas olarak aldığını görüyoruz.

Eserin ilk bölümü 14-17. yy. dönemleri Osmanlı maliyesi hakkında geniş bilgiler verilmesiyle başlıyor. Osmanlı'da enflasyon hakkında ilgi çekici bilgileri burada okuyoruz. Osmanlı'da para basımı için kullanılan gümüş Avrupa'dan ithal edilmektedir. Gümüş ithalinde sıkıntılar yaşandığında piyasadaki yüksek değerli gümüş akça çekilip düşük değerli yeni akça kesimine gidildiğini öğreniyoruz. Bu işlemin Fatih Sultan Mehmet döneminde dört kez yapıldığı ve devletin 800.000 altın duka gelir sağladığı tahmin ediliyor (s. 3). Yeni akça kesildiğinde eski akçalar geçersiz ilân edildiğinden halkın bundan kaçabilecek imkânı bulunmamaktadır.

Ciddi bir arşivi olduğunu bildiğimiz Osmanlı'nın gelir ve giderlerinin, gelir kaynakları ile gider kalemlerinin kayıtlarını görebiliyoruz. Sürekli savaşların maliyeyi nasıl etkilediği; malî sıkıntıların devlet işleyişinde askerler ve halk arasında ne tür kargaşalara sebep olduğu günümüze ışık tutacak şekilde anlatılmış. Esasen eserin tüm ciltlerinde yazılanlar bütüncül olarak değerlendirildiğinde günümüzü sosyolojik olarak okumak konusunda rehber olduğunu görebiliriz. Tarih zaten ders alınmadığı için tekerrür etmiyor mu?

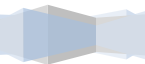
Dönemin en ilgi çekici gider kalemi "Du'âgûyân" denilen ve devlet için dua eden maaşlı duacılara ödenen maaştır. Köprülü Mehmed Paşa, duacıların maaşlarını kestirmiştir (s. 24).

İkinci bölüm Köprülü ailesinden Köprülü Mehmed Paşa dönemi (1656-1661) ile başlıyor. Bu bölümde de son derece ilgi çekici ve ibretlik olayları görüyoruz. Duraklama başlamış olsa da Osmanlı'nın en kuvvetli olduğu dönemlerdir. Venedik denizcileri Ege'de cirit atmakta Çanakkale Boğazı'nın altmış km. açığındaki Bozcaada Venediklilerin elindedir. Koskoca Devlet-i Aliyye'nin adeta Ege'ye açılan boğazını sıkı tutmaktadır. Yıllar süren ve İstanbul'da açılığa dahi sebep olan bu zilletten Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında, 1657 Ağustos'unda ancak kurtulabiliriz (s. 33). Basit sorunlar, basit gibi görünen sorunlar bugün de yeri geldiğinde devletimizi aciz bırakmıyor mu?

Köprülü Mehmed Paşa, aldığı sıkı tedbirlerle devleti düzene sokmaya çalışmakta iken çıkarları bozulan bir kısım ulema, sipahi vb. boş durmaz. Bunlardan biri, Hüseyin Ağa, "*Yeniçeri ocağına kılıç koyup zâbitler katline başladı, bir gün evvel bunun tedâriki görülmek gerekdir.*" (s. 35) şeklinde düşünceleriyle padişahı etkilemeye çalışır. Hüseyin Ağa'nın sözlerinin 1960 darbesi öncesi "askerler, talebeler öldürülüyor; makinelerle kıyma ediliyor" propagandasına ne kadar benziyor! Dirayetli bir vezir olan Köprülü'nün tüm karşıtlarına karşı akıllı bir siyaset gütmesi ve başarılı olması gönlü Osmanlı'dan yana olan okuyucuyu mutlu ediyor.

Bu dönemde devlete yardım etmek vazifesi olduğu hâlde kazandığı başarıları kendi çıkarları için kullanan ve devlet erkini eline geçirmek isteyen tip'leri de görüyoruz. Abaza Mehmet Paşa bunlardan biridir. Erdel, Eflak, Budin meseleleri ile meşgul olan devlet bir yandan Abaza'nın isyanı ile uğraşmak

¹ Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, Cilt I, s. IX.

durumunda kalır (s. 49 vd). Askerlerin hemen her fırsatta isyan etmelerine eserin üç cildinde rastlıyoruz. Bu ciltte de çeşitli konumdaki paşaların, askerlerin hatta ordunun isyanı sıradan bir olay gibidir ve devleti kemirmektedir. Kitabın günümüze rehber olan en önemli yönlerinden biri bu bilgilerdir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın 1961'de vefatından sonra oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa sadarete getirilir. Babadan oğla yönetim veya makamın geçmesi günümüz siyaset ve devlet anlayışına göre hoş görülüyor. Ancak, o günleri bugün okuyunca dirayetli devlet adamlarının hangi yolla gelmiş olmaları bir önem arz etmiyor... Yeter ki devlete zeval olmaya!

Osmanlı-İngiltere diplomatik ilişkilerinin bu dönemde başladığını öğreniyoruz. (s. 79)

Halil İnalıcık'ın belgelere dayalı tarihçilik anlayışının en güzel örneklerinden birini bu ciltte görmek mümkün. Hemen tüm milletler tarihî olayları kendi kitaplarında, kendi bakış açılarıyla sunarlar. İnalıcık, Erdel Savaşları ve sonrasında yapılan barışı bize Avusturya kaynaklarından (s. 75 vd.); sonraki sayfalarda ise aynı olayları Osmanlı kaynaklarından aktararak bilgilerin karşılaştırmasını yapmakta ve objektif bir değerlendirme yapılabilmesine imkân sunmaktadır. İnalıcık'ı dünya çapında bir bilim adamı yapan özelliklerinden biri de bu olsa gerek.

Bu bölümlerde yazar Safiye Erol'un Ciğerdelen (Kubbealtı Yay.) adlı tarihî romanına hem ad olan hem kaynaklık eden Ciğerdelen Palankası (palanka: küçük kale) ile ilgili bilgilere rastlıyoruz.(s. 99 vd.) Bugün Slovakya'da kalan bu kalecikle ilgili bir harita da kitabın 448-449 sayfalarında yer almaktadır.

Devletin Viyana'ya adım adım yaklaştığı dönemi anlatan bölümler okuyucu için heyecanlı sayfalarla dolu. Peş peşe gelen zaferler, Kanije Kalesi'nin kurtuluşu, Uyvar'ın fethi bir zafernâme tadında okunan bölümler oluyor.

Dinî tartışmalar da kitapta epeyce yer alıyor. İstanbul'da bir semte adını (Vaniköy) veren Vanî Mehmet Efendi ile bilgisinden faydalandığı için Fazıl Ahmed Paşa'nın koruması altında olan Nikousios adlı bir Rum'un müspet ve dinî ilimler konusundaki tartışmaları da bunlardan biri. (s. 109 vd.)

Devlette ve toplumda bozulmanın incelendiği "Tegayyür ve Fesâd" bölümü, günümüzün ekonomik savaşlarına da ışık tutacak nitelikte. (s. 124)

Osmanlı'nın toprağa bağlı asker besleme rejiminin en önemli ayaklarından "Tımar Rejimi"ndeki bozulmalar (s. 129) buna karşılık Kâtip Çelebi'nin ıslahat düsturları Osmanlı'nın derdine çözüm bulabildiği dönemlerin göstergeleridir.

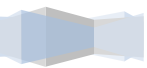
İnalıcık'ın okuyucuya sunduğu güzel bilgilerden biri de Osmanlı'nın Adalet Dairesi Kuralı'dır. Buna göre "reâya ve berâya (vergi veren halk ile vergiden muaf olanlar)" Tanrı tarafından sultanların ve beylerin eline emanet bırakılmıştır. Ve "lâ-mâl illâ bi'r-ra'iyye" (raiyyet olmazsa mal ve vergi de olmaz) Adalet Dairesi'nin iki formülüdür. Adalet Dairesi'ne padişahlar ve akıllı vezirler sadık

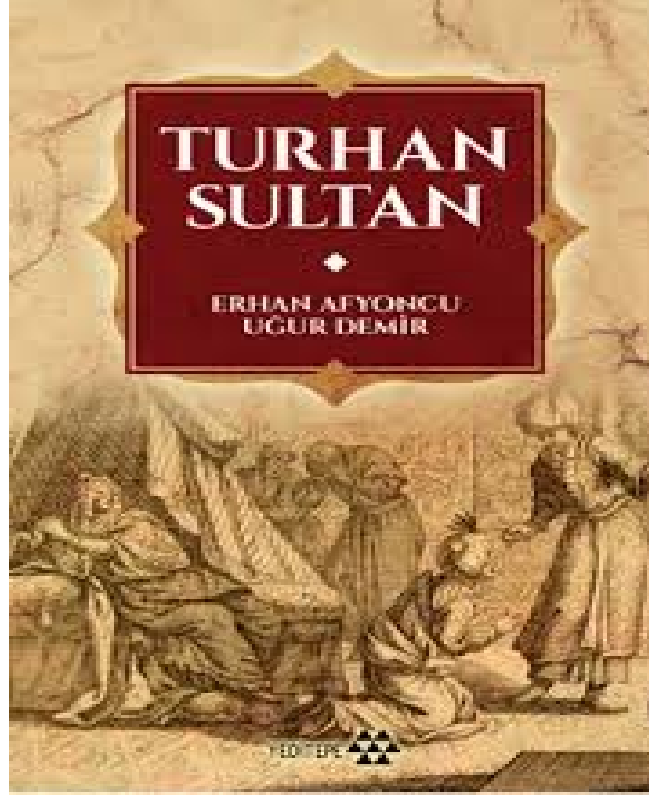
kalmaya çalışmıştır (s. 140). Vergi salınması ve tahsili meselesi günümüzün de devlet-vatandaş ilişkisinin önemli konularındandır ve kimseyi memnun etmek de mümkün olamamaktadır.

Kitapta yer alan konular arasında Osmanlı-Kırım Hanlığı münasebetleri de geniş yer almaktadır. 17. yy. Osmanlı ordusundaki karmaşalar yüzünden devletin içine düştüğü aciziyetler; devlet bu aciziyet içinde iken Kırım Hanlığı'nın tabi olduğu Osmanlı Devleti'ne destekleri çok mühim yer tutuyor. Rus (Moskof) Hanlığı güçlenmiştir. O güne kadar Kırım Hanlığına bağlı bir prenslik seviyesindedir. Osmanlı padişahının muhatabı değildir. Fakat güçlenen Ruslar, zayıflayan Osmanlılardır. Ruslar, Kırım'a bağlı ikinci sınıf bir devlet olarak muamele görmeyi değil İngiltere, Fransa devletleri seviyesinde diplomatik ilişkiler istemektedir. Osmanlı Devleti çaresiz bu durumu kabul eder. Osmanlı'yı bu yüz yıl boyunca ayakta tutan Kırım Hanlığı bu duruma sitemini şöyle bildirir: "*Cengiz soyundan ve Müslüman olan Kırım hanının cizyegüzârı (Kırım'a cizye vergisi verir durumda olan) Moskof'u üzerimize çıkarmak nâmusu uyar mı?*" (s. 265) Devletler ilişkisinde güç'ün kardeş devletler arasındaki ilişkiyi, ilişki seviyesini değiştirmesi bakımından günümüz için de büyük bir derstir bu durum.

Üçüncü cildin Macar Kaynaklarına Göre Kronolojik Tablo (s.291 vd.) Köprülü Devirleriyle ilgili tarihî kaynaklar; Mühimme Defterleri, Kadı Sicilleri; aralarında meşhur vakanüvislerin eserlerinin de yer aldığı Vekâyinameler bölümleri (s. 325 vd.); Elçi Raporları vb. bölümler de ilgiyle okunmakta ve hatta verilen kaynakları bir an evvel inceleyip araştırma isteği uyandırmaktadır.

Rahat okunması, akıcı olması, objektif olması, kaynaklara dayandırılması ve yapılan yorumların da güven vermesi gibi sebeplerle kitap her seviyeden okuyucu için faydalı ve güzel bir kaynaktır. Hemen tamamının günümüz dünyası için bir ibret, bir ders niteliğinde olması ise ders alabilme kabiliyeti olan herkes için, özellikle her kademedeki yöneticiler ve tüm siyasetçiler için bir siyasetnâme vasfındadır.

Turhan Sultan

Erhan Afyoncu, Uğur Demir

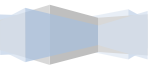
İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2015, 368 sayfa, ISBN:978-605-9787-24-6

Betül KAHRİMAN*

Milli Savunma Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan Afyoncu ile Marmara Üniversitesi Öğretim görevlisi Yrd. Doç. Dr. Uğur Demir tarafından kaleme alınan ‘‘Turhan Sultan’’ adlı eser, Sultan İbrahim’in vefatından sonra tahta geçen IV. Mehmed’in devrinde yaşanan olayları, ‘‘devletin direği’’ ve ‘‘kadınlar saltanatının son muktadir validesi’’ olarak nitelendirilen, uzun bir süre devleti bizzat yöneten Hatice Turhan Sultan’ın mektupları merkez alınarak yazılmıştır.

Eser, ‘‘Önsöz’’ ve ‘‘Giriş’’ kısımlarından sonra; ‘‘Hatice Turhan Sultan’ın İlk Dönemleri’’, ‘‘Valide-i Mutlak Hatice Turhan Sultan’’, ‘‘Hayra ve Hanedanı Korumaya Adanan Bir

*Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, betulkahraman24@gmail.com

Hayat'' başlıkları altında işlenmektedir. Eserde son olarak, ''*Sonuç*'' ve ''*Ekler*'' kısımları yer almaktadır.

Kitabın Giriş kısmında (s. 13-26), eserin oluşturulma aşamasında kullanılan arşiv kaynakları, kronikler ve yabancı kaynaklar'dan bahsedilmiş, tarihlendirme problemleri ile ilgili karşılaşılan zorluklardan söz edilmiştir. Hangi sadrazam dönemine ait olduğu tespit edilen telhisler ve Turhan Sultan'ın emirleri, muhtelif dönemlerde sadaret kaymakamları tarafından kaleme alınan telhisler katalog numaraları ile birlikte okuyucuya sunulmuştur.

Eserin ''*Hatice Turhan Sultan'ın İlk Dönemleri*'' (s. 27-51) adlı birinci bölümünde, Ukraynalı veya Lehistanlı olduğu tahmin edilen Turhan Sultan'ın saraya geldikten sonra yaşadıkları, hanedanın sonunun gelmesi tehlikesi ile yüz yüze kalındığı bir dönemde olayın gidişatını değiştirmesine rağmen haseki sultanlık devrinin pek parlak geçmediği anlatılmaktadır. Ayrıca 1648 yılında IV. Mehmed'in tahta geçmesi ile geçmişteki günlerin sona erdiği fakat Sultan Mehmed'in daha yirmili yaşlarda olması ve devlet işlerinde tecrübesiz olduğundan, Valide-i muazzama Kösem Sultan'ın engeline takıldığı, yani iktidarı ele alamadığı anlatılmıştır. Tek bir validenin olmamasının buhranlara sebep olması Kâtip Çelebi'nin '' *iki vâlide Harem'de bir yerde imtizâc edemedi*'' ifadesiyle dile getirilmiştir (s.33). Bununla birlikte gerekli terfilerin yapılmadığı, Sultan İbrahim'in haksız yere katledildiği gerekçesiyle çıkan isyanlar konu edilmiştir. Kösem Sultan'ın bunlarla uğraşırken Küçük Valide'nin kendine yeni bir çevre edinmesi ile Büyük Valideyi saf dışı bırakma çabalarından, Girit Savaşı'nın hala devam ettiği günlerde devletin karar mekanizmasında yavaşlamaya sebep olacak şekilde her iki tarafın da kadrolara kendi adamlarını yerleştirme mücadelesinden bahsedilmiştir. 1651 yılındaki mali bunalımın tetiklediği esnaf isyanının valideler üzerindeki tezahürü Kösem Sultan'ın, Turhan Sultan'ın en önemli destekçilerinden olan harem ağalarını ortadan kaldırma isteği ve onun ''*Turhaniyân*'' olarak adlandırılan taraftarlarının etkisiz hale getirilmesi için son çare olarak torunu IV. Mehmed'i ortadan kaldırmayı düşünüp, bir suikast planı hazırlaması fakat Turhan Sultan'ın bundan haberdar olarak, tehdidi engellediği bilgisi verilmiştir. Yine Büyük Valide'nin darbe hazırlığına karşın Turhan Sultan ve taraftarlarının aldığı karar gereğince Kösem Sultan'ın katledilmesi ve bunun sonucunda Turhan Sultan'ın iktidarının önündeki en büyük engelin ortadan kalktığı anlatılmıştır.

''*Valide-i Mutlak Hatice Turhan Sultan*'' (s. 53-129) başlıklı ikinci bölümde, Kösem Sultan'ın 1651 yılında katledilmesi ile başlayıp, artık kaynaklarda ''*sahibetü'l makam*'' olarak nitelendirilen Turhan Sultan'ın 1655 senesine kadar devam edecek olan mutlak iktidar

dönemi anlatılmıştır. Bu bağlamda Gürcü Mehmed Paşa, Tarhuncu Ahmed Paşa, Derviş Mehmed Paşa'nın sadaret yıllarında yaşanan olaylar kaleme alınmıştır. Ayrıca bu paşaların hepsinin göreve geldikten sonra kendilerine rakip olabilecek kişileri tasfiye edip merkezden uzak yerlere göreve göndermeleri, maliyedeki büyük sıkıntılara bağlı olarak para bulma gayreti ile Kösem Sultan taraftarlarının mallarına el koyma girişimlerinden bahsedilmiştir. Bununla birlikte Girit Seferi için hazırlanan donanmanın vaktinde yola çıkması ve askerlerin mevaciclerini alarak bir an önce şehirden ayrılmaları için Turhan Sultan'ın yazdığı mektuplar, Payitahtın asayışı için askerlerin ulufelerinin zamanında ödenmesi yönünde Turhan Sultan'ın *“...sipahinin devri mevacibi virmekte olasız. Olmasun ki ağızların açdırasız, diler şimdiden didiler. İnşallah hayırlusuyla donanma-yı hümâyûn yollanup çıkdukda iki üç güne te'hîr etmeyüp sipahi mevâciblerin bir kusûr virmeğe ikdâm edüp çalışasız. Dosta düşmana karşı kendüne gülünç etdürmeyüp ağızlarını açdurtmayasuz...”* (s.68) şeklindeki birçok uyarı mektubuna yer verilmektedir.

Yine bu bölümde IV. Mehmed'in, Tarhuncu'nun sadrazamlığı sırasında kendisine devletin gelir ve giderlerini izah ettiği bir bütçe hazırlatması ve bundan özellikle saray halkının rahatsız olması ile Paşa aleyhindeki kulis faaliyetleri sonucunda idam edilmesi, Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti döneminde Turhan Sultan'ın devlet işlerine müdahil olmasına gelen tepkiler anlatılmıştır. Yine bu bölümde; Harem halkının bölünmesi ve Derviş Mehmed Paşa'nın felç geçirmesiyle başlayan 1654 ve 1656 yılları arasındaki istikrarsızlık dönemi ve bu dönemde kimin sadrazam olması gerektiği tartışmaları, sadrazam değişikliklerinin getirdiği karışıklıklar ile Turhan Sultan'ın ittifak girişimlerinden söz edilmiştir.

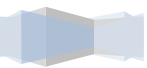
Aynı bölümün *“Vak'a-yı Vakvakiye”* adlı alt başlıkta ise çok önemli bir olay anlatılmaktadır: Çınar Vakası olarak bilinen bu olay, maaşların alınamaması veyahut bir kısım asker maaşının ayarı düşük akçe ile verilmesinden ötürü başlamıştır. Aslında isyan Turhan Sultan, Harem ağaları ve onun musahibesi ile eşini hedef almaktır. Bu yüzden yeniçeri ve sipahilerin ortak hareketiyle, idamı istenen kişilerin katledilerek Sultanahmet Meydanı'ndaki çınar ağaçlarında teşhir edilmesi sonucunda, Turhan Sultan'ın mutlak iktidarı ve naibeliği sona erdirilmiştir.

“Hayra ve Hanedanı Korumaya Adanan Bir Hayat” (s. 131-209) adlı üçüncü bölüm ise, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretine doğru geçen süreç ve meydan ağalarına son verilmesi üzerinde durulmuştur. Turhan Sultan'ın Köprülü Mehmed Paşa'nın işlerine karışmaması üzerinde anlaşmaya varması, Turhan Sultan'ın devlet işlerine müdahale etmekten tedricen

geri çekilmesinden bahsedilmiştir. Ayrıca 1658’de Turhan Sultan’ın Çanakkale Boğazı’nın Avrupa ve Asya yakasındaki Seddülbahir ve Kumkale Kaleleri’ni inşa ettirmesinden, Abaza Hasan Paşa İsyanı, İstanbul Depremi, Valide Sultan ile Padişahın yaptığı seyahatler gibi dönemin mühim konularından da bahsedilmiştir. Bölümün sonu ise, Fazıl Ahmed Paşa’nın sadareti ve gündeme gelen IV. Mehmed’in kardeşlerini katlettirmek istemesi, İstanbul’da çıkan yangınlar, Valide Sultan ile IV. Mehmed’in ilişkisi ve aile hayatı, sünnet şenlikleri, 1687 yılında yaşanan diplomasi trafiği ile Valide Sultan’ın vefat etmesi olaylarını kapsamaktadır.

“*Sonuç*” kısmında (s. 207-209), 35 yıl ile en uzun Valide Sultanlık yapan Turhan Sultan’ın bu süre zarfında 17 Sadrazam, 15 Şeyhülislam, 26 Kaptan-ı derya, 23 Başdefterdar ve 9 reisülküttâb değiştirdiği aktarılmaktadır. Ayrıca 1645’den itibaren devam eden, İstanbul’un dahi güvenliğini tehdit eder hale gelen Girit Seferi ile siyasi, iktisadi krizlerin dönemin en belirgin özelliği olduğu anlatılmaktadır. Turhan Sultan’ın devletin istikrar kazanması için çabalaması, kronolojik bir biyografi yazımının tercih edilmesinde Turhan Sultan’ın hayatının birçok döneminin eksik ve yanlış ele alınması ile Valide hakkında kaleme alınan çalışmalarda Turhan Sultan’ın emirlerinin dikkate alınmaması, bu eserde ise ele alınan emirlerin diğer kaynaklar ile mukayese edilerek değerlendirilmesinden bahsedilmiştir.

Eser, Turhan Sultan’ın devlet işleri üzerindeki faaliyetleri ve olaylar karşısındaki tutumu hakkında oldukça detaylı bilgiler veren, dönemin şartlarını çok iyi şekilde izah eden bir kitaptır. Çok çeşitli eserlerden oluşan bir kaynakçası mevcuttur. Buradan hareketle eserin çok sıkı bir araştırma sonucunda yazıldığı aşikârdır. Ayrıca kitabın sonundaki ek kısmında (s. 223-355) Turhan Sultan’ın emirlerinin latin harflerine çevrilmiş şeklinin verilmesi eserin değerini bir kat daha arttırmıştır. Konu hakkında araştırma yapacak kişilerin edinmesi gereken bir kitaptır. Bununla birlikte, kitabın dili genel olarak anlaşılır olmasına rağmen Turhan Sultan’ın mektupları ile devlet adamlarının telhislerini içermesi, ortalama bir okuyucunun dönemin diline aşina olmadığından dolayı eseri akıcı bir şekilde takip edememesine sebep olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler¹

Elena Marushiakova-Vesselin Popov, Çev. Bahar Tırnakçı

İstanbul, Homer Kitabevi, 2006, 112 Sayfa, ISBN 975-8293-86-9.

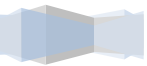
Dilek KAYIŞBACAK*

Çingenerler, farklı özellikleriyle dünyanın her tarafında rastlanan ve toplumun renkli katmanları arasında yer alan bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çingenerlerin, yeryüzüne dağılımını birçok kıtada görebilmekteyiz. Hindistan'dan çıkarak dünyanın her tarafına yayılan Çingenerler, genellikle Anadolu, Balkanlar ve Avrupa'da kesif bir şekilde yer almaktaydılar. Hindistan'dan tüm dünyanın farklı bölgelerine yayılan Çingenerler Osmanlı İmparatorluğu'nda da bulunmaktaydılar. Anadolu'ya yerleşen Çingenerler Osmanlılar zamanında Balkanlara da iskân edildikleri bilinmektedir.

Çingenerler hakkında çalışma yapan uzman kişiler Balkanları “Çingenerlerin ikinci yurdu” olduğunu sıklıkla dile getirmişlerdir. Güneydoğu Avrupa dediğimiz Balkanlarda Çingene nüfusunun çok olmasından dolayı bu ifade kullanılmaktadır. Beş yüz yıldan fazla bir süre bu bölgenin kültürel ve tarihsel gelişimine damgasını vuran Osmanlı İmparatorluğu'nun rolünü hesaba katmadan Balkanlar'ın karakterini anlamak ya da açıklamak olanaksızdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kanadı Balkanlar'daki Çingenerlerin varlığı yüzlerce yıllık bir geçmişe dayanır, Çingenerler genel olarak Avrupa kıtasının ortasında, güneydoğusunda ve doğusunda bulunmaktadırlar.

¹ Kitabın Orijinal İsmi: *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*, Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001.

*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş, kayisbacak@hotmail.com

Eser içindekiler, bir önsöz², dört ana başlık, notlar, kaynakça ve resimler kısımlarından oluşmaktadır. İçindekiler³ kısmında beş ana başlık mevcuttur. Bu ana başlıklar şu şekildedir; Balkanlar-Çingenerin ikinci Yurdu (s.9-12), Çingene Göçlerinin Başlangıcı (s.13-24), Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Görkemi (s.27-58), Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Görkemini Yitirmesi (s.60-101), Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu (s.104-106.)' dir.

Birinci ana başlıkta; “**Balkanlar-Çingenerin ikinci Yurdu**” (s.9-12) adı altında Çingenerin Hindistan'dan sonra en çok nüfusa Balkanlarda sahip olmalarından dolayı burasını ikinci yurt olarak tanımlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında yaşayan Çingenerler üzerinde durulması ve eserde kişisel yorumdan çok kaynak malzemenin kullanımına dikkat çekilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanlardaki Çingene nüfusunun çok yüksek oranda olması, Çingene topluluğunun gelişiminde önemli rolü üstlenmesine bağlanmaktadır. Çok sayıda Çingenerin Osmanlı İmparatorluğu topraklarında özellikle Eflâk, Boğdan ve Tuna gibi bu sınırlar içinde yaşamlarını sürdürerek Balkanlar'da kalmalarına değinilmektedir.

Birinci ana başlığın devamı olan “**Çingene Göçlerinin Başlangıcı**” (s.13-27) kısmında; Çingenerin Hindistan'dan çıkış tarihleri kesin olarak bilinmemesine ilişkin hâlâ yanıtız birkaç soru bulunduğu eserde belirtilmiştir. Çingenerin Hindistan'dan çıktıktan sonra göçün ilk evresinin nelerden oluştuğu, bu topluluğun Balkanlara ne şekilde ulaştığı, Bizans dönemindeki konumları, Osmanlı İşgali⁴ Öncesinde Çingenerin buralarda ne şekilde bulduklarına dikkat çekilmektedir. Çingenerin Hindistan'dan göçün başlangıcı İsfahanlı Hamza⁵ ve Firdevsi⁶'nin kaynaklarına dayandırmaktadırlar⁷.

İkinci ana başlık olan “**Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Görkemi**” (s.27-58) ana başlıkların alt başlıklarında; “Balkanların Osmanlılar Tarafından İstila⁸ edilmesi”nden bahsedilirken “Osmanlı Fetihleri⁹ ve İmparatorluğun İnşası”ndan söz edilmesi ilginçtir. “İmparatorluktaki Çingenerlere İlişkin Tarihsel Kaynaklar”¹⁰ın sadece birkaç tanesinin ismi verilmektedir. Yazarlar tarafından vergi defterleri olarak nitelendirilen ancak Tahrir Defterleri olarak bildiğimiz arşiv kayıtlarında yer alan Çingenerin Müslüman ve Hıristiyanlardan alınan vergilere değinilmektedir. Ayrıca, İmparatorluk içerisinde yer alan Müslüman ve Hıristiyan Çingenerin ne gibi isimler aldığına

² İngilizce'den çevirilen eserin orijinal nüshasında Önsöz bulunmamaktadır. Türkçe çevirideki Önsöz Sinan Şanler tarafından yazılmıştır.

³ Eserin içindekiler kısmı bölümlerden oluşacağı yerde başlıklardan oluşmaktadır. Bilimsel bir eserde Birinci Bölüm, İkinci Bölüm şeklinde devam eden kategori bu eserde yer almamaktadır. Eserin çevirisinin yapıldığı İngilizce nüshada beşinci ana başlıktan sonra Donald Kenrick tarafından yazılan “*The horror of Kosova: the legacy of the Ottoman/Kosova Korkusu: Osmanlı Mirası*” adıyla bir başlık ile birlikte “*Glossary/Sözlük*” bulunmaktadır. Bu iki başlık Türkçe çeviride bulunmamaktadır.

⁴ Yazarlar bu kitapta Osmanlıları işgalci (invasion) olarak nitelendirerek tarihi bir yanlış içerisnde girmişlerdir. Kitabın İngilizce nüshasında işgal ile ilgili başlık şu şekildedir: “*The Gypsies on the eve of the Ottoman invasion*”/Osmanlı İşgali Öncesinde Çingenerler. Daha geniş bilgi için bkz. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*:Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001, p.20.

⁵ Yukarıda adı geçen yazarlar, kaynaklarda “Hamza el-İsfahâni” olarak zikredilen İranlı müellifin adını “Arap tarihçi İsfahanlı Hamza” olarak zikretmektedirler ki, bu bilgi yanlıştır. Doğrusu “Hamza el-İsfahâni” olan bu yazar adından da anlaşılacağı üzere İranlı'dır. Arap değildir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, “Hamza el-İsfahâni”, *DİA*, XV, 513-514.

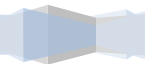
⁶ Firdevsi konusunda daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Kanar, “Firdevsi”, *DİA*, XIII, 125-127.

⁷ Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s.31-41.

⁸ Yukarıdaki dipnotta açıklandığı üzere eserin İngilizce nüshasında geçen “invasion” tâbiri burada “istila” olarak çevrilmiştir. Kitabın İngilizce nüshasında istila ile ilgili başlık şu şekildedir: “*The Ottoman invasion of the Balkans*”/Balkanların Osmanlılar Tarafından İstila Edilmesi. Daha geniş bilgi için bkz. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*:Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001, p.23. Her iki başlıkta kullanılan “işgal” ve “istila” Osmanlı Tarih terminolojisiyle uyumsuzdur.

⁹ Yazarlar, bir önceki iki ana başlıkta Osmanlıları İstilacı (invasion) olarak tanımlarken bu bölümde fetihçi (conquest) olarak tanımlayarak tenâkuza düşmüşlerdir. Kitabın İngilizce nüshasında fetih ile ilgili başlık şu şekildedir: “*Ottoman conquests and the building of the Empire*”/Osmanlı Fetihleri ve İmparatorluğun İnşası. Daha geniş bilgi için bkz. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*:Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001, p.24.

¹⁰ Aynı başlık iki bölümde de aynı isimle geçmektedir. Her iki başlıkla ilgili sorun için bkz. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s.30, 62.

vurgu yapılmaktadır. “*Kanunnâme-i Kıbtîyânî-ı Vilâyeti Rumeli*” adıyla tahrir kayıtlarına geçen Rumeli Vilâyetinde yaşayan Çingenele ait kanunlar üzerinde durulmaktadır. Diğer bir bahiste ise; Çingene Sancağında Osmanlı Ordusunun geri hizmetlerinde bulunan Çingeneler ele alınmıştır. Bu bölüm içerisinde yerleşik ve göçebe Çingenelerden söz edilirken bunlardan alınan vergiler, adı geçen topluluğun hayatlarını nasıl idâme ettirdikleri, bunların meslekleri, bunların kanunları ihlal eden işlere girişerek toplum düzenini bozmaları Kanunla Çatışma olarak değerlendirilmektedir. Bu bölümde “Hafif Kadınlar”¹¹ tâbiriyle; “*İstanbul, Edirne, Filibe ve Sofyalı Çingenelerin kanunsuz işlerle uğraşan hanımlarının*” her ay toplam 100 akçe ödemeleri gerektiğine işaret edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğuna seyahat eden Avrupalı Gezginlerin Çingenelere ilişkin gözlemleri, Çingenelerin Devlet nezdinde nasıl bir vatandaş statüsüne sahip oldukları, yasalar önündeki durumları ve Gündelik Hayattaki konumları yine bölüm içerisinde yer alan başlıklar arasındadır. Çingenelerin Balkan Sınırları İçindeki Göç hareketleri ve bu hareketlilikten doğan sonuçlar da bu bölüm içerisinde değerlendirilmektedir.

Evliya Çelebi'nin deyişiyle Çingenelerin (s.55), “*Hıristiyanlarla birlikte Paskalya'yı, Müslümanlarla birlikte kurban bayramını ve Yahudilerle birlikte Fısıh*¹² *bayramını kutladıkları*”na dikkat çekilmektedir. Çalışmada (s.56) “Çingenelerin resmi mahkemelere başvurma fırsatlarının olmadığı” belirtilmektedir¹³.

Eserin Üçüncü ana başlığı; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Görkemini Yitirmesi (s.60-104)** şeklinde yer almaktadır. İmparatorluğun buhran dönemlerinde Çingenelerin konumu, demografik yapıları, Çingeneler ile alakalı olarak yapılan reformlar, tarım işçisi olarak Çingenelerin çalışması, müzik ile uğraşan Çingeneler ve Çingenelerin meslekleri bu ana başlığın ana öğelerini oluşturmaktadır. Aynı şekilde Sırbistan'da Çingenelerden alınan baş vergisi, bu topluluğun dîni kurumları, Çingenelere yönelik tutumlar, Eflâk ve Boğdan'da Çingenelerin köleleştirilmesi ve Çingenelerin göçleri şeklindedir. Bu başlık içerisinde Daha çok mâli ve idâri açıdan Çingenelerin yapılanmaları Osmanlı modeli olarak görülmekte ve Balkan devletleri hakkında irdeleme yapılmıştır. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk Çingene kayıtlarına 1430 tarihli Niğbolu Sancağına ait Tımar Defterlerinde rastlandığına dikkat çekilmektedir¹⁴. Çingenelere ilişkin tarihsel kaynaklar, Johan Kempelen'nin Tanıklığı, İlk Çingene Ozan, mesleki dağılımları, eğlence hayatındaki yerleri, refah seviyeleri, kendilerine tarh ettirilen vergiler ve bu vergilerin miktarları gibi hususlar ele alınan diğer konuları teşkil etmektedir. Osmanlılar İmparatorluğunda Çingenelerin dini konularda herhangi bir baskı uygulanmadığını, ancak, Osmanlıların Balkanlardan çekilmesiyle birlikte Çingenelerin etnik ve dîni açısından birçok zorluklara maruz kaldıkları üzerinde durulmaktadır. Özellikle Çingenelerin Sırbistan'da Hıristiyanlığı kabul etmeleri konusunda birçok sıkıntılar yaşadığına vurgu yapılmıştır.

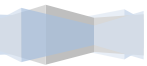
Kitabın son ana başlığı olan **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu (s.104-105)** kısmında; Osmanlı İmparatorluğunun son bulması ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde düzenlemelerin yapıldığı ve Lozan Antlaşmasındaki Nüfus Mübadelesi ile Balkanlardan göç ile tekrar Türkiye'de Trakya bölgesine yerleştirildiği bilgilerine yer verilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve yavaş

¹¹ Kitabın orijinal İngilizce metninde “*Loose women*” şeklinde geçin ifade Türkçe çevirisine “*Hafif Kadınlar*” şeklinde çevirilmiştir. Bu Türkçe'ye “*Hafif Meşrepli Kadınlar*” şeklinde çevirisi daha uygun düşmektedir.

¹² Yahudilerde “*Fısıh Bayramı*”nın “*Kamış Bayramı*” olarak kullanılması konusunda bkz. İsmail Haşim Altınöz, “Osmanlı Toplumunda Çingeneler”, *Tarih ve Toplum*, (Mayıs 1995), Sayı:137, s.22-29.

¹³ Böyle bir durumun olmadığını hem Rumeli hem de Anadolu'daki birçok vilayete ait Şer'iyye Sicillerine yansıyan Çingenelerin şikâyetlerinden anlayabilmekteyiz. Bu tür hata için bkz. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Homer Yay., İstanbul 2006, s.56; Oysa yukarıdaki yazarların aksine İsmail Altınöz Çingenelerin bir haksızlığa maruz kaldıkları veya devlet ile olan münasebetleri konusunda kadıya/mahkemeye başvurumaları konusunda birkaç örnek vermektedir. İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, s.83'ten naklen bkz. *İŞS/26, ÜŞS/13, MŞS-124/113, MŞS-126/198*.

¹⁴ Marushiakova-Popov, *a.g.e.*, s.31; Ancak, yazarlar tarafından bu bilgi ile ilgili dipnot verilmediğinden dolayı, bu bilginin doğruluğuna şüpheyle bakılmalıdır. Kitabın bilimsel kriterlerden uzaklaşmasına neden olan durumlardan bir tanesi de bilimsel eserlerde bulunması gereken dipnotların bu eserde bulunmamasıdır. Bilgilerin nereden alındığını gösteren dipnotların bu eserde bulunmaması eserin bilimselliğine gölge düşürmektedir. İlmî bir eserde aranan en mühim özelliklerden biri de hangi bilginin nereden alındığının gösterilmesidir. Bu durum iki bakımdan önemlidir: Birincisi; Eserin sağlam kaynaklara dayandırıldığının gösterilmesi, ikincisi ise; Bilginin doğruluğunu araştırmak veya aynı konuda fazla bilgi almak isteyenlere istikamet verilmesidir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mübahat S. Küttükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İkinci Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1991, s.77.

yavaş gerilemesi, toprak kaybetmesi ve Çingenerin Balkanlarda Osmanlılardan almış oldukları mirası devam ettirmeyi tercih ettikleri belirtilmektedir. Eserin son kısmında Notlar, Kaynakça ve Resim Listesine yer verilmiştir.

Elana Marushiakova ve Vesselin Popov tarafından yapılan bu araştırma, Bahar Tırnakçı tarafından Türkçeye çevrilerek, Homer kitabevi tarafından 2006 yılında yayımlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çingenerin tarihi, gelenekleri, toplumsal yapıları ve kültürleri üzerine yayınlanan ilk eser olmasının yanı sıra göz ardı edilmeyecek kadar bilimsellik açısından eksikler içermektedir.

Bu araştırma, Balkanlarda Osmanlılar döneminde Çingenerin yayılışlarını içermesine rağmen, dönemin kaynakları ve Osmanlı belgeleri kullanılmadığı için kitabın adını içermekten ziyade ikinci el kaynaklardan hazırlanan bir el kitabı niteliği taşımaktadır. Adı geçen yazarlar tarafından kaleme alınan eserde -büyük ölçüde orijinal Osmanlı terminolojisini kullanmaktan yana tercihlerini kullandıklarını belirtmelerine rağmen- Osmanlı kaynaklarını ve belgelerini kullanmamaları ilginçtir. Ayrıca, Osmanlı arşiv belgelerini görmeden “Çingenerin Balkanlar’da Osmanlı egemenliği dönemindeki varlıklarına ilişkin verilerin bölük pörçük ve yetersiz” olarak değerlendirilmesi de kitabın bilimsel ciddiyetine gölge düşürmektedir¹⁵.

Bu kitabın en büyük eksikliklerinden bir tanesi de Etnologlar tarafından kaleme alınmış olup, çok iddialı bir isimle Osmanlı Çingeneri adının verilmesidir.

Bir eserin önsözü; eseri meydan getiren, telif eden müellif/yazar tarafından yazılır ve Önsözün sağ alt tarafına yazarın adı konulur. Bu eserde bu kurala riayet edilmediği gibi önsözde yapılması gereken teşekkür kısmı Birinci Bölümde yer almıştır¹⁶.

Eserde çeviriden kaynaklanan sorunlara yer yer rastlanılmaktadır. Eserin İngilizce baskısındaki bazı yer adları Türkçe’ye tam olarak çevrilmemiştir. Örneğin; Bulgaristan’nda yer alan Plovdiv şehri Filibe şeklinde terceme edilmemiştir. Aynı şekilde yine Bulgaristan’da yer alan Sliven/İslimiye, Sviştoy/Ziştovi, Nikopol Sancağı/Niğbolu Sancağı¹⁷ şeklinde tercüme edilmeliydi.

Bilimsel bir çalışmada indeks/dizin bulunması okuyucunun aradığı bilgiye ulaşmada kolaylık sağladığından dolayı bu tür eserlerde indeks/dizin bulundurulmalıdır. Bu eserde de indeks/dizin bulunmaması büyük bir eksiklik olarak görülmektedir¹⁸.

Sonuç olarak, “Her ilmî araştırmada bir sonuca varılacaktır. Zirâ, sonuca varılmayan bir araştırmanın ilmî değeri yoktur”¹⁹ görüşünden hareketle kitabın bir sonraki baskısında birkaç sayfalık da olsa sonuç ve değerlendirme kısmının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kitap, devâsa bir imparatorluğun içerisindeki Çingeneri hem kronolojik hem de coğrafi olarak yansıtmaktan uzaktır. Çingenerin Hindistan’dan çıktıktan sonra dünyanın değişik bölgelerine yayılmalarını bir harita ile gösterilmemesi bir eksiklik olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca, Osmanlı

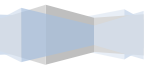
¹⁵ Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingenerler*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s.30. Oysa, Osmanlı coğrafyasında en kalabalık nüfusu teşkil eden Balkan Çingeneridir. Yazarların aksine İsmail Altınöz arşivlerde yapmış olduğu araştırmalar neticesinde Çingenerin Balkanlardaki konumu ile alakalı olarak Osmanlı Arşivi’ndeki malzemenin yeterli ve bölük pörçük olmadığına dikkat çekmektedir. Bu konuyla alakalı olarak Balkanlarda Çingenerlere ait 6 adet Çingene Tahrir Defteri bulunduğunu belirterek, Balkan Çingenerileriyle ilgili olarak binlerce Osmanlı arşiv belgesi İstanbul’daki Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer aldığını bildirmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingenerler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

¹⁶ Bu konuda bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2014, s.119.

¹⁷ Bu tür çeviri hataları için bkz. Marushiakova-Popov, a.g.e, s.66, 72, 78

¹⁸ “Bilindiği gibi indeks bir kitapta aranılan şeyin bulunmasını kolaylaştırmak üzere tertib edilmiş bir cedvel” olduğuna Mübahat S. Kütükoğlu tarafından dikkat çekilmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Altıncı Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998, s.115.

¹⁹ Kütükoğlu, a.g.e, s.102.

Çingenerinin bölgelere göre; nüfuslarının tablolara dökülmemesi de başka bir eksikliği yansıtmaktadır. Aynı zamanda adı geçen kitabın, usûl, uslûb ve terminoloji açısından da Osmanlı Çingenerinin genel görünümünü vermekten oldukça uzak olduğu gözlemlenmektedir.

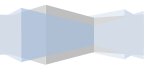
Kitaptaki her bir bölüm veya kısım başlı başına bir inceleme ve araştırma konusu olmasına rağmen bütün bu konular küçük hacimli bir kitapta işlenmeye çalışılmıştır. Gerek bilgi ve gerek yorumlarda ana kaynaklara dayanmayan eser bilimsellikten uzak bir görüntü vermektedir. Adı geçen kitabı bilimsellikten uzak kılan en önemli etmenlerin başında dipnot, ana kaynaklara ve arşiv malzemesine dayalı literatürü yansıtan bir bibliyografya, indeks ve sonuç kısımlarının olmayışıdır. Kitabın değeri hakkındaki kanaatlerimiz aynı şekilde kitabın çevirisi için de geçerlidir. Çevirmen ne kadar iyi yabancı dil bilirse bilsin, mutlaka çevirdiği eserin terminolojisine de vâkıf olması iddiası bu çeviride de bir kez daha doğrulanmış bulunmaktadır.

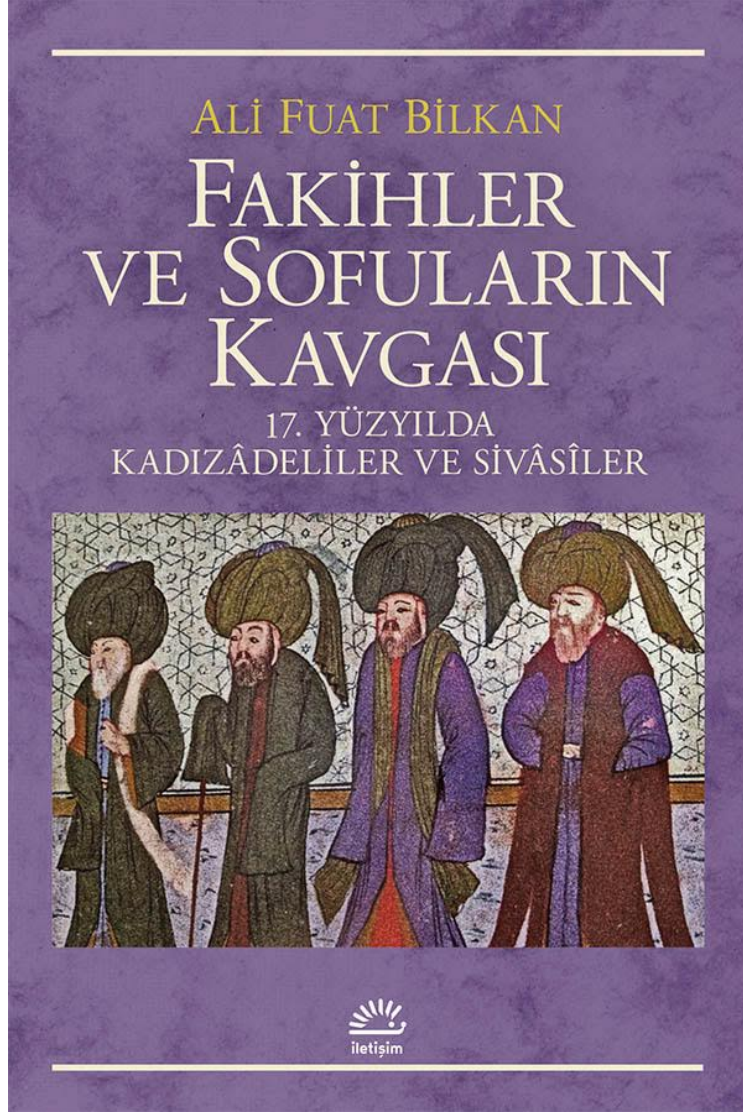
Yazarlar, diğer müelliflerin eserlerinde yer alan bir takım uç iddiaları eleştiri süzgecinden geçirmeden kullanmışlardır. Oysaki bilimsel eserlerde eleştiri süzgecinden geçirilmeden kullanılan bilgiler sakıncalı sonuçlar doğurabilir.

Herhangi bir Osmanlı kaynağını ve arşiv malzemesini kullanmadan batılı kaynakların kullanılması yazarların eserlerinin kendi çağdaşları içerisinde okuyucuları tarafından tereddütle yaklaşmalarına vesile olmaktadır.

Netice itibariyle eserin Osmanlı Dönemine ait ana kaynaklara ve arşiv malzemesine dayalı olarak yeniden ele alınarak yazılması, yukarıda bahsedilen bilimsel kriterlerin yerine getirilerek teknik ve muhteva bakımından aksaklıklarından arındırıldığı takdirde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çingeneri anlatan faydalı bir el kitabı olma özelliğini haiz olduğu söylenebilir.

Bu kitaptaki hataların bir sonraki baskıda dikkate alınmasını temenni ediyoruz.

Fakihler ve Sofuların Kavgası 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler

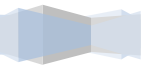
Ali Fuat Bilkan

İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, 207 sayfa, ISBN:978-975-05-2098-3

Yunus AKTI*

Edebiyat çalışmaları ile tanınmış olan Ali Fuat Bilkan, 17. yüzyılın büyük kısmında yer alan Kadızâdeliler ve Sivâsîler'in mücadelesini kaleme almıştır. Aynı zamanda müellif, yararlandığı kaynaklar itibarıyla de disiplinler arası bir çalışma hazırlamıştır. Bu eseri kaleme alırken dönemin faillerinin eserlerini kullanmasının yanında dönemin müverrihlerinin eserlerini ve şairlerinin divanlarını da kullanmıştır. Bu şekilde gerçekleşen olayların toplumsal yüzünü görmemiz de mümkün olmuştur.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, yunus.akti@stu.fsm.edu.tr

Eserde Ali Fuat Bilkan, olaylar 17. yüzyılda gerçekleştiği için öncelikle 17. yüzyılda nelerin yaşandığını, Osmanlı Devleti'nin siyasî, sosyal, ekonomik ve bilim açısından ne durumda olduğunu anlatmıştır. Sonrasında “Fakihler”in dayanaklarının neler olduğunu, düşünce temellerinin neler olduğunu şahıslarıyla birlikte açıklığa kavuşturmuştur. “Sofular” ile devam eden müellif aynı şekilde kişilerle birlikte bu hareketin öncülerini ve savundukları fikirleri eserlerinden yararlanarak belirtmiştir. Neler üzerinde ihtilafa düştüklerini başlıklarla bizlere sunmuş ve açıklamıştır. Son olarak devrin ulemasının bu iki gruba karşı takındıkları tavrı ve düşünceleri de belirten yazar, bütün eseri özetleyerek sonuç bölümüyle nihayete erdirir.

17. yüzyılın genel bir görüntüsüne baktığımızda; padişahlık ekberiyete göre uygulanmaktaydı. Bu dönemin sultanları sırasıyla; I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, tekrar I. Mustafa, IV. Murad, İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa'dır. Bunun yanında bu yüzyılın malî durumu pek de iç açıcı değildi ve bu durumu bertaraf etmek için layihalar hazırlanmaktaydı. Sürekli isyan halinde bulunan sipahiler ve rüşvet ile belli yerlere gelen ulema bozulan sistemi gözler önüne sermektedir. Özellikle Cinci Hoca, buna çarpıcı bir örnektir. İlmiye payelerinin rüşvetle dağıtılması da artık liyakatli kişilerin bu makamlara gelememesine neden olmuştur. Bunlarla birlikte toprak sisteminin bozulduğu, ardından gelen âyânların halka zulmetmesi reayanın ne kadar zor durumda kaldığını bizlere göstermektedir. Vak'a-i Vakvakiye, aslında bozulan maliyenin karşılığında ortaya çıkmış bir meseledir. Dönem itibarıyla bu kadar perişanlığın içerisinde bir kurtarıcı beklentisi Sabatay Sevi'nin “Mesihlik” iddiasıyla ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Anadolu'da hâkim olan “Ekberîlik”, Muhyiddin İbn Arabî'ye isnad edilmiştir. 17. yüzyılda da etkin olan bu görüş, Kadızâdeliler'in argümanı olmuş, bunun üzerinden Halvetîleri ve Mevlevîleri tenkit etmişlerdir.

Bakıldığında Kadızâdeliler ile Sivâsîler arasındaki mücadeleyi, “Hadis Okulu” ve “Re'î Okulu” arasındaki mücadeleye kadar götüren müellif, bu ikiliğin zaman içerisinde kişilerin değişerek devam ettiğini belirtmektedir.

Kadızâdeliler isimlerini Kadızâde Mehmed Efendi'den almaktadırlar. Onun başlattığı hareketi halefleri olan Üstüvânî Mehmed Efendi ve Vanî Mehmed Efendi devam ettirmiştir. Kendilerinin İbn Teymiyye ve İmam Birgivî'yi örnek aldıklarını ve onların görüşlerini paylaştıklarını belirtmektedirler. İbn Teymiyye'nin ortaya çıktığı dönemde Moğolların saldırısı her tarafı sarmış, inançlar sarsılmış durumdaydı. Abbasîlerin ve Selçukluların ortada olmayışı ile Şîî-Batınî inanç ve bid'atler yayılım göstermiştir. İşte İbn Teymiyye bunlarla mücadele etmiştir. Devlet-i Aliyye'de bu düşüncüyü savunanlardan biri de İmam Birgivî'dir. Kadızâdeliler, İbn Teymiyye ve İmam Birgivî'yi örnek aldıklarını belirtse de İmam Birgivî hiçbir şekilde siyasete yanaşmamış, siyasetten tamamen uzak durmuştur. Kadızâdeliler aksine devlette siyasî bir nüfuz elde etmek için Halvetîlerin karşısında bulunmuşlardır.

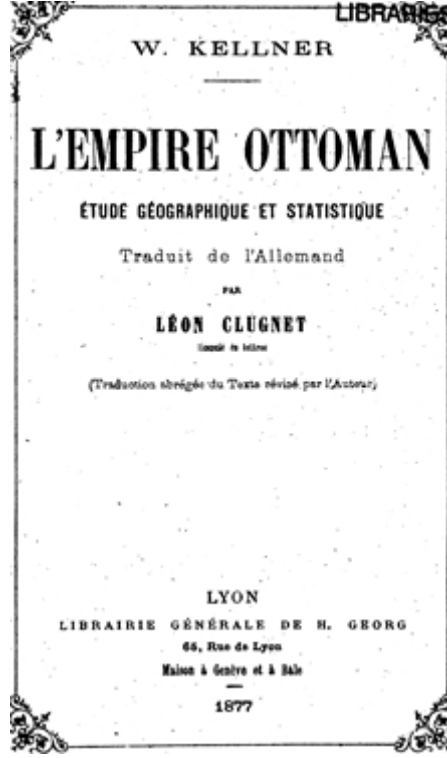
Sivâsîler ise; isimlerini Halvetiyye tarikatının Sivâsîyye koluna mensup oldukları için bu ismi almışlardır. Abdülmecid Sivasî, Abdülâhad Nuri ve Niyazi-i Mısırî'dir bu hareketin aktörleridir. Sofular olarak da anılan bu grup, sarayda nüfuz sahibi olduğu için Kadızâdeliler tarafından tehlike olarak görülmüşlerdir.

Bid'at olarak görülen uygulamalar, tütünün haramlığı, kahve ile kahvehaneler, zikir halinde yapılan sema, devran ve raks, Firavun'un imanlı olup olmadığı, İbnü'l-Arabî'nin görüşleri, medreselerde akli ilimlere dair verilen derslerin azalması, Hz. Hızır'ın hayatta olup olmadığı, makamı bir şekilde Kur'an/ezan okuma, Hz. Peygamber'in anne-babasının imanlı olup olmadıkları, nebilere salat ve selam getirme, Yezid'e lanet okuma, kabir ziyareti, kandil ve Kadir gecesinde namaz kılma, namazlardan sonra tokalaşarak birbirini tebrik etme, başıyla selam verme, rüşvet, deniz mahsullerinin helalliği konuları Kadızâdeliler ile Sivâsîler'in arasında büyük tartışmalara neden olmuş, ikisinin birbirine üstünlük sağlama çalışmaları ile olay büyümüştür. Bu mücadele zaman zaman sopalı kavgalara, zaman zaman da iki taraftan sürgüne cezalarına sebep olmuştur.

17. yüzyılın âlimlerinden Kâtip Çelebi'den çokça yararlanan eserde görüyoruz ki; Kâtip Çelebi bu konular ve tartışmalar içerisinde hep orta yolu savunmuş, iki tarafa da eleştirisini eksik etmemiştir. Bahâyî Efendi, Şeyhülislam Yahyâ, Solakzâde Mehmed Hemdemî, Na'imâ Mustafa Efendi ve Evliya Çelebi gibi âlimlerin bu hizipleşmelere nasıl tavır takındıklarını da belirtmektedir.

Sonuç olarak; bahsettiğimiz yüzyıla damga vuran bu iki grubun mücadelesi, dönemi bir hayli işgal etmiştir. Bu sebeple olaylar nihayete erince, Osmanlı ıslahatlara girişecektir. Kadızâdeliler ve Sivâsîler'in üzerine yazılmış eser azlığı ve Türkçe'de bu konuda müstakil bir eserin bulunmaması bu kitabı değerli kılmaktadır.

Öncesinde de belirttiğimiz gibi, müellifimi edebiyat lisansına sahip olması hasebiyle toplumun gerçekleşen olaylara nasıl baktığını görmemiz açısından *Divan*'ları başarılı bir şekilde kullanmıştır. Kadızâdeliler'in ortaya çıkmasındaki zemini ve şartları sistematik bir biçimde anlatan yazarımız, etkilendikleri şahsiyetlere ayrıca yer vermiştir. İbn Teymiyye'nin temel görüşleri genel itibariyle başarılı bir şekilde aktarılmıştır. Osmanlı döneminde ilk selefî görüşün ilk temsilcisi diyebileceğimiz İmam Birgivi'nin eseri doğrudan kullanılan kaynaklar arasındadır. Kadızâdeliler ve Sivâsîler'in bu tartışma ve mücadele sırasında kaleme aldıkları risaleler ve eserlerin de kullanılması, kişilerin düşüncesini aktarmada başarılı olmuştur. Fakihler ve sofuların arasındaki ihtilafli tartışmalar ele alınırken, iki tarafın yazdıklarından pasajlar verilir. Ardından devrin ulemasından olan Solakzâde, Na'imâ ve Kâtip Çelebi'nin eserlerinden bu konular üzerine görüşleri verilir. Olayların nasıl aksettığını görmemiz açısından bizlere iyi bir bakış açısı sunmaktadır. Günümüze kadar yazılmış olan yerli-yabancı bilimsel eserlerden de yararlanması esere akademik bir değer kazandırmıştır. Titizlikle hazırlanan eser araştırmacılara sunulmuştur.

L'Empire Ottoman, Étude Géographique et Statistique (Osmanlı İmparatorluğu, İstatistik ve Coğrafi Çalışma)

W. Kellner, Çev. Léon Clugnet

Lyon, Librairie Générale De H. Georg Yayınları, 1877, 128 Sayfa.

Gassim IBRAHİM*

L'Empire Ottoman, Étude Géographique et Statistique (Osmanlı İmparatorluğu üzerine coğrafi ve istatistik çalışması) adlı kitap W. Kellner tarafından tahminen 1877 yılında Almanca yazılıp Léon Clugnet tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir. Yazarın hakkında fazla bilgi olmamakla beraber Osmanlı'da Tanzimat ve Dağılma dönemi olarak adlandırılan bir devirde yazdığı kitap dönemin Osmanlı Devleti'nin coğrafyası, nüfusu ve ekonomisine odaklanarak tarihinden vilayet yönetimlerine kadar mufassal bir şekilde ele almaktadır.

Eserinin ilk kısmında yazar kısaca Osmanlı tarihine değinmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak 1357 senesinde Rumeli'ne gelişi, Balkan fetihleri, Doğu ve Arap coğrafyası fetihleri, II. Abdülhamid'in cülûsuna kadar kısaca ve kronolojik şekilde yer verilmiştir. Hızlı ve etkili fetihleriyle Viyana'ya kadar ilerleyen "istilacı" olarak nitelendirilen Osmanlılar, güçlenen Rusya tarafından durdurulacaktır. Gitgide topraklarını (Kırım, Eflak, Moldova, Azov, Yunanistan, Sırbistan ve Mısır) kaybetmeye başlamış ve 1854-56 savaşı, Avrupalı Devletlerinin Osmanlı Devleti'ndeki azınlık gayrimüslimlerin haklarını korumak üzere Osmanlı içişlerine karışabilmelerini sağlamıştır. Yazarın bu

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih bölümünde Doktora Öğrencisi, ibrahimgassim983@gmail.com

kısımın sonunda 1299'dan 1876 yılına kadar sıraladığı Osmanlı Padişahları arasında 1402-1413 bilinen fetret devrinde Padişahı olarak I. Süleyman'ı göstermesi ve II. Mehmet'in birinci culûsunu görmemesi dikkat çekmektedir.

Osmanlı Coğrafyası adı altındaki ikinci bölümde, yazar Osmanlı Devleti'in gücü ve merkezi olan İstanbul ve çevresinden uzaklaştıkça sınır bölgelere doğru ilerlerken halkın devlete bağlılığının azaldığını ileri sürmektedir. Ona göre Osmanlı'nın, durumunu bilenler, Suriye, Filistin, Mısır, Trablus ve Tunus gibi merkezden uzak bölgeleri hala kontrolünde nasıl tutmayı başardığına şaşkın ve meraklı kalır. Dönemin Osmanlı Avrupası, Avusturya-Macaristan sınırında Bosna-Hersek Vilayeti, Bosna'nın doğusunda Sırp Prensiği, Manastır Vilayeti, Tuna Vilayeti, Romanya, Selanik Vilayeti ve Edirne Vilayeti'nden oluşmaktaydı. Yazar bu bölgelerin yönetim taksimleri, akarsuları, dağları, vadileri, verimli toprakları, yolları ve rölyefi gibi coğrafik özellikleri hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir. Aynı şekilde Anadolu, Kafkas, Arap ve Kuzey Afrika bölgeleri doğrudan veya dolaylı olarak (vassal) Osmanlı'ya bağlı toprakları hakkında coğrafi verileri arz etmektedir.

Tarım ve Sanayi kısmına gelindiğinde Kellner, Osmanlı'nın Balkan bölgelerini betimlerken Bosna, Bulgaristan, Trakya, Makedonya, Selanik gibi yerlerin çok verimli, hayvancılığa uygun ve tarıma müsait olduğunu söylemektedir. Bununla beraber Romanya, Dinar Alpleri, Hersek ve Karadağ gibi bölgeler ise o kadar verimli değillerdi. Anadolu ve Adalar ise ormansızlaştırma nedeniyle verimli toprakların yok olduğunu aktarmaktadır. Yazara göre belli ki Osmanlı, iyi yönetiliyor olsaydı çok gelişmiş bir Devlet haline gelebilirdi (s. 26). Müellif Osmanlı Devleti'indeki demir yolları ve telgrafçılıktan da bahsederken Osmanlı'nın Anadolu'ya göre balkan topraklarına ne kadar önem verdiği Osmanlı Avrupası'nda, dönemdeki halihazır demir yollarının uzunluğu 1512 km iken, Anadolu'da ise sadece 274 km'lik olmasından anlaşılmaktadır (s. 123-124). Telgrafçılık ise yazarın aktardığı bilgilere göre 1876 senesinde Osmanlı Devleti'nde 25.232 km telgraf hattı, 48.650 km tel, devlete ait 397 ve demir yollarına ve kamuya ait 47 telgraf ofisi, 2.894 personel ve 1.240 telgraf cihazı bulunmaktaydı (s. 126).

Dördüncü bölümde, yazar İstanbul'daki Avusturya Elçiliğinde çalışan Major Zur Helle'nin 1871 yılında Avusturya hükümetine sunduğu ve "Austria"da yayınlanan verilere dayanarak tablo şeklinde Osmanlı'nın her vilayetinin yüzölçümü ve nüfusuna dair bilgi vermektedir. Osmanlı, Balkanlarda kendisine doğrudan bağlı topraklar 6.723 metre kareyle 9.791.582 nüfusa sahip iken, Asya'da 49.937 metre kareyle 28.353.071 nüfus ve Afrika'da 20.859 metre kareyle 1.150.000 nüfusa sahip olduğu gösterilmektedir. Romanya, Sırbistan, Mısır ve Tunus gibi dolaylı olarak bağlı bölgeler ise 93.641 metre kareyle 38.955.281 nüfusa sahip olduğu aktarılmaktadır. Yazarın Almanach de Gotha'nın kaynaklarından (1877) aktardığına göre Osmanlı Devleti, 5.716.434 metrekaresiyle 48.283.400 nüfusa sahipti (s. 27-30). Ayrıca müellif bu bölümün sonunda, Osmanlı nüfusunun mensup olduğu etnik grubu ve din üzerine sayısal şekilde detaylı bilgiler vermektedir (s. 31-35).

Sonraki bölümde, Osmanlı Devleti'nin kanun esaslarına yer verilmiştir. Yazar burada Mirî, Vakıf, Malikane ve Mülk şeklinde sınıflandırarak özellikle Tanzimatla Osmanlı'da yapılan toprak ve mülkiyet düzenlemeler üzerine durmaktadır. Ona göre mülkiyet konusunda gayrimüslim tebaaları ve yabancıların hakları hep zedelenmiştir. Bunun üzerine yazar Şubat 1856 tarihinde çıkarılan İslahat Fermanı ve içeriğine kısaca değinmekle birlikte gayrimüslim tebaa ve yabancılara ilişkin maddelerin ve verilen vaatlerin kısmen veya hiç uygulanmadığını ileri sürmektedir. Müellif, Aralık 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet'ten bahsederken Kanun-i Esasî'yi, Sadrazam Mithat Paşa ve Jön Türkler'in yaşlı İslamcılar ve Şeriatçılara karşı bir zaferi olarak nitelendirmektedir (s. 51).

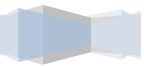
Altıncı başlıkta ise ele alınan Devlet işleyişi, müellif özellikle Tanzimatla birlikte yapılandırılan Osmanlı yönetimi ve idaresine odaklanmıştır. Merkez yönetiminden bahseden müellif, Devlet içerisindeki hiyerarşiden başlayarak Sultan, Vezirazam, Serasker, Şeyhul İslam ve hükümet Nazırları ve müsteşarların makamları ve görevleri hakkında bilgi vermektedir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'ne doğrudan ve dolaylı olarak bağlı eyaletlerin idari taksimatları, yönetimi, işleyişi ve yöneticilerin sahip oldukları yetkilerinden söz etmektedir. Hukuk ve yargı sistemi ise eyaletten eyalete ve reayanın statüsüne göre değiştiğini söylemektedir.

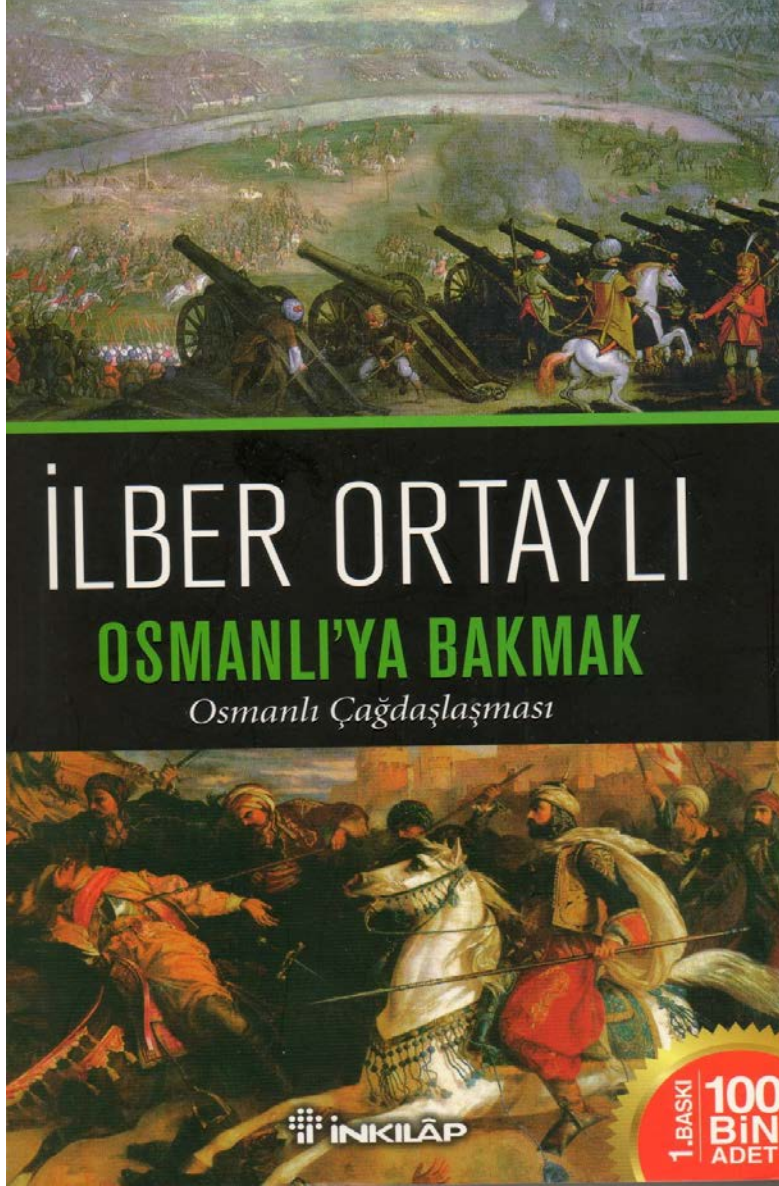
Osmanlı maliyesini de ele alan Kellner, önce Türkiye ardından Osmanlı hakimiyetini tanıyan yarı bağımsız Romanya, Sırbistan ve Mısır gibi devletler ve doğrudan bağlı bölgelerin gelir-gideri şeklinde tablolarla teferruatlı veriler sunmaktadır (s. 82-109). Burada dikkate değer bir hususa değinen yazar, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu büyük ve verimli topraklarla birlikte kötü idare ve yönetiminin yanısıra gelir-gider dengesizliği sebep göstererek borçlarını ödeyemez hale gelmesini “devlet iflası” olarak adlandırmaktadır (s. 87). Ona göre Bab-ı Ali, devlet borçlanırken ne politika ne de strateji geliştirdiği gibi verilen vaatleri yerine getirmeyip dönemin bürokratları zenginleşerek halkın üst tabakasının fakirleşmesi ve ahlaksızlaşmasına sebep olmuştur.

Dış politika başlık altındaki kısım, yazar dönemin Osmanlı ordusunun teşkilatı, birimleri ve asker sayılarını bölge bölge anlatmaktadır. Bunun yanında Osmanlı surları ve istihkamları, deniz kuvvetleri ve gemileri üzerine durmaktadır. Yazarın dönemin Osmanlı Donanmasının o kadar korkulur olmadığını ifade etmesi, Türk kaynaklarına göre Sultan Abdülaziz'in, döneminde ordunun modernize edilmesi ve özellikle donanmaya yeni gemiler kazandırarak Osmanlı donanmasını Dünyanın üçüncü donanması seviyesine getirdiği kanaatten farklı düşündüğünü ortaya çıkarmaktadır.

W. Kellner'in, kitabında İslam ve Müslüman hakkında bilgi verirken “Muhammedcilik, Muhammedci veya Muhamed yandaşları” söcüklerini tercih ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti yönetimine eleştirilerinde ise gayrimüslim unsularının savunmasını yaparcasına onlara karşı muamelelere odaklanması bilimsel tarafsızlığını bozmaktadır. Ayrıca yazarın Osmanlı kaynaklarını kullanmadığını aşikardır. Bazı yerlerde atfen kaynaklarını zikretmişse de yararlandığı kaynakların bibliografyasını yapmaması eserin eksiklerinden bazılarıdır. Bununla birlikte müellifin meydana getirdiği çalışma,

dönemin şartları dolayısıyla bir yabancı olarak mensup olmadığı bir Devlet üzerine mufassal bir şekilde araştırması bakımından takdire şayandır. O dönemin kaynakları kullanarak aktardığı veriler ise bugün de Osmanlı Coğrafyasıyla ilgilenecek araştırmacılar için birinci el kaynak olarak önem taşımaktadır. Bu yüzden bu eserin Türkçe literatürüne de kazandırılmasında yarar vardır.

Osmanlıya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması

İlber Ortaylı

İstanbul, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret Aş., 2016, 320 sayfa, ISBN:978-975-10-3662-9.

Ahmet Cengiz KARAGÖZ

Osmanlı çağdaşlaşmasını incelemek isteyenler; ders kitabı hüviyetindeki bu kitabı; Mümtaz Turhan'ın özet mahiyetinde olan "Garphlaşmanın Neresindeyiz?" adlı kitabı ile birlikte başlangıç kaynakları olarak okuyabilirler.

Çağdaşlaşma kavramı, üç bölüm ve dizinden oluşan kitabın önsözünde, Osmanlı içtimaiyatını ve gerçekleştirilen yenileşmeleri merkeze alan bir bakış açısı ile tarif edilmiştir. Bu anlamda Osmanlı Çağdaşlaşmasının yerine daha özel bir kavram olan "Osmanlı Devletinde Garplılışmanın" kullanılması daha uygun olurdu. Birinci bölüm; Osmanlı Garplılışmasının tarihi ve coğrafi altyapısını ele alırken ikinci bölüm; Osmanlı'da millet anlayışının ulus anlayışına evirilişini, milletlerin garptan etkilenişlerini o dönemdeki sosyal ve psikolojik durumlarına da işaret ederek genel olarak anlatmakta, üçüncü bölüm; batılılaşma sorununu tarihçi bakış açısı ile yorumlamaktadır. Üçüncü bölümü okurken Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın Garplılışmanın neresindeyiz kitabına sıkça müracaat etmeye ihtiyaç vardır. Ayrıca kitapta "modern Türkiye'nin oluştuğu bir dönem" olarak tanımlanan Sultan II. Abdülhamit döneminin; müspet ve menfi yönleri ile özet kaynaklarından okunmasının tamamlayıcı olacağı kanaatindeyim.

Bu genel girişten sonra bölümlere biraz daha yakından bakmak icap ediyor:

Birinci bölümdeki "İmparatorluğu Sona Erdiren Süreç: Birinci Cihan Harbi" kısmı kısadır ve fakat bugüne de ışık tutacak fevkalade önemli bilgi ve tespitlere yer vermektedir. Türk entelektüelinde her zaman sabit bir fikrin olduğunu zikreden yazar, İttihatçıların Almanya yanında savaşa girmek zorunluluğunu hissetmesinde devletin parçalanması ve özellikle İstanbul ve Boğazların kaybedilme korkusunun rol oynadığını ifade etmektedir. Ancak yazara göre; savaşa girmek kaçınılmaz değildi ve Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, İsmet Bey ve Esat Paşa gibi seçkin kurmayların tarafsızlık telkinlerine itibar edilse, çok akıllı ve ince bir politika güdülebilse hiç olmazsa uzun bir süre savaşın dışında kalınabilir, gençleşen ve modernleşen ordu gücü elde tutularak, harbin sonuçları üzerinde, 1916'da savaşa katılan Romanya'dan daha etkili olunabilirdi. Böylece Şark ve Garp kültürüne sahip yetişmiş bir neslin savaşlarda kaybedilmesi önlenebilir, II. Abdülhamit'le başlayan bürokrat Arap kadrolarının yetiştirilmesi işi tamamlanır, kaliteli insan kaynağı sayesinde Ortadoğu bugünkü perişan hale düşmekten kurtulabilirdi. Bu faraziye; savaşa girmekle imparatorluk mefhumunun gerek kurumsal ve gerekse halk nezdinde yıkılmış olduğu ve imparatorluğun çok erken kaybedildiği değerlendirmeleriyle de uyumludur. **Denge siyaseti ile devleti harplerin yıpratıcılığından uzak tutmaya çalışan Abdülhamit'in hallinin garplılışma üzerindeki maliyetini de bu minval üzerinde değerlendirmek de mümkündür.**

İkinci bölümdeki "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet" kısmında yazar; "millet" in Arapçadaki dini topluluğu karşılayan bir kelime olduğunu, "ulus" un ise titizlikle "nation" anlamında kullanılmasını bu suretle "millet" kelimesinin tarih yazıcılığında orijinal ve klasik -bana göre ölü-bir deyim olarak kalmasını tavsiye etmektedir. Yazarın Osmanlı kültürünün doğuş ve gelişimini engelleyen millet kompartımanlaşması tespiti bu tavsiyeyi haklı gibi göstermekle birlikte; canlı bir varlık olan dildeki kelimelerin zaman içerisinde ihtiyaca göre değişen anlamlarda kullanıldığını, esasen başına Türk kelimesini almış bir millet kelimesinden dini bir topluluk anlaşılmayacağını dikkate almak gerekir. Bu tarz yaklaşımların-millet yerine ulus kelimesinin kullanılması gibi- genelleştirilmesi halinde kültür ve

ilim hayatımızda ideolojik bölünmelere yol açabildiğine de halen şahitlik etmekteyiz. Ayrıca ırkçılığın gözesi olan Avrupa'nın "nation" izini takip etmek yerine, tarihimizin ürünü millet kelimesinin tekamül eden birleştirici hüviyeti ile muhafaza edilmesinin daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Bu bölümün "Balkanlarda Ulusçuluk Kısmında" o devrin Balkan milletlerinde milliyetçiliğin -yazarın önerisine göre - kaynakları, gelişmesi ve sonuçları hakkında özet bilgi verilmiş, ulusçuluk laikleşen karakteri ile çağdaşlaşmanın bir öncülü olarak yorumlanmıştır. Yazarın da işaret ettiği gibi en ilginç olanı Yunan milliyetçiliği-ulusçuluğudur ve Yunancanın Bizans'tan gelen Roma hukuku ve kilise eğitimi dolayısıyla yaşaması, Yunanlıların bağımsız kiliseleriyle bütün Ortodokslar üzerinde yönetim hakkına sahip ve Adriyatik'teki bağımsız İon Adaları halkının çok önceden Rönesans İtalya'sı ve Avrupa Kültürü ile temas halinde olmaları, Yeniçağ ve Aydınlanma dönemi Avrupa'sının Yunan Kültürünü benimsemesi ve Yunanistan'a ilgisi belki de en önemlisi Yunanlıların 18. yüzyılda Karadeniz ve Doğu Akdeniz'in en büyük ticaret filosuna ve ticari ilişkilerine sahip olması ve bununla birlikte ihtilalden önce Yunanlıların tarımsal üretimlerini üç kat artırmış olmaları Avrupa'nın desteğini arkasına alan Yunan ayaklanmasının bağımsızlıkla sonuçlanmasına ve diğer Balkan Milletlerinde de milliyetçilik duygularının uyanmasına sebep olmuştur. Yazara göre; yukarıda bahsi geçen iç ve dış tesirlerin etkisi ile olgunlaşan Yunan İhtilali sürecinde, 20 Ekim 1827'de Navarin'de, İngiltere-Fransa ve Rusya müttefik donanmasının Osmanlı-Mısır donanmasının yakmaya yönelten başlıca sebeplerden biri modernleşen ve güçlenen ordusu ile muhtemelen Girit ve Mora valiliği kendisine vaat edilen Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın zorla Yunanistan'a yerleşip otorite kurmasından duyulan korkudur ve Navarin müdahalesi büyük devletlerin Yunanistan'ın iç ve dış siyasetine müdahalesinin de bir başlangıcıdır. Bu tespit iki bakımdan önemlidir: 1. **Durağan ve zamanında harekete geçirilememiş bir milli güce karşılık, olgunlaştırılan bir milliyetçilik hareketini destekleyen, zamanında ve etkili yabancı bir askeri müdahalenin bölgenin başına açacağı dertler açısından Yunan Ayaklanması günümüzde de göz açıcı örnektir.** 2. **Bunun yanında Yunanistan'ın şeklen garphlaşmasına rağmen, ilim, ilim felsefesi, teknik ve insan haklarına dayalı hukuk devleti alanlarında bir mesafe kat edememesi de; muasırlaşmayı ilk çağ Yunan kültürüne, Hıristiyanlığa veya ateizme veya bizim açımızdan aksini-muasırlaşmamayı- İslam dininin engelleyici etkisine bağlamaya çalışan sosyal teorisyenleri nakzedecek mahiyettedir. Gerçek şudur ki arkadan gelip yetişmeye çalışanlar açısından kontrol altında ülke olmaktan kurtuluş ve muasırlaşma olağanüstü bir çabayı gerektirmektedir.**

Üçüncü bölümdeki "Batılılaşma Sorunu" kısmında yazar; batı medeniyetine mensup gruplardaki üç başat özellikten bahsetmektedir. Bunlardan ilki: ortak yaşanan bir tarih ve kurumlarla çerçevelenmiş uygarlığa sahip olmaları, bin seneden beridir birbirlerinin; dilini, edebiyatını tanımaları, okullarında okumaları, adetlerini benimsemeleri, ikincisi: bu uygarlığın insanının; belirli bir süredir tarihe, hale ve geleceğe değişim toplumu bilinci ve değişimi fark ederek ona müdahale eden bir bilinç ile bakması, buna göre geleceğini saptamaya çalışması, üçüncüsü: insan sevgisini yaptırımlarla birlikte

müesseseleştirilmesidir. Bana göre bu üçün birlikte gerçekleşmesi şart değildir. Nitekim 200 yıllık Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa'da İngiltere, Almanya, Fransa, uzak doğuda Japonya, Güney Kore, ve son zamanlarda gelişen Çin ele alınıp bu faktörler bakımından incelendiğinde bu üç başat faktörün üçüne de sahip olduklarını iddia etmek güç olacaktır. Prof. Dr. Mümtaz Turhan ise Garplılışmanın neresindeyiz kitabında Garp medeniyetinin **esas unsurlarını; ilim ve onun inkişafını sağlayan ilmi zihniyet**, ilmin ameli hayata tatbikinden ibaret olan **teknik ve insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyettir** diyerek tarif etmektedir. Gerçekte yazarın ikinci başat unsurunu ilim ve ilmi zihniyet, üçüncü unsuru da insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyet olarak yorumlamak mümkündür. Ancak ilk başat unsurunu ise garp medeniyetinin meydana gelmesinde Avrupa milletlerinin iştirak nispetlerinin zamana göre birbirlerini destekleyecek şekilde kademelenmesi, birinde sekteye uğrayan gelişmenin diğerinde devam etmesi ve bunun paylaşılması şeklinde anlamak antropoloji alimi A.L. Krober'in tetkikleri (Garplılışmanın Neresindeyiz, s.45) ile de uyumlu olacaktır.

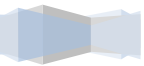
Bu son bölümde yazar; 213 ncü sayfanın 11 nci satırında zamanımızda batılılaşmanın manası konusunda Mümtaz Turhan'ı sadece tekniği alma taraftarı olan biri olarak tanıtmaktadır. Bu ciddi bir hatadır. Bunu anlamak için "Garplılışmanın Neresindeyiz" kitabının "Garplılışmanın Manası" başlıklı 5 nci kısmını okumak kafidir.

Tarih, sosyal antropoloji ve psikoloji disiplinlerinin uğraşı alanı olan garplılışma meselesi ve gayretlerimizin siyaseten farklı şekillerde yorumlandığı bir dönemde, birinci sınıf ilim insanımız olan Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın bu kitabıyla çağdaşlaşma konusunu yeniden gündeme alması isabetli olmuştur. Ancak, yazar kitabında sadece Osmanlı Garplılışması'nı incelemiş, bu hareketin Cumhuriyet dönemindeki devamına sınırlı ölçüde, mesela yerel yönetimler ve harf inkılabı v.s. yönünden temas etmiştir. Bu; kitabın kendi amacı açısından yeterli ve fakat konunun tarihi bütünlüğü ve önemi açısından o derece eksiktir.

Tarihi bütünlük açısından bir kaç söz söylemek icap ederse; Mümtaz Turhan'ın 1974 yılı itibariyle; "Aradan 150-200 yıl geçmiş olmasına ve daimi bir garplılışma arzusuna rağmen neden bu davada muvaffak olmadık? sualini sorması, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde batılılaşma gayretlerinin başarısız olduğunu iddia etmesi son derece haklıdır. Mümtaz Turhan'a göre garplılışmış bir toplumda neticeten; beher 100-200 nüfusa bir birinci sınıf ilim adamı, beher 10-20 nüfusa ise bir teknisyenin düşmesi icap eder. Şimdiki nüfusumuz dikkate alındığında birinci sınıf ilim adamı sayısının 400.000-800.000, teknisyen sayımızın da 4.000.000- 8.000.000 olması gerekir ki örneğin istatistiksel olarak; maddi ilimlerde radyoyu icat eden Clark-Maxwell ve Hertz gibi birinci sınıf ilim adamlarına ve radyoyu günlük hayatta kullanılabilir hale getiren Marconi ile De Forest gibi büyük teknikerlere sahip olabilelim. Henüz hem maddi ve hem de içtimai ilimlerde bu tür sonuçlara hasret olduğumuza göre her iki grubu teşkil ettiklerini iddia edenlerin ehliyetlerini sorgulamamız gerektiği ve garplılışmanın kıyısında gezinmeye devam ettiğimiz sonucuna da varabiliriz.

Sonuç olarak; ülkemizin muasır medeniyet seviyesine ulaşma gayretlerinin isabeti daima bir tartışma konusu olmuştur halen de olmaktadır. Halkımızın çağdaşlaşma için takip edilen politikalar hakkındaki ciddi tereddütleri ve gelecek endişeleri; ülkemizdeki siyasi tercihleri dolayısıyla ülkemizin siyasetini de bir uçtan diğer uca savurmaktadır. Halen orta yolu bulamadık. Çağdaşlaşma siyasetimizin yeniden gözden geçirilmesi ve ihtiyaç duyduğu usul ve tekniklerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu nedenle konuya ilgi duyanların Prof. Mümtaz Turhan'ın "Kültür değişimleri" ve "Garplılışmanın Neresindeyiz" kitaplarını okumalarını hararetle tavsiye ederim.

Medeniyetler ve Şehirler

Ahmet Davutoğlu

İstanbul, Küre Yayınları, 2016, 272 sayfa., ISBN 978-605-9125-38-3

Elif Fatma BAHADIR *

Medeniyet ve şehir kavramları gerek ihtiva ettiği mana olarak gerekse de oluşum unsurları açısından her insanın merakını celp etmiştir. Yakın dönemde Türkiye’de başbakanlık görevini yapmış olan ve uzun süre de dışişleri bakanlığı yapmış olan değerli akademisyen Ahmet Davutoğlu’nun kaleme almış olduğu “*Medeniyetler ve Şehirler*” adlı çalışma önce “Tarihi Derinlik” adlı henüz yayınlanmamış eserin mukaddimesi olarak düşünülmüşse de içerdiği anlam bakımından başlıca bir kitap olabileceği düşüncesi ile yeniden değerlendirilmiş ve ortaya bu çalışma çıkmıştır. Yazar eserinde, şehirleri nesne olarak tanımlamanın şehre verilen mana bakımından kısıtlayıcı olacağını belirterek bizzat şehirlerin yaşayan birer özne olduğunu

* Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, elifatma-b@windowslive.com

ve kimi zaman medeniyetlerin şehirleri etkilediğini kimi zamanda şehirlerin medeniyetleri etkilediğini belirterek eksen şehirler üzerinden bu tezini açıklamıştır.

Eser, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar her eserin zihni bir serüveninin olduğu görüşünü belirterek eserin zihni serüveninden bahsederken daha üniversite yıllarında iken “sömürgecilik ve geri kalmışlık” terimleri üzerinden incelenebilecek sorunların yapısal olmadığını ve daha çok zihniyet sorunu olduğunu belirterek üç idrakin varlığından söz etmektedir. Bunlar: Varoluş idraki, tarihi idrak ve siyasi (ekonomi politik) idrak. Medeniyet kavramı ise bu üç idraki bütünleştirici soyut bir düzlem olmuştur ve medeniyetlerin doğrudan veya dolaylı olarak hayat bulduğu somut düzlem ise şehirlerdir. Zihni serüvenin oluşumunun ardından eserin nasıl ortaya çıktığını açıklayan yazar diğer bölümlerde okuyucunun hangi konular ile karşılaşacağını bu bölümde belirterek araştırma konusunun sınırlarını belirtmiştir.

Kitabın birinci bölümü on dört alt başlıktan oluşmaktadır ve on üç başlığın her birinde yazar farklı özelliklerine göre şehirleri ayırırken bu şehirlerin tarihi zeminini ve şehirsiz dokusunu kendi üzerinde bıraktığı etkiye göre açıklamıştır. “Tecrübi İdraktan Teoriye Geçiş: Medeniyetlerin Ben-İdraki ve Şehirler” adlı son alt başlık ise ilerleyen bölümlerindeki teorik tahlillerin arka planını oluşturması bakımından önemlidir. Ayrıca bu bölümde ben idrakinin medeniyetlere ve şehirlere yaklaşımda vazgeçilemez bir unsur olduğunun açıklandığını belirtmek gerekmektedir.

Kitabın devamında yer alan ikinci bölüm, teorik verilerin incelendiği bir bölümdür. Zira bu bölümde öncelikli olarak insanlık tarihini yazma çabasına giren her tarihinin üç boyutlu bir ilişki içerisine girmesi gerektiğinden söz edilir ki bunu (i) tarihçi, (ii) kültürel havza veya medeniyet aidiyeti, (iii) insanlık birikimi olarak ayırmak mümkündür. Tarihçi içerisinde bulunduğu kültür havzasında yetişirken edilgen bir yapıya sahipken ne zaman sahip olduğu kültürel birikim ile kültürel havzayı yorumlamaya başlarsa etken konuma geçer. Ancak burada ortaya çıkan problem kendi zihin parametrelerini büyük ölçüde belirleyen kültür çevresinin etkisinde yettikten sonra aynı çevrenin tarihini yazmaya çalışırken özne nesne ilişkisinin özdeşleşmesi açısından ortaya çıkar. Eserin bu bölümünde oryantalist şehir kavramının üzerinde durulurken özellikle Max Weber’ in özne- nesne problematiğinden söz edilmektedir. Weber’e göre Batı insanı insanlık tarihinde nasıl özne konumunda ise Batı şehirleri de özne konumundadır yani yaşayan canlı birer varlıktır. Buna karşın Doğu şehirleri kapalı hareketlilikten uzak yapılardır. Yazar bu görüşün doğru olup olmadığını açıklama konusunda birtakım sorular sorarak görüşün doğru temellendirilemediğini açıkladıktan sonra tarih yazımında Osmanlı şehirlerinin önemini vurgulamaktadır.

Üçüncü bölüm birinci ve ikinci bölümlerde verilen teorik bilgilerin ve ben merkezli bilgilerin bir süzgeçten geçirilerek tasnif edildiği bölüm olmuştur. Bu bağlamda şehirler medeniyet tarihinde oynadıkları rol açısından yedi farklı başlıkta ele alınmıştır:

- i. Bir medeniyete öncü/kurucu şehirler: Pataliputra, Atina, Roma ve Medine.

Bu şehirler bir medeniyet teşekkül etmeden önce buldukları bölgelerde medeniyet oluşturmaları bakımından ortak özelliklere sahiptirler.

- ii. Bir medeniyet tarafından kurulan şehirler: Bağdat, Kurtuba, İsfahan, Delhi, Paris, Pekin, Londra, Berlin, Amsterdam, Moskova, St. Petersburg.

Bu şehirlerin ortak özelliği bir medeniyet oluşup kemale erdikten sonra siyasi irade ile kurulmuş olmalarıdır.

- iii. Medeniyetlerin oluşumuyla aktarılan/taşınan şehirler: İskenderiye, Konya, Bursa ve Saraybosna.

Aktarılan/ taşınan şehirler oluşan medeniyetin farklı bölgelere temasında aktarıcı rol üstlendikleri için bu ismi almışlardır. Ayrıca bu şehirler medeniyetlerin iç düzen uyumu sağlamışlardır.

- iv. Siyasi güç kayması ve medeniyet dönüşümüyle önemini/ruhunu kaybeden “hayalet şehirler”: Kurtuba, Gırnata, Selanik, Bahçesaray.

Mark Mazower’in deyimi ile hayalet şehirler bir gücün oluşması ile nasıl medeniyet havzası haline gelip geliyor ise gücün kaybolması ile güç kaybeder. Yani fiili varlıklarını sürdürseler de zamanla ruhunu ve tarihi mevcudiyetini kaybetmeye başlarlar.

- v. Bir medeniyetle birlikte tasfiye edilen şehirler: Mohenjo-Doro, Harappa, Persepolis, Otrar (Farab) ve Tenochtitlan

Zaman zaman bir medeniyetin tasfiyesi sırasında şehirlerinde tasfiye edildiği görülmektedir. Bu şekilde muameleye maruz kalmış şehirlerden geriye medeniyetleri gibi bir şey kalmamıştır.

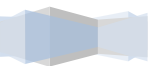
- vi. Jeokültürel/ jeoekonomik etkileşim hattı üzerindeki şehirler: (a) Mezopotamya- Anadolu- Levant hattı: Musul, Mardin, Diyarbakır, Urfa, Halep, Şam. (b) Orta Asya- İran- Hint hattı: Semerkant, Buhara, Hiva, Belh (Mezarışerif). (c) Orta Asya- Stepler hattı: Bulgar, Kazan, Bahçesaray. (d) Endülüs- Kuzey Afrika- Sahra hattı: Merakeş, Timbuktu.

Yukarıda belirtilmiş olan ekonomik ve kültürel geçiş hatları üzerinde bulunan şehirler medeniyetler arası etkileşimin yoğun olduğu alanlar olmakla birlikte kendi içlerinde bir bütündürler.

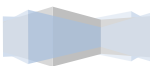
- vii Farklı medeniyetleri buluşturan/dönüşen/dönüştüren şehirler: Kudüs, Kahire, İstanbul.

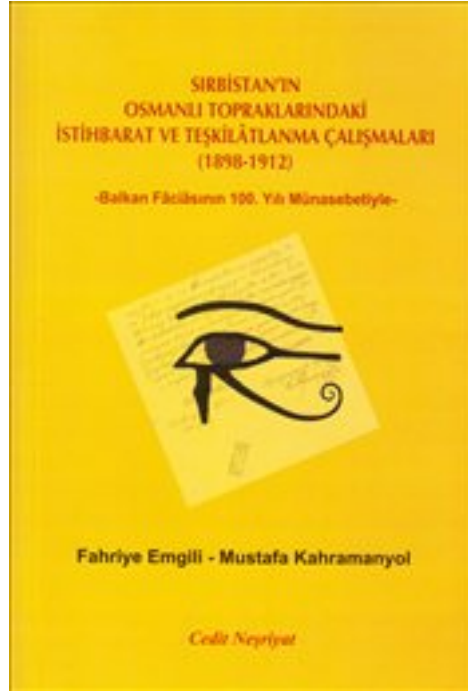
Bazı şehirler bizzat özne durumundadır. Yani tarihi süreç içerisinde cereyan eden olaylar bu şehirlerin özelliklerinden herhangi bir şey kaybettirmez. Aksine şehirler dönüşür ve dönüşürken de dönüştüren medeniyeti kendisine dönüştürürler.

Üçüncü bölüm ile son bulan eserde birde kaynakçaya yer verilmiştir ki bu sayede okuyucu konu ile ilgili daha fazla bilgi elde etmek isterse müracaat edeceği kaynakları buradan bulabilir. Ayrıca dizin bölümünün eserde mevcut olması araştırmacıların araştıracakları konular ile ilgili bölümlere kolayca ulaşmalarına olanak sağlaması bakımında önemli bir ayrıntıdır.

“Medeniyetler ve Şehirler” adı ile kaleme alınan kitap şehir tarihi yazımının ekseri Batı eksenini ile açıklanmasının yanlış bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Batı ekseninin dışında da özne konumunda şehirlerin varlığından bahseden yazar sayısı sınırlı olduğu için bu yaklaşım biz genç araştırmacılara yol gösterici olması hasebiyle son derece önemlidir. İlmî çalışmalarda bölümler arası sayfa aralığının orantılı olması gerekirken elimizde bulunan eserin bu konuya dikkat edilmeden yazıldığını belirtmekte fayda olacaktır. Ayrıca birinci bölümde sade dil ile anı formunda yazılan eserin, diğer bölümlerinde teorik ağır bir dil kullanılmıştır. Bu üslup farkı bütünlüğü sağlamada okuyucunun zorlanmasına neden olabileceği için belirtilmelidir. Eserin okuyucuya yeni ufuklar açacağı ve medeniyet, şehir kavramlarını ele alırken iki boyutlu değil farklı açılardan çok boyutlu bakmaya yönelteceği açıktır.

Sırbistan'ın Osmanlı Topraklarındaki İstihbarat ve Teşkilatlanma Çalışmaları (1898-1912)

Fahriye Emgili, Mustafa Kahramanyol,

Ankara, Cedit Neşriyat, 2012, 400 sayfa, ISBN: 978-975-7352-30-3.

Aytül DEVELİ*

2012 yılı Balkan Savaşları adı verilen, o güne kadar Devlet-i Aliyye'den bağımsızlık kazanmış Sırp, Bulgar ve Yunan devletleri ve gayrinizami harp yürüten çetelerin Devlet-i Aliyye'ye karşı Batılı devletlerin ve Rusyanın desteğiyle yürüttükleri; Osmanlı Devletinin büyük toprak kaybı ile neticelenen, katliamların ve göçlerin yaşandığı bir savaşın 100. yılı idi. Bu savaşın en kanlı sahnelerinden önemli bir kısmı Bosna ve Sırbistan topraklarında geçmiştir.

Elimizdeki çalışma Emgili'nin, 2008 yılında Sırbistan Arşivi'nden elde ettiği 41 belge ile Kahramanyol'un arşivindeki Balkanlar ile ilgili fotoğraflardan meydana gelmiştir. Bu belgeler Sırpça olup 1898-1912 yılları arasını kapsar. Belgeler Sırp yetkililerin kendi aralarında ve Osmanlı topraklarında bulunan görevliler arasındaki resmi yazışmaları içerir.

Eserde yer isimleri Balkanlar'ın Osmanlı hakimiyeti altındayken kullanıldığı şekliyle yer almıştır. Sırpça yer ve kişi isimlerinin Türkçe okunuşları ile yazılmasına özen gösterilmiş, Sırpça yazılışları ise dipnotta belirtilmiştir. Özellikle kelimelerin İngilizce, Fransızca, Latince yazılmasından kaçınılmıştır.

* Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, develiyatul@gmail.com.

Çalışmanın giriş bölümünde kısaltmalar, fotoğrafların çizelgesi, eserde geçen bazı yer adları ve günümüz dillerindeki karşılıkları ile önsöz mevcuttur. Daha sonra iki ana bölüm yer alır. Son kısımda ise kaynaklar, dizinler, resimler ve büyük boy Yenipazar Sancağı ve Kosova haritası bulunmaktadır.

Birinci bölüm üç başlık altında incelenmektedir: Türk-Sırp Münasebetleri, Osmanlı Devleti'nde Yenipazar Sancağı'ndaki İdarî Teşkilatlanma, Belgelere İlişkin Açıklama ve Yorumlar.

Türk-Sırp Münasebetleri" başlığı altında, Sırp'ın tarih sahnesinde ilk kez ortaya çıkışlarından günümüze kadar Osmanlı ve müslümanlar ile olan ilişkileri, Avrupa ülkeleri, Rusya ve kilisenin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı'ya karşı Sırp'ın sırpılık şuuru ve milliyetçiliği oluşturma gayretleri ve Sırp'ın Osmanlı topraklarında istihbarat ve teşkilatlanma çabaları anlatılmıştır.

"Osmanlı Devleti'nde Yenipazar Sancağı'ndaki İdarî Teşkilatlanma" başlığı altında Yenipazar Sancağı'nın merkez kazası Seniçe ve bu sancağa bağlı diğer kazaların, Taşlıca Sancağı'nın, Piboy Nahiyesi'nin anılan dönemdeki idari birimlerindeki kişilerin mevkiileri ve isimleri ile o bölgenin özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bazı tarihi fotoğraflar ile de konu desteklenmiştir.

Belgelere İlişkin Açıklama ve Yorumlar bölümünde belgelerdeki bazı idari ve meslek isimlerinin Türkçe'lerinin kullanılması, bazı ünvanların olduğu gibi bırakılması, okunamayan yerleri "....." işareti konulması gibi imlâ ve tercüme usulüne dikkat edildiği belirtilmiştir.

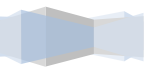
Belgelerden, Sırp okullarının bir istihbarat merkezi olduğuna, öğretmenlerin, müdürlerin, özel kişilerin, neredeyse bütün Sırp'ın Türk ve müslüman düşmanlığı içeren Sırp milliyetçiliği ve şuuru ile ajan gibi çalıştığını, cemaatleştiklerini, çetecilik ve komitacılığın yaygın olduğunu görüyoruz. Berlin Barış Toplantısı'ndan sonra Sırp tarafından Osmanlı topraklarında paralel bir idare kurulduğu ve Balkan Savaşı için hazırlanıldığından, kilisenin bu paralel yapıdaki yerinden bahsedilmiştir. "*Demek ki, devlet yıkmanın usûllerinden biriside paralel yapı kurmuş*" (s.89) diyerek birinci bölüm bitirilmiştir.

İkinci bölüm de kendi içinde dört başlıktan oluşmaktadır: Belgelerin Çizelgesi ve Özetleri. Belgeler ve Çevirileri. Kişi Yer Adları Dizini. Yer Adları Dizini. "Belgelerin Çizelgesi ve Özetleri" bölümünde belgelerin tarih sırasına göre özetlerine yer verilmiştir. "Belgeler ve Çevirileri" başlığının altında yine tarihlerine göre belgelerin orjinalleri ve hemen akabinde çevirileri yer almıştır. Bu belgeler de Sırp'ın Türklere ve müslümanlara karşı nasıl örgütlendikleri, nasıl paralel bir yapı kurdukları, kilisenin bu paralel yapıdaki payı ve Sırp'ın nasıl silahlandıkları ortaya çıkmaktadır. Mesela, 03.03.1898 tarihli birinci belge de Seniçe Kazası'na bağlı Alinoviçi Köyü'nde bir Sırp okulu açılacak ve okula bir öğretmen tayin edilecektir. Bu öğretmene ödenecek maaş konusunda gerekli mercilere gümrük müdürü tarafından bir yazı yazılmıştır. Bu yazıda okulun istihbarat karakolu ve kilise olarak kullanılacağı, Sırp'ın şuurunun gelişmesi için önemli bir adım olacağı açıkça belirtilmiştir. Hatta bu okulun yerini Bilal Efendi adında bir Türk hediye etmiştir. Yine 19.04.1912 tarihli 36. belgede Sırp tarafından Osmanlı topraklarına kaçak olarak sokulan silah ve katolik Arnavutlar'ın Sırp'ın birliğinden bahsedilmektedir.

Bu belgelerin ilk 27'sinde en çok göze çarpan unsurlar Sırp öğretmenler, Sırp okulları, bunların cemaat ile ilişkileri ve ajanlıklarıdır. Dış güçlerin güdümünde Osmanlı'ya karşı oluşturulmuş, içinde kin, nefret, doğal güdüler barındıran bir yapının nasıl ortaya çıktığı gözler önüne seriliyor. 30. ve 32. Belgeler, İngiltere'de kurulan Balkanlar'da tarih, arkeoloji, antropoloji, coğrafya ve topografya araştırmaları kurulu hakkında bilgi toplanmasından söz ediliyor. 32. belgeden 41. belgeye kadar olan kısımda ise Sırbistan ve Osmanlı topraklarında silahlanmak ve silah kaçakçılığında bahsedilmektedir. Balkanlar, tarihin her döneminde çok hareketli olmuştur. Hunlar, Avarlar, Slavlar, Bulgarlar, Roma İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, pagan, katolik, ortodoks, müslüman, bu bereketli, doğa harikası, stratejik bölgeye sahip olmak istemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu bu topraklar da beşyüz yıl misafir olmuştur. Bu eser de Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altındaki Balkanlar'da Sırp'ların Avrupa ve Ruslar'ın yardımı, kilisenin itici gücü ile nasıl teşkilatlandığı, istihbarat ağının nasıl ve kimler tarafından oluşturulduğu, Sırp arşiv belgelerine dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Fotoğraflar ile de esere canlılık kazandırılmıştır. Çalışmanın içindeki dizinler okuyucuya kolaylık sağlamıştır.

Birinci bölümün sonunda belirtilen *“Berlin Barış Toplantısı'ndan itibaren, Sırbistan tarafından Osmanlı toprakların da paralel bir idare kurulmuş ve Balkan Savaşı için hazırlanılmıştır. Kilisenin örtüsü altında ayrı okullar, belediyeler ve meclisler oluşturma işi çok ciddiye alınmış ve Sırbistan Devleti bu alanlarda maddî ve manevî yatırım yapmıştır. Bu sayede, Osmanlı Devleti'ni yıkmada başarılı oldukları için, kendi bakımlarından tebrike lâıyk olsalar gerektir. Demek ki, devlet yıkmanın usûllerinden birisi de paralel idare kurmakmış (s.89).”* şeklindeki yorum 15 Temmuz 2016'da yaşadığımız acı olayları göz önüne alırsak oldukça düşündürücü gelmektedir.

Emgili ve Kahramanyol, bize tarihin geçmişte insanların yaptıklarını, neden sonuç ilişkisi içerisinde, yer ve zaman bildirerek, belgeler ışığında objektif olarak incelendiği bir bilim dalı olduğu bilgisini aktarmışlardır. Bu çerçeveden baktığımızda, söz konusu eserde arşiv belgelerinin aslının ve tercümesinin bulunduğu, yer ve zaman belirtmek suretiyle bu çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Yazarlar Türk-Sırp münasebetleri üzerine yapılan araştırmaların azlığından, var olanların da objektif olarak yazılmadığından şikâyetçi olduklarını eserlerinde belirtmişlerdir. Bu kitabın Balkan tarihi ve askeri tarih çalışanlar için son derece faydalı bir eser olduğunu değerlendiriyorum.

Harbiyeli Bir Osmanlı Ermenisi, Mülazım-ı Sani Sürmenyan'ın Savaş Ve Tehcir Anıları

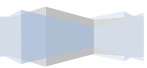
Kalusd Sürmenyan Haz. Yaşar Tolga CORA

İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, 128 sayfa, ISBN: 978-975-333-324-5

Nazlıcan Kübra FIRAT*

Mezkûr kitap, Kalusd Sürmenyan'ın anılarından yola çıkılarak hazırlanmış bir çalışmadır. Çalışma, Meşrutiyet'in ilanı ile Birinci Dünya Savaşı yılları arasına ışık tutmaktadır. Ancak yoğunlaştığı dönem itibariyle 1915 Ermeni Tehciri, görece daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Anılardan yola çıkılarak hazırlanmış olan bu eseri bir kaynak olarak kullanmak da son derece titiz bir dikkati gerektirmektedir. Sosyal tarih yazımının ivme kazanması ile birlikte alttan gelen tarihe rağbet duyulmuş ve ardından bu tür belgeler de kaynak niteliğinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Ancak anı,biyografi,seyahatname gibi eserleri incelerken süreklilikleri ve kopuklukları da gözden kaçırmamız gerekmektedir. Anılar, yaşanılan dönemden daha sonra kaleme alınan yazılar olduğu için, kişi anılarını o dönemde bulunduğu ruh hali yazabilmektedir. Yani geçmişteki bir olayı farklı hatırlayıp değerlendirebilmektedir. Bazen olayı yaşadığımız an hissetmediğimiz acılar, seneler sonra bizlere daha kötü görünebilir. İşte bu da anı tarzı kaynakları değerlendirirken aklımızda bulundurmamız gereken bir husustur. Kalusd Sürmenyan,

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, nazlicankubra.firat@stu.fsm.edu.tr

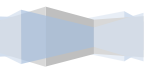

Osmanlı Harbiyesi mezunu Ermeni bir subaydır. Balkan Savaşları da dâhil olmak üzere Birinci Dünya Savaşında da ordu da yer almıştır. Ancak 1915 yılında ailesinin tehcir edilmesi, onun anılarına çok farklı bir şekilde yansımıştır. Resmi kaynaklarda tehcir ile ilgili kaleme alınanların aksine bu kitapta sıkça büyük trajedilerden söz edilmiştir.

Kitabın önsözünde Cora, öncelikte anılarından faydalandığı Sürmenyan'ı tanıtmıştır. Bir Ermeninin anılarından yola çıkarak eser hazırlamak istemesini, bu konuda ortaya çıkan tartışmalara farklı bir açıdan yaklaşabilmeyi arzu etmesi olarak açıklamıştır. Bu bölümde gayrimüslimlerin Osmanlı ordusunda ne zamandan beri görev yaptığını da açıklık getirilmiştir. Birinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte artık gayrimüslimler orduda görev almaya başlamıştır. Sayıları azımsanamayacak kadar fazla olan birçok gayrimüslim bu kurumlara girmek istemiştir. Bunun sebebi ise, toplumda statü kazanma arzusu olarak ifade edilmiştir. Çünkü askerlik Osmanlı toplumunda önemli bir rütbeyi temsil ediyordu. Bu bağlamda birçok gayrimüslim askeri okullara girmiştir. Hatta bu kişiler 31 Mart Vakası'nı bastıran orduda da yer almıştır. Harbiye'den mezun olan Kalusd, teğmen rütbesi ile Osmanlı ordusunda göreve başlamıştır. Anılardan hareketle kritiklerine devam eden Tolga Cora, Osmanlı ordusunda yer alan gayrimüslim tebaanın tarih yazımında göz ardı edildiğini şu sözleriyle vurgulamak istemiştir; *“Türk ve Müslüman olmayan unsurların imparatorluk ordusunda hizmet etmelerini, hatta vatanları uğruna hayatlarını kaybetmelerini-onları yok sayan resmi tarihe karşı çıkararak- aktarırken, bu kişilerin her birinin farklı bireyler olduğunu, farklı hikâyeleri olduğunu yeterince vurgulamadıkları görülmektedir.”* Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Kalusd Sürmenyan'ın Birinci Dünya savaşı esnasında hangi cephelerde savaştığı aktarılırken bu esnada ailesinin tehcirini nasıl kaleme aldığı anlatılmıştır. Bu değerlendirmeye göre, Sürmenyan orduda subay olduğu için tehcir sırasında ailesini kurtarabildiğini ifade etmiştir. Diğer ailelerin tehcir sırasında çok daha zor koşullara maruz kaldığını belirtmiştir. Buradan hareketle, Ermeni olsa dahi, Osmanlı ordusunda yer almanın kısmen ayrıcalıklı bir vazife olduğunu söyleyebiliriz.

Kalusd Sürmenyan'ın kaleme aldığı anıları *Huşamadyan* olarak değerlendirilmiştir. Huşamadyan, bir yöreye ait olan anı kitabıdır ve bu yalnızca Ermenilere özgü değildir. Bu eserler literatürde edebi eser olarak da nitelendirilmektedirler. Bu bağlamda kritik edilen Sürmenyan'ın anıları, dönem ile ilgili ulaşabileceğimiz bilgilerin çok farklı bir boyutunu yansıtmaktadır. Bu kaynaklar belki de Anadolu tarihi ile ilgili edinebileceğimiz bilgileri daha fazla zenginleştirebilmektedir. Ancak giriş bölümünde de aktardığım gibi, bu kaynaklar değerlendirilirken tarihçilerin son derece titiz olması gerekmektedir.

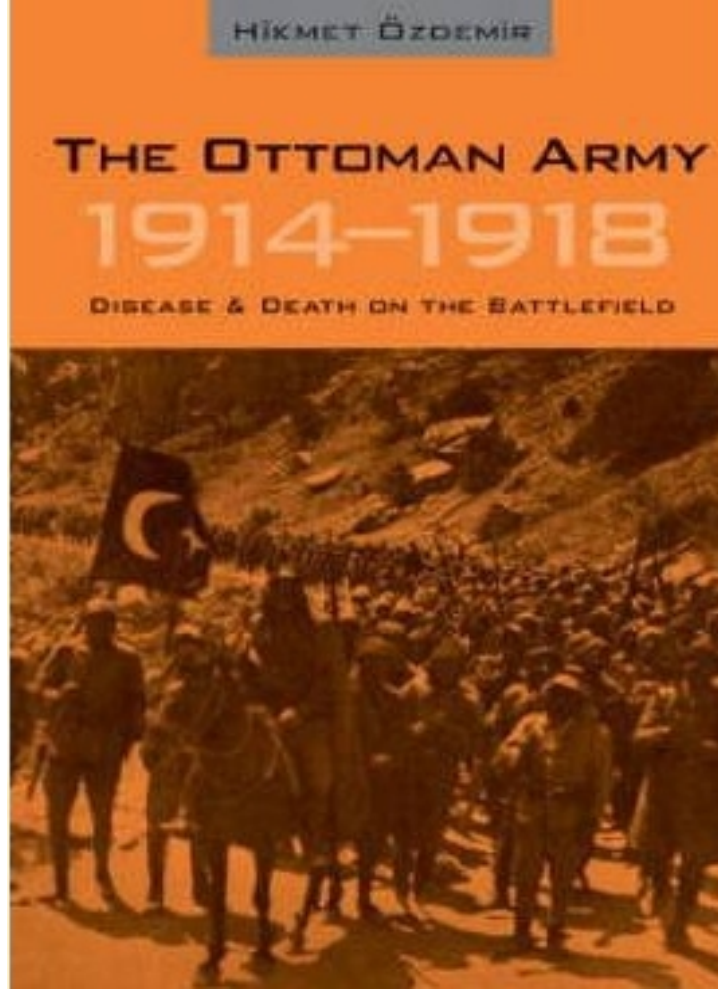
Tüm bu açıklamalardan sonra Kalusd Sürmenyan'ın anılarının birebir çevirisi kitapta okura sunulmaya başlanmıştır. Sürmenyan sözlerine şöyle başlamıştır; Osmanlı ordusuna neden girdim ve Osmanlı ordusu nasıl bir haldeydi... Meşrutiyetten önce Osmanlı ordusunun halini çok kötü bir şekilde tasvir etmiştir ancak modernleşme ile birlikte orduda yapılan yeniden düzenlemelerin, olumlu anlamda birçok değişikliğe zemin hazırladığını vurgulamıştır. Osmanlı ordusuna Ermenilerin de alındığını öğrenen Sürmenyan, ordudaki Ermeni askerlerin haklarını koruma düşüncesi ile bu yola çıkmıştır. Ve

Askeri Rüştiye'ye başvurmuştur. Umumi Harbin başlaması ile beraber harbe nasıl çağrıldığını ve gittiğini son derece trajik bir şekilde anılarına yansıtmıştır. Sürmenyan, Sarıkamış Muharebesi'ne çok farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Ona göre, bozgunun asıl nedenlerinin başka olmasına rağmen fatura gayrimüslimlere çıkarılmıştır. Hatta Sürmenyan Enver Paşa ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; *“Enver, bir Ermeni astsubayın fedakârlığı sayesinde, ölümden kıl payı kurtuldu ve hayallerini arkada bırakıp soluğu İstanbul'da aldı.”* Elbette ki bu ifadeler son derece çarpıcıdır ancak kesinliğinden yüzde yüz emin olunarak değerlendirilebilecek nitelikte değildir. Harp vergisine değinen Sürmenyan, özellikle bu vergilerin çoğunlukla Ermenilerin mallarına el konularak toplandığını ifade etmiştir. Bu da bulunduğu dönem Osmanlısına nasıl baktığını göstermiştir. Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlığını Enver Paşa'nın Ermenilere mal ettiğini vurgulayan Sürmenyan, bunu hükümet tarafından bir meşruiyet arayışı olarak değerlendirmiştir. Bu sırada ise Ermenilere uygulanan vahşeti anılarına yansıtmıştır. Zengin Ermenilerin tehcirinden sonra kalan mallara adil olmayan bir şekilde el konulması da altı çizilen hususların arasına girmiştir. Ailesi ile birlikte birçok vahşete tanıklık ettiğini söyleyen Sürmenyan, memleketleri olan Erzincan'a dönmelerini de şöyle ifade etmiştir; *“Geri döndüğümüzde, bizimkiler onun eski Erzincan olduğunu zannediyorlardı; yapılan tahribatı gözleriyle görene dek, tahayyüllerinde acı gerçeği kabul edemiyorlardı.”* Tehcir sonrası bu manzara kitabın bu kısmında çok detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Köyün son derece harap bir halde olduğunu vurgulayan Sürmenyan, kiliselerin ambara çevrilmiş olmasına büyük bir acı ile tanıklık etmiştir. Hayatta kalan Ermenilerin, hükümet tarafından dikkat çekmemek adına Türkler gibi giyindiğini aktarmıştır. Elbette ki bu ifadeyi değerlendirirken o dönemde Anadolu halkının giyim kuşamı ile ilgili bir bilgiye de sahip olmamız gerekmektedir. Ancak Sürmenyan hala orduda yer almaya devam etmiştir. Bu elbette ki bir takım yasaklarla olmuştur. Örneğin Ermenilerin Sivas'tan öteye geçme yetkileri bulunmamakta idi.

Anılarının son bölümünde ise Sürmenyan, Ermenistan'daki hayatından bahsetmektedir. Mutluluğunu şu cümleler ile ifade etmiştir; *“İki yıl önce neredeydik, şimdi neredeyiz. Ermeni bir ordu, Ermeni bakanlar, her yanın Ermeni İnsan mutluluktan çıldırıyordu. İki yıl önce Türk cehennemindeydik, bugün vatanımızdayız.”* Bu ifadelerden de Kalusd Sürmenyan'ın anılarının bina edildiği zihniyeti anlayabilmemiz mümkündür.

Sonuç olarak değerlendirecek olursak, Kalusd Sürmenyan'ın anılarından yararlanılarak hazırlanmış olan bu eser, anı tarzı belgeleri nasıl kritik edeceğimize dair bizlere önemli ipuçları sunmuştur. Belki de yaşadığı dönemde anlattığı kadar sıkıntı çekmemiş olan Sürmenyan, geçen süre zarfında değişen konjonktür ile hafızasını da “tazeleyerek” anılarında bambaşka ifadelere yer verebilmiştir. Ancak tüm bu önemli ayrıntılar ışığında şunu eklemeliyiz ki, sadece arşiv kaynaklarından yararlanılarak hazırlanacak olan bir çalışma, bu tip kaynaklardan faydalanarak ortaya çıkarılacak olan bir çalışmadan daha az tat verecektir. Tarih alanında yapılacak olan çalışmalarda belki de bu hususa dikkat etmemiz gerekmektedir.

Osmanlı Ordusu 1914-1918 Muharebe Sahalarında Hastalık ve Ölüm (The Ottoman Army 1914-1918 Disease & Deaths on the Battlefields)

Hikmet Özdemir, Çev. Şaban Kardeş.

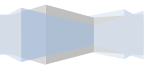
Salt Lake City, Utah University Press, 2008, 274 s.

Mesut UYAR*
Çev. S Esra SAYGILI**

Birinci Dünya Savaşı başladığında Faik (Tonguç) Londra'da bir üniversite öğrencisiydi. Fransız ve Alman arkadaşlar gibi Faik çok geç olmadan İstanbul'u ulaşmak için elinden geleni yaptı. Ona oldukça çok uzak görünen kolordudaki dört aylık temel eğitimde yer almak için oldukça vatansever coşkulu ve

* Doç. Dr., The University of New South Wales, Canberra, Australia, M.Uyar@adfa.edu.au

** Silopi Atatürk Anadolu Lisesi İngilizce öğretmeni, esra_saygili@yahoo.com

hevesliydi. Faik, Kafkas Cephesi'ndeki görevine seçildiğinde olağanüstü bir şekilde onurlandı. Ancak İd'in (Narman) küçük kasabasındaki savaşın sert gerçekleri ile karşı karşıya gelince, zafer hayalleri bir anda sona erdi. Faik ve diğer yeni gelenler, 9 Mart 1915 günü şehir etrafında tüm kullanılabilir araziye kaplayan yüzlerce ceset tarafından karşılandı. Bunlar Sarıkamış'ta Rusların elinde orman yangını gibi yayılan salgının yüz kızartıcı yenilgiden muzdarip bahtsız kurbanlarıydı. Donmuş toprağa binlerce kabir kazmanın imkânsızlığından ötürü, ölü bedenler sadece kereste gibi yığılmıştı. Faik ölü bedenlerle beslenerek canavarlara dönüşen sokak köpeklerini görünce daha da dehşete düştü.¹

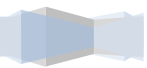
Osmanlı subay ve askerlerinin kişisel savaş anlatılarında benzer hatta daha korkunç hikâyeleri vardır, ama onlar tıbbi destek sorunlarını ve salgın mağdurlarının genel ve kapsamlı resmini değil sadece parçacıkları sunar. Benzer olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın Türk resmi askeri tarihi de konuya ancak bir düzine sayfa ayırarak çok üstünkörü ve kabataslak bir fikir verir. Savaşın çoğu genel raporu, hatta bazı detaylı işlevsel tarihçeleri konuyu tamamen görmezden gelir ya da yayınlanan anı yazısı ve diğer anekdot niteliğinde kanıtları kullanarak konunun üzerini kapatır. Bu hususta Dr. Hikmet Özdemir, bu önemli ve gözardı edilen konuyu açıklamaya çalışarak bilime özgün bir şekilde hizmet etmiştir. Yazarın kitabının, okuyucunun savaş zamanı salgınları ve Osmanlı Ordusuna etkisi üzerine bugüne dek bulabileceği en iyi ve bir hayli kapsamlı kaynaklara dayandığını söylemek yeterlidir.

Kitap, giriş ve sonsöze ek olarak yedi tematik bölümler etrafında yapılandırılmıştır. Kısa giriş bölümünde, Özdemir eski çağlardan salgın hastalık ve savaşlar arasındaki yakın ve ölümcül ilişkiyi göstermektedir. Aynı zamanda kitabın arayışını da "*Birinci Dünya Savaşı sırasında kaç Osmanlı askeri ve hangi sebeplerle zayı oldu?*" sorusunu sorarak açıklar (s. 9). Birinci Bölüm okuyucuya genel bağlam ve Osmanlı'nın daha önceki savaş sürecindeki salgınlarıyla olan deneyimlerinden bahseder. Özdemir'e göre "*Osmanlı İmparatorluğu'ndaki salgınlar öngörülebilir bir seyir izlemiştir*" (s.11). Bulaşıcı hastalıklar göç, deprem, ayaklanma ve en başta da savaşlar da dahil olmak üzere her büyük kargaşanın ayrılmaz bir parçası idi.

Kırım Savaşı sırasında (1853-56) askerler muharebeden çok salgın hastalıkların kurbanı olmuştur. İngiltere ve Fransa değerli ve acı dolu dersler çıkardıklarında, temizlik ve askeri tıbbi desteklerini büyük ölçüde değiştirdiler (Florence Nightengale ve Times William Russell dahil diğerleri gibi savaş muhabirleri), Osmanlı İmparatorluğu ise çok az çaba gösterebildi ve ordusu ve halkı da sıkıntı çekmeye devam etti.

1912-13 Balkan Savaşları, Osmanlı tıbbi destek ve temizlik esasındaki zayıflıkları gösteren iyi bir örnek oldu. Osmanlı sahra ordusu savaş ilanından kısa süre sonra bir dizi feci yenilgiler yaşadı.

¹ Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), s. 13-20, 31-32.

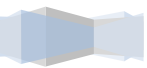
Binlercesi İstanbul'un tüm yollarına akın ettikten hemen sonra da salgınlartın ölümcül döngüsü başladı. Yazar aşırı kalabalık olan İstanbul'a ulaşınca kadar binlerce mültecinin ve parçalanmış ordunun salgın hastalıklardan korunmak için alınan ümitsiz önlemlerle yollarda, tren istasyonlarında ve kamplarda nasıl öldüğünü anı yazılarını kullanarak canlı tasvirler sunar. Askerler ve siviller arasındaki devasa ölüm faturaları genel tıbbi desteğin, koruyucu ilaçların, temizliğin ve uygulanabilir sağlık bilgisinin öneminin farkedilmesinde etkili olmuştur. Hatta Osmanlı yönetimi birçok tıbbi düzenlemeler başlattı ancak 1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, yapılanlar çok geç ve yetersiz kalmış oldu.

Özdemir Osmanlı tıbbi reformların ve sistemin nasıl çöktüğünü ve özellikle savaşın ilk yıllarındaki korkunç sonuçlarını ilerideki üç bölümde ayrıntılı olarak ele alır. Sarıkamış savaşı ilk salgın olan tifüsün feveran etmesini tetikledi. Tifüs savaşın, kalabalığın ve soğuğun hastalığıdır. Geri çekilen Osmanlı Üçüncü Ordusu tifüs salgını yüzünden yağmalandı. Birçok hasta asker tıbbi nakil eksikliği nedeniyle cephelerde kalmak zorunda kaldılar. 1914-15 yıllarında tifüs salgını esnasında altı ay süreyle Sırbistan'da askıya alınan askeri faaliyetlere rağmen, Kafkasya'da savaş kesintisiz olarak devam etti.

Ağır işgücü kıtlığı hastalığa yakalanan askerlerin korunmasını ve tedavisini engelledi. Takviye kuvvetleri, önceki hasta işgalciler tarafından ağır ve gelişigüzel bir şekilde kirletilmiş olan alanlara taşınmak zorunda kaldılar. Daha da kötüsü, askerlerin sivillerle konaklamasıyla nedeniyle salgın hızla yayıldı. Osmanlı doktorları sayıları oldukça fazla olan yaralıların üstesinden gelemedi ve kendileri de hastalığın kurbanı oldular. Yazar sadece Kafkasya'daki (s. 53-67) değil aynı zamanda diğer cephe ve mıntıkalarındaki felaketin resmini çizerek gerçekçi bir tablo ortaya çıkarır. Harp alanı olarak Gelibolu ise İstanbul'a olan yakınlığı nedeniyle lojistik açısından çok şanslıydı. Ayrıca her yerden çok daha fazla askeri ve sivil hastane mevcuttu fakat daha fazla hastanenin ve daha iyi lojistik desteğin de çok fazla faydası olmadı. Osmanlı askeri korkunç bir şekilde acı çekmeye devam etti (s. 73-78).

Çalışmasını ortaya koymak için, Özdemir arşiv belgeleri ve kişisel savaş anlatıları dahil olmak üzere geniş çeşitlilikte kaynak kullanır. Bu bağlamda 5. Bölüm kitabın en önemli bölümüdür. Resmi kaynak ve çağdaş akademisyenler tarafınca sağlanan istatistikleri ele aldıktan sonra, Özdemir en büyük bulgusunu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Türkçe kısaltması daha çok bilinen adıyla ATASE) arşivinden sunar. Türk Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, Askeri Sağlık Dairesi hastalıklar nedeniyle ortaya çıkan kayıpların tam sayısını bulmak için önemli bir araştırma gerçekleştirdi. Ne yazık ki bu önemli araştırmanın sonuçları, Özdemir'in 2004² yılındaki keşfine kadar tarihe gömülü kaldı. Bu resmi verilerin kesinlikten uzak ve bazı sorunları olmasına rağmen, yine de

² Ahmet Emin Yalman 1930 yılında bu araştırmaların ilk sonuçlarından faydalanmıştır. Anlaşılan bütün veri kümesini görmemiştir.

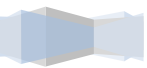
açık ve detaylı istatistikler sağlar. En önemlisi, savaşla ilgili ölümlerde her dört askerden birinin hastalıktan öldüğünü göstermektedir. Hastane yatış istatistikleri farklı cephelerdeki büyük salgın vakalarını ve bedelini tarih sırasıyla açıkça belirtir. Albay Tefik Salim (Sağlam), Üçüncü Ordunun sağlık hizmetleri yetkilisi olarak olumsuz iklim koşulları, yol ve ulaşım yetersizliği, giyim eksikliği ve yetersiz beslenme gibi, Osmanlı askerlerinin trajik kaderi arkasındaki nedenleri özetlemiştir (s. 129).

Yazar, çoğunlukla Osmanlı Ordusu kaderi üzerinde duruyor olsa da, Osmanlı sivillerinin savaş esnasında karşılaştığı felaket için bir bölüm (5. Bölüm) ayırır. Toplu nüfus göçleri ve mülteci akımları, kalabalık kamplar ve şehirler, yetersiz beslenme ve açlık, savaş kaynaklı sağlıksız durumlar gibi koşulların büyük salgınlara vesile olduğu bilinen bir gerçektir. Askerler hakkında ayrıntılı istatistikler karşılaştırıldığında, sadece sivillerin felaketi hakkında bazı anılarımız vardır. Bakuba İngiliz Kampında 1919 yılında bir aydan biraz daha fazla bir süre içinde 39.191 mülteci 5089'unun öldüğü gerçeği gibi bazı bilgileri sunar (s. 139-140). Yüzlerce mültecinin kaybolduğu Toroslar'daki Pozantı tren istasyonu örneği gibi ana ulaşım hatları ölüm geçitleri olmuştur (s. 148). Özdemir'in diğer etnik ve dini gruplar hakkında bilgi vererek kaderlerini dengelemek için ve savaş esnasında Ermenilere yaklaşım ve zorla tehcir ile ilgili polemiklerden uzak durmaya çalıştığı görünüyor.

"Hastalık ve ölüm" de Tefik Salim'in aralarında olduğu olağanüstü insanların hikâyesidir. Özdemir 7.Bölümde onların hikâyelerini anlatır. Osmanlı askeri sihi teşkilatı ilk yıllarda salgın hastalıkların yaygınlaşmasını önlemede çaresiz kaldılar, fakat doktorlar, hemşireler ve sağlık görevlileri cesurca ellerinden geleni yaptılar ve yüzlercesi hastalarıyla aynı kaderi paylaştı (s. 56-58, 178, 180). Tefik Salim ve diğerleri her şeye rağmen Kafkas Cephesinde, başta tifüs olmak üzere hastalıklara karşı yoğun bir seferberlik başlattı.

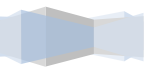
Hastalığın önlenmesine karşı ilk çabalar sağlık hizmetleri, kişisel hijyen, atıkların tasfiyesi, yıkanma, pişirme ve içme üzerine yoğunlaştırılmıştır. Abdülkadir (Noyan) ve diğerleri çeşitli bulaşıcı hastalıkların teşhisinde yöntemler geliştirmiş ve geçici ilaç ve tedavi yöntemleri icat etmiştir. Onların cesur çabaları sayesinde Osmanlı askerlerinin sağlığı koruma tedbirleri geliştirilmiş ve büyük salgınlar engellenmiştir. Sonsöz bölümünde Özdemir bulgularını özetler ve savaş sırasında salgın hastalıkların Osmanlı İmparatorluğu'nda oynadığı önemli rolü yeniden vurgular. İki ek ise (Osmanlı yedek subay ile söyleşi ve Hall'in kitabından "Kubbealtı" bir bölüm) kitaba farklı bakış açıları ve biraz renk katmıştır.

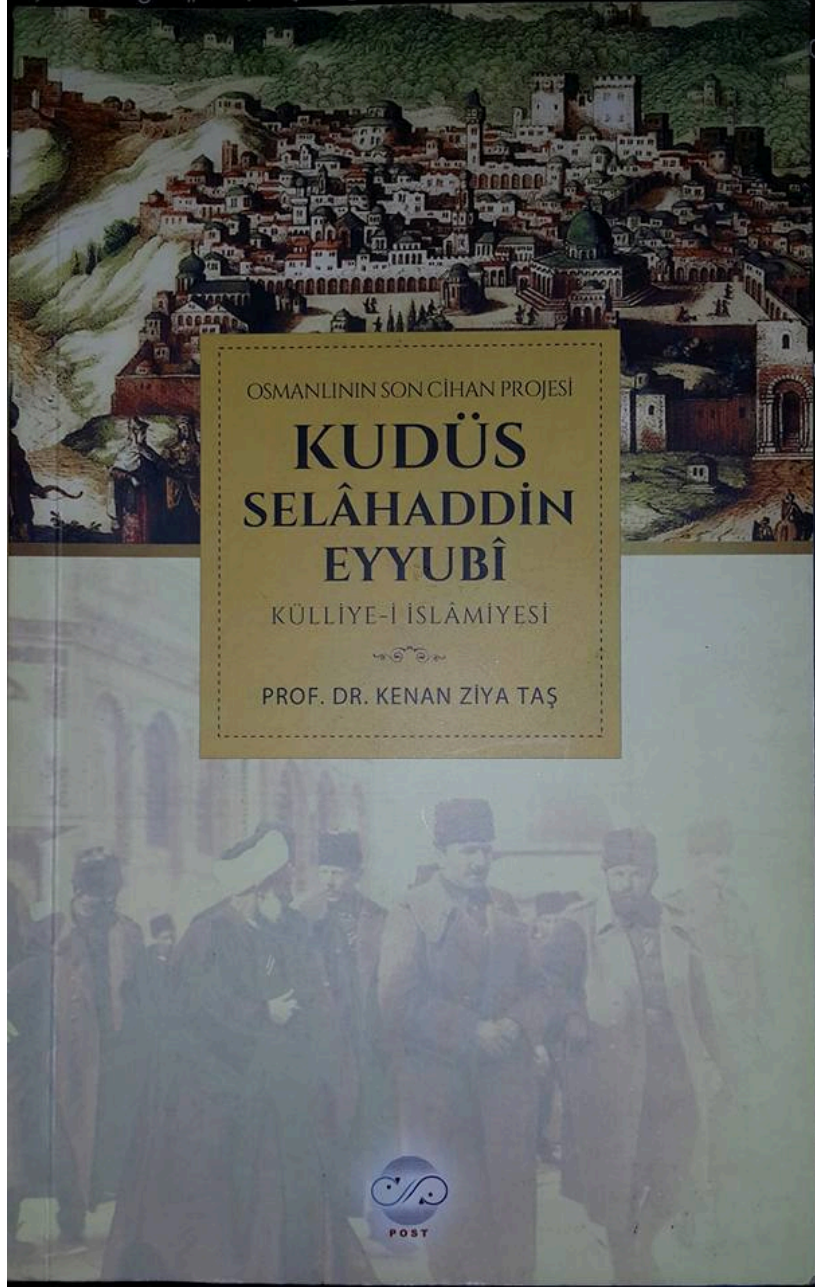
Yetersiz çeviri ve redaksiyondan muzdarip olması kitabın esas hayalkırıklığıdır. Yetersiz çeviri okumayı zahmetli ve zorlaştırmıştır. Ayrıca, askeri ve tıbbi terminolojilerin eksik olarak ele alımı yüzünden teknik terimler sadece yanlış çevrilmemiş aynı zamanda gelişigüzel kullanılmıştır. Örneğin

kitabın baştan sonuna kadar tífüsün farklı isimleri belirerek karışıklığa neden olur. Yer isimlerinin İngilizce'ye standart bir çevirisi de yoktur. En yaygın modern biçimini kullanmak, Türkçe ya da original biçimini parantez içinde vermek daha iyi olurdu. Terim ve yer isimleri ile alakalı sorunlar nedeniyle, kitabın dizini sekteye uğrar. Metin içinde de bir dizi hatalar vardır. Örneğin Peloponez Savaşı (431-404 MÖ) sırasında Atina'yı vuran salgın savaşın "sonuna doğru" değil, ikinci yılında başlamıştır (s.2). McFerline (s. 11), Tselonika (s. 18) Dimetoca (s. 23-24) ve Elkuse (s. 161), sırasıyla Macfarlane, Selanik (Selanik) Dimetoka (Dimetoka) ve Elkus olmalıdır. Yıldırım (Jildirim veya Falke) Ordu Grubu'nun (Ordular Grubu değil) kökleşmiş çevirileri "Şimşek" değil "Yıldırım"dır (sf. 31, 158). Alman Yarbay Felix Guse "3. Ordu Komutanı" değil kurmay başkanıydı (s. 41). Avni Paşa "Ordu İstasyonları Müfettişi" değil "Üçüncü Ordu Bütçe ve Nakliye Müfettişi" idi (s. 59). Son olarak, telif hakkı sayfasındaki kısa not (s. iv) durum böyle olmasa da yayınlanmış bir Türkçe kitabın (Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918) çevirisi olduğu izlenimini veriyor. Görünüşe göre, Özdemir'in kitabı yayıncılar tarafından hak ettiği özene kavuşturulamamış. Daha iyi bir düzenleme bu sorunların üstesinden gelebilir ve anlatıyı büyük ölçüde geliştirebilirdi.

Bu tür uyarılar bir yana, Osmanlı Ordusu 1914-1918, lüzumlu bir kitaptır. Yoğun bir şekilde detaylı ve okuması her zaman kolay olmasa da sadece Osmanlı Ordusu ve Birinci Dünya Savaşı ile ilgilenen değil aynı zamanda salgın hastalıklar, sıhhi destek, savaş ve toplum ile ilgilenen herkes için verimli bir şekilde okunabilir bir kaynaktır.

Osmanlı'nın Son Cihan Projesi Kudüs Selâhaddin Eyyûbi Külliye-i İslâmiyesi

Kenan Ziya Taş

İstanbul, Post Yayınları, 2016, 165 sayfa, ISBN: 978-605-836-8-1.

Yıldız ELKUŞ*

Kitabın yazarı Balıkesir Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Kenan Ziya Taş, Ankara Üniversitesi Dil Tarih- Coğrafya Fakültesi'nden mezun olmuş daha sonra Osmanlı Tarihi alanında uzmanlanmıştır. Yayınlanmış 100'ü aşkın makalesi ve 10 kitabı bulunmaktadır.

Son kitabı olan “Osmanlı’nın Son Cihan Projesi Kudüs Selâhattin Eyyûbi Külliye-i İslâmiyesi” adlı kitabı sekiz bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş bölümünde Kudüs’ü tekrar İslam dünyasına kavuşturan, Haçlılara verdiği başarılarıyla tanınan Selâhattin Eyyûbi hakkında bilgi vermektedir. Selâhattin Eyyûbi, Haçlılara karşı mücadele edip onlardan Kudüs’ü yeniden fethetmesi ile tanınan İslâm kahramanı ve aynı zamanda kendi adına nispetle kurulan Selâhattin Eyyûbi hanedanının da ilk hükümdarıdır. 1138’de Tikrit’te doğmuştur. Mısır’a tam anlamıyla hâkim oldu ve orduyu yeniden teşkilatlandırma yoluna gitti. Sünni medreseler açtı. Selâhattin, 1170-1173 yılında Kudüs Haçlı Krallığına karşı sefere çıkmıştır. 1187’de Kudüs’ü kuşattı. 2 Ekim 1187 Cuma günü Kudüs’ü fethetti. Kudüs’ün düşmesi üzerine bütün Batı Avrupa ülkelerinin katıldığı yeni bir haçlı seferi düzenlendi. 2 yıla yakın süren şiddetli savaşlar yapıldı. 2 taraf arasında 1192 tarihinde anlaşma yapıldı ve kısa süre sonra Selâhattin Eyyûbi Dımaşk’ta vefat etti. Türkler, Selâhattin devrinde Mısır, Libya, Kuzey Sudan, Hicaz, Yemen gibi yerlere hâkim olmuş bu hâkimiyet asırlarca devam etmiştir. Selâhattin Eyyûbi, kuvvetli bir ordu, iyi çalışan bir devlet teşkilatı kurmuştur. Fâtımî hilâfetini yıkarak bölgedeki ideolojik parçalanmaya son vermiştir. İkinci büyük başarısı, Kudüs’ü ve haçlıların elinde olan birçok yeri kurtarmasıdır. Kudüs’ü geri alması İslâm dünyasının en ünlü kahramanları arasında yer almasını sağlamıştır. Onun faaliyetleri kendisinden sonra gelen devlet adamlarına örnek teşkil etmiş, Suriye ve Mısır, İslâm dünyasının önemli ilim merkezi haline gelmiştir. *Selâhattin Eyyûbi, “hâdimü’l-haremeyn” unvanını kullanan ilk hükümdar olmuştur.* (s.19). Mehmet Âkif Ersoy onu “*Şark’ın en sevgili sultanı*” olarak nitelendirir. (s.20). Daha sonra Kudüs’ün her üç semavi din için önemini zikretmiştir. Kudüs, her üç semâvî din içinde çok önemli bir yere sahip kutsal sayılan bir şehirdir. *Müslümanlar ilk dönemde Kudüs şehri için “İliya” adını kullanıyordu.* (s.20). Kudüs, bugün Filistin denilen siyasi coğrafyanın merkezidir. Kudüs, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra 1831 yılına kadar Şam, 1841-1865 arası Sayda Eyâletine bağlanmış, sonra bu ikisi birleşerek “Suriye Vilâyeti” adını almıştır. Yahudiler, özellikle 1882 yılında Rusya’da zulme uğramasının ardından Filistin’de bir devlet kurma düşüncesiyle başlattıkları göç neticesinde Osmanlı devleti, göçü engellemek için bir takım tedbirler almış buna rağmen Yahudiler, gayri resmi yollarla da olsa Filistin bölgesine yerleşmeyi başarmışlardır. Osmanlı Devleti de bölgeye gerekli hassasiyeti göstermiştir. Devlet idaresi, bölgede bulunan cemaatlerin gerek kendi aralarında gerekse birbirleriyle olan ilişkilerinde hâkim rolü üstlenerek bölge halkının dini inançları çerçevesinde huzur ve güven içerisinde hayatlarını sürdürmelerini sağlamıştır. Dini merkez olma özelliğinin çok baskın olması şehrin iskânının ve fizikî yapısını daha derinden etkilemiştir. Cemaatlerin mensup oldukları dinlere göre farklı mahallelere yerleşmişlerdir. Kudüs’te mahalleler XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar surlar içinde kalmıştır. Abdülhamid döneminde Suriye’deki önemli görevlerde yer alan Cemal Paşa’dan ve anılan dönem için etkin rollerinden bahsetmektedir. Asıl adı Ahmet Cemal Paşa olan, Osmanlı Devletinin son on yılına (1908-1918) damgasını vuran üç paşalar (Talat-Enver-Cemal) iktidarı olarak da bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen üç yöneticisinden biridir. Aktif subay olarak hizmet etmesinin yanında politika ile de içli dışlı idi. Cemiyetin askeri kanadını oluşturmuştur. Pınarhisar Savaşı’nda ilk

mağlubiyetini aldı. Fransız yanlısı olarak bilinen Cemal Paşa, savaş öncesinde destek almak için Fransa'ya gittiyse de başarılı olamadı. Alman yanlısı Enver ve Talat Paşalarla birlikte Osmanlı-Alman ittifakını desteklemek zorunda kaldı. Ermeni komiteciler tarafından şehit edildi. Kars Kapı Şehitliğine defnedildi. I. Dünya Savaşı'nda Filistin cephesinde görev almıştı. *Falih Rifki; Cemal Paşayı Talat ve Enver Paşa ile karşılaştırırken, Enver ve Talat Paşayı muhafazakâr, Cemal Paşayı yenilikçi kabul eder.* (s.26). Ayrılıkçılığın Osmanlı devletini yıkmaya azmettiğine inanmaktadır. Bu sebeple Adana'daki görevi sırasında Ermeni, Bağdat'tayken de Arap milliyetçiliğine göz açtırmamıştır. Cemal Paşa, Suriye'deyken bayındırlık hizmetleri, yöredeki arkeolojik özellikler, eğitim ve toplumsal hizmetlerin yaygınlaşması için uğraşmasıyla ön plana çıkmıştır.

İkinci bölümde Külliye'nin kuruluşunu, bulunduğu yeri ve Cemal Paşa'nın buradaki rolünden bahsetmektedir. Selâhattin Eyyûbi, 1187'de Kudüs'ü fethettikten sonra burada büyük bir medrese inşa ettirmiştir. Bu medrese zaman içinde çeşitli değişikliklere rağmen Osmanlı devrine ulaşmış ve "Selâhattin Eyyûbi Külliye-i İslâmiyesi" ismiyle bir Osmanlı okulu haline almıştır. İkinci Abdülhamid Han, 1884 tarihli bir iradesi ile Kudüs'teki yabancı okulların sayıca çokluğuna karşılık Osmanlı okullarının artırılması için gerekli tedbirin alınmasını istemişti. Bu anlayışın bir anlamı olarak kurulan Selâhattin Eyyûbi Külliye-i İslâmiyesi, 1915 yılında Kudüs'te kuruldu. Külliye'nin kurulduğu mekânlardan bir kısmı bugün Kutsal kilisenin arkasında Hankâh camiinin bulunduğu yerdir. Bu cami Ortaçağ mimarisinin tüm özelliklerini korumaktadır. Hristiyanlar, Mescid-i Aksa'nın kuzeyindeki yerin Hz. Meryem'in anne ve babasının evi olduğuna inanır, İranlılar'ın işgali sırasında yıkılmış ve daha sonra Haçlılar tarafından tekrar inşa ettirilmiştir. Selâhattin Eyyûbi bu kiliseyi tekke ve medreseye çevirmiştir. Kudüs'te Selâhattin Eyyûbi tarafından kurulan ve daha sonra Fransızların eline geçip kilise olan, onlardan da Yunan Katoliklerin patriğine intikal etmiş olan medrese ve binalar, Selâhattin Eyyûbi Medresesi'ni yeniden hizmet verebilecek ilmi bir müessese haline getirmiştir.

Bölgedeki eğitim öğretim açısından önemli role sahip, İttihat ve Terakki'nin üç liderinden biri olan Ahmet Cemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin de esas görüşü olan Türkçülük fikrinin şiddetli bir takipçisiydi. Cemal Paşa, Kanal seferini icra etmek, hem de bölgedeki otorite boşluğunu doldurmak amacıyla İttihat ve Terakki yönetimince IV. Ordu Kumandanlığına getirilmiştir. Arap milliyetçiliğine engel olmak amacıyla tehcire maruz kalan Ermenileri Suriye'de iskân ettirmiş ve uzlaşmacı siyasetinin bir göstergesi olarak bu tür ayrılıkçı oluşumlar içerisinde yer alanları halifenin bayrağı altında birleştirmeye davet etmiştir.

Üçüncü ve dördüncü bölümde Külliye'nin talimatnâme muhtevasına yer vermiş; idari işlerin nasıl olacağı, hangi derslerin işleneceği, okula kabul şartları, sınavları, öğrencinin görev ve davranışları gibi konularda biz okuyuculara bilgiler sunmaktadır. Külliye'de; ilahiyat, hukuk, siyasal bilimler, edebiyat, fen, sağlık bilimleri alanında dersler verilmektedir. Ayrıca; İslam coğrafyasının tabii ve yaygın dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe'nin yanında Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça dersleri de

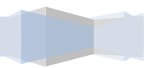
mevcuttur. Hat ve resim derslerinin konulmuş olması da eğitimin sanat yönünü tamamlayıcı unsur olmuştur.

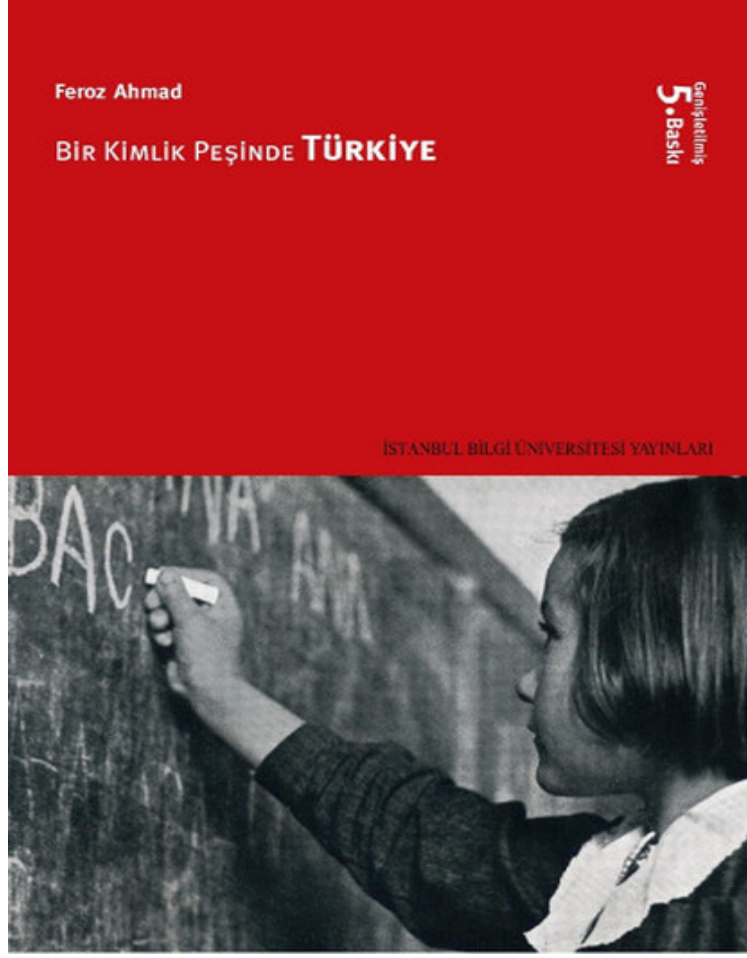
Beşini bölümde Kudüs'ü Ortadoğu ve Osmanlı içinde değerlendirir. Ve Cemal Paşa ve Halide Edip'in öne çıktığı eğitim hamlelerini anlatır. Kudüs, tarih boyunca çeşitli adlarla anılmıştır. *Bugünkü Kudüs şehri, bilinen en eski dönemlerde büyük bir tanrı adı olduğu ifade edilen ve İbrance'de barış anlamına gelen "saalem" sözü ile irtibatlandırılmaktadır. Şehir, Müslümanlar tarafından fethedilince şehre "Beytü'l Makdis" veya "Beytü'l Mukaddes" denilmeye başlandı. Memlûklüler döneminde kutsal yer anlamına gelen "Kudüs" denilmeye başlanmıştır. Batı dillerindeki karşılığı "Jerusalem"dir.* (s.61). Selâhattin Eyyûbi Külliyesi'nin bulunduğu Kudüs, Ortadoğu'nun kalbi durumundadır. Bu dönemde Osmanlı hâkimiyetinde bulunmasına rağmen tarihin bilinen en eski dönemlerinden bu yana hep önemli ve üzerinde herkesin şöyle ya da böyle söz hakkı olduğu bir merkezdi. Ona bu özelliği; Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık gibi üç semavi dinin mukaddes kabul ettiği bir merkez olması sağlıyordu. Kudüs'ün merkezlik yaptığı Filistin, Ortadoğu'da varlığı istenen düzenin ana üssünü teşkil ediyordu. Bu sebeple dünya siyasetinin en önemli parçasıydı. İngiltere için Filistin, Hint sömürmesine ulaşım yolları üzerinde stratejik öneme sahiptir. Fransa bölgede nüfus kurmuş, Fransa'nın önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Almanya'nın doğuya açılma politikasında, Rusya ise kendi nüfus alanını artırıp genişletme peşindedir. Bu şekilde Kudüs, dünya siyasetinde ekonomik rekabetin dışında, güç gösterisi yapılan bir sahne hüviyeti kazandı. İslâm hâkimiyetinin istikrar kazandığı dönemlerden ve bunu tâkiben Osmanlı mülkünün bir parçası haline geldiği 16. Yüzyıldan itibaren Kudüs, siyasi anlamda problemlili bir merkez olmaktan çıkmış ve Osmanlı devletinin uyguladığı idare anlayışına bağlı olarak diğer idari bilimler gibi idare edilmeyi sürdürmüştü. Osmanlı devletinin batı karşısında zayıflamaya başladığı dönem olan 18. yy.dan başlayıp giderek artan bir şekilde Batı'nın müdahalelerine açık hale geldi. 1884 yılında Abdülhamid döneminde, çıkarılan bir irade ile Kudüs'teki yabancı okulların sayıca çokluğuna karşılık Osmanlı okullarının artırılması için gerekli tedbirler alınmıştır. Bölgedeki eğitim-öğretim alanında öne çıkan Cemal Paşa, Ortadoğu'da gerçekleştirilen casusluk faaliyetlerine ortaya çıkarmış ve bölgenin Osmanlı toprağı kalması amacıyla basın, eğitim-kültür, imar-iskân ve ekonomi alanlarında oldukça kapsamlı icraatlar yapmış bazen Osmanlıcılık, bazen de İslâmcılık olgularını ön plana çıkartarak büyük çaba sarf etmiştir. 1916'da Halide Hanım'a mektup yollamış ve Suriye'ye davet etmiştir. Mektubunda; Suriye'deki Fransız okullarını kapatmaya mecbur olduğunu vurgulamış bunların yerine Araplara eğitim verecek yeni okulların açılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca altyapı ve öğretmen eksikliğinin tamamlanabilmesi için Halide Edip'ten yardım istemiştir. Halide Edip, Suriye ve Beyrut'a gitmiş ve yapmış olduğu incelemeler sonucunda hazırlamış olduğu raporlara göre Lübnan, Beyrut ve Şam vilayetleri ortak bir eğitim sistemi altında birleştirilmeliydi. Bölge halkından okullara haddinden fazla ilgi gösterilmiştir. Ancak Halide Edip'in daha sonradan da Cemal Paşa'nın Suriye'den ayrılması sonucunda eğitim hamleleri yarıda kalmıştır. Kudüs, yaşayan üç semavi din içinde çok önemli bir yerdir. Fakat bu

konumu tarih boyunca pek çok sıkıntının da yaşanmasına sebep olmuştur. Zira üç dinin temsilcileri de bu bölgenin hâkimi olabilmek için tarih boyunca mücadele etmişlerdir. Bu mücadele günümüzde de devam etmektedir. Muhtemelen gelecekte de devam edecektir. Bölge için ilk mücadele Yahudiler-Hristiyanlar arasında, İslâmiyetin yayılmasından sonra Müslümanlarla Hristiyanların mücadelesine dönüşmüş Yahudilerde Müslümanların yanında yer almıştır. 20. Yüzyıldan itibaren Müslümanlarla Yahudiler arasında yoğunlaştı.

Bir sonraki bölümlerde; Külliye'nin talimatnamesinin orijinal metninin yer alması, kitabelerin ve döneme ait fotoğraflarla desteklemesi bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç itibariyle; üç semavî din ve siyasi-stratejik önem taşıyan Kudüs, dünya siyasetinde sözü geçen devletlerin sahip olmak istediği bir yer olup Ortadoğu'nun kalbi konumundadır. Asırlardır hatta bugün ve kuvvetle muhtemel gelecekte de güç gösterilerinin yapılacağı herkesin hak iddia ettiği yegâne şehir konumundadır. İkinci Abdülhamid Han, yabancı okulların tehdidini bilerek Osmanlı okullarının artırılması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti. Bu anlayışın devamı olarak Osmanlı, Türk ve İslâm dünyasının lideri olduğunun farkında olarak yeniden bir cihan hâkimiyeti tesis etme anlamında Kudüs'te 1915 yılında "Selâhattin Eyyûbi Külliye-i İslâmiyesi" adıyla bir okul kurdu. Bu okul; yabancı okullara karşılık kurulan, dünya çapında ve eğitim anlamında önemli adımların atıldığı hem eğitim hem dini hem de siyasi olarak dikkatleri çeken bir okul olmuştur. Kitap bu bağlamda, Osmanlı'nın son dönem için yabancı okullara karşı verdiği mücadeleleri de anlatmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde de olsa büyük işlere imza attığının da göstergesidir. Kitabın dili anlaşılır ve herkesin kolaylıkla okuyabileceği ve konusu itibariyle de her zaman konuşulacak, tartışılacak konu olması hasebiyle en azından dünya siyasetinin döndüğü yer sayılması bakımından, bakış açısı kazanmak ve orada verilen mücadeleleri daha yakinen tanımak için herkesin okumasını tavsiye edeceğim bir kitaptır.

Bir Kimlik Peşinde Türkiye

Feroz Ahmad

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, 5. Bs., 259 sayfa, ISBN: 978-605-399-339-1

Esra KARADAĞ*

1938 yılında Delhi’de dünyaya gelen Feruz Ahmad, Delhi Üniversitesi’nde Hindistan Tarihi eğitimi aldıktan sonra İngiltere’de University of London-SOAS’ta Ortadoğu Tarihi çalışmış ve doktora derecesini bu okuldan almıştır. Sonrasında eğitim hayatına Amerika’da devam eden Ahmad, Columbia Üniversitesi başta olmak üzere birçok üniversitede ders vermeye başlamıştır. Bilhassa modern Türkiye üzerine olan çalışmalarıyla ön plana çıkan Ahmad,

82

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, esrkrd@gmail.com

emekli olduktan sonra Türkiye'ye yerleşerek 2005 yılından itibaren Yeditepe Üniversitesi'nde çalışmaktadır.

Feruz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan (1300) Türkiye Cumhuriyeti'nin 2013 yılına kadar geçirdiği süreci ele almış, bir milletin küçük bir beylikten imparatorluğa, sonrasında ise büyük bir imparatorluktan ulus-devlete nasıl dönüştüğünü okuyucuya sunmaya çalışmıştır. Eserinde klasik bir şekilde kronolojik bir anlatımı takip eden Ahmad, her ne kadar Osmanlı'nın kuruluşundan 2013 yılına kadarki süreci anlatmış olsa da esasen değindiği konu Türk Modernleşmesidir. Bu yüzden kitap, bir Osmanlı Tarihi gibi değil Cumhuriyet Tarihi kitabı olarak algılanmalıdır.

Sekiz bölümden oluşan *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*'nin birinci bölümü "*Osmanlılar: Devletten İmparatorluğa (1300-1789)*" başlığı altında kaleme alınmış, Osmanlı Hanedanı'nın ortaya çıkması, ordunun gelişimi, Fatih Sultan Mehmed, Kanunî Sultan Süleyman gibi önemli kişilere ve önemli hususlara değinilmiştir. Yazarın önemli olay ve kişileri anlatmadaki tercihi siyasi meseleler üzerinden olmuştur. Kitabın "*Reformdan Devrime (1789-1908)*" adlı ikinci bölümünde ise III. Selim'den başlayıp I. Meşrutiyet'e gelinceye kadar Osmanlı modernleşmesini ele alan yazar, oldukça özet bir anlatımla Osmanlı'nın çözülme dönemini okuyucuya sunmuştur. Üçüncü bölüm olan "*Meşrutiyet Devrimi Reform ve Savaş'ta (1908-1918)*" Osmanlı anayasal süreçleri, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı döneminden bahsedilmiş, Osmanlı'nın yıkılma süreci ele alınmıştır. "*Kemalist Dönem (1918-1938)*" adlı dördüncü bölümde ise Milli Mücadele sürecinden Mustafa Kemal'in vefatına kadar olan dönem konu alınmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu incelenmiştir. "*Çok Partili Siyaset ve Demokrasiye Doğru (1918-1938)*" adlı beşinci bölümde İnönü cumhurbaşkanlığındaki Türkiye, Mustafa Kemal sonrası çok partili siyaset denemeleri, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş gibi dönemlerde Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve siyasi durumu değerlendirilmiştir. Altıncı bölüm olan "*Askeri Vasiler (1960-1980)*"de ise Türkiye'de bu tarihler arasında gerçekleşen darbe girişimleri, değişen ekonomik ve toplumsal durumları, Kıbrıs Sorunu gibi ülkeyi gerilime sokan süreçleri konu edinmiştir. "*Ordu, Partiler ve Küreselleşme (1980-2006)*" adlı yedinci bölümde ise 1980 sonrası Türkiye incelenmiş, ekonomik sorunlar, Kürt Sorunu, Avrupa Birliği üyeliği, siyasi huzursuzluklar gibi konulara değinilmiştir. Son olarak sekizinci bölüm olan "*2005-2013 Türkiyesi*" adlı bölümde ise Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarındaki Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve askeri icraatları ele alınmıştır.

Başarılı bir araştırmanın ürünü olan *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, kuşkusuz okuyucuya cumhuriyet tarihimiz hakkında oldukça faydalı bilgiler vermektedir. Yazar özet denilebilecek bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak günümüze değin Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği merhaleleri açık, sade ve anlaşılır bir dille sunmaya çalışmıştır. Esasen muhtasar bir tarih kitabı olması bu eserin hem avantajı hem de dezavantajı olmuştur. Kitaba imparatorluğun köklü tarihinden başlayan yazar, bu kısmı oldukça kısa tutmuş, dolayısıyla her ne kadar vurguladığı yerler önemli olsa da eksik bir anlatım vuku bulmuştur. Yine de yazarın bu kısımda yaptığı bazı değerlendirmeler oldukça ilgi çekicidir. Örneğin Ahmad'ın Avrupa'da Protestanlık mezhebinin gelişmesi ile alakalı yorumu şöyledir: “Osmanlıların rolü, Karl'ın Martin Luther'in Protestan reform hareketini yok edememesi bağlamında hayatidir.” (s. 14) diyerek dışarıdan bir gözle önemli bir değerlendirme yapmıştır.

Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadarki süreç genel olarak askeri bir tarih çerçevesinde şekillenmiştir diyebiliriz. Devletin gelişmesi de gerilemesi de orduda yaşanan ilerlemeler ve gerilemeler üzerinden okunmuş, bu durum kitabın klasik bir tarih algısı ile yazıldığını göstermiştir.

Cumhuriyetin ilanı ve ondan sonraki süreç de aslında pek farklı değildir. Netice itibarı ile siyasi bir tarih anlatısı olan *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*'de, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti de ordu merkeze alınarak anlatılmıştır. Fakat burada Feroz Ahmad'ı eleştirmek gereksiz bir tutum olacaktır çünkü cumhuriyetin siyasi tarihini şekillendiren temel parametre her daim ordu olmuştur. Yine de ordunun siyasete olan etkisinin yanında toplumsal hayattan enstantaneler de sunulabilseydi çok daha renkli bir kitap olacağından kuşku olmazdı.

20. yüzyıl tarih yazıcılığı devletlerin, büyük insanların, büyük kurumların tarihlerinin yanında sıradan insanların da tarihlerinin önemini göstermiştir. 21. yüzyıla geldiğimizde makro bakış açısıyla yazılan tarih, çoğunlukla yerini mikro bakış açısına bırakmış; toplumsal bir tarih yazıcılığına doğru bir evrilme söz konusu olmuştur. Elbette bunun da tartışılabilir tarafları olabilir fakat 21. yüzyıl tarihçileri bir siyasi tarih anlatımını benimsemiş olsalar dahi; kitaplarında toplumsal olaylara, kültürel hadiseler, sıradan insanların yaşam tarzlarına dokunmaları gerekmektedir. Feroz Ahmad her ne kadar Türk toplumunun ekonomik durumuna yer yer değinmiş olsa da, toplumun ruhunu yansıtması bakımından yetersiz kalmıştır. Bu eleştiriye siyasi bir tarih yazdığını ve toplumu anlatmak zorunda olmadığını söyleyerek cevap vermesi mümkün olabilir fakat yazarın 21. yüzyıl tarih yazıcılığı ruhuna

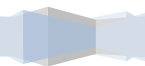
uygun olmadığı açıktır. Yine de bu durum sadece Ahmad için geçerli değil, dünya tarih yazıcılığında birçok tarihçinin düştüğü bir vakıa olarak görülebilir.

Kitabın okuyucuya en faydalı olan kısmı kuşkusuz kitabın sonunda yer alan kronolojidir. 1071'den 2013 yılına kadar Türk tarihinin dönüm noktalarını kronolojik bir sırayla okuyucuya sunan Ahmad, tarihi olayları tarihi sıralarına göre art arda dizerek tarih severlere kolaylık sağlamıştır. Cemil Meriç gibi düşünürler ve bazı tarihçiler her ne kadar kronolojinin aptalların tarihi olduğunu¹ söyleseler de tarihi olayları anlamamız ve anlamlandırmamız açısından kronoloji mühimdir ve Feroz Ahmad bu konuda önemli bir referans olmuştur.

Bir Kimlik Peşinde Türkiye'de Feroz Ahmad'ın yer yer kişisel değerlendirmeler yaptığı da görülmektedir. Elbette her tarihçinin araştırmaları sonucu ulaştığı değerlendirmeleri olabilir, fakat yazarın kitabın başından sonuna kadar bu değerlendirmeleri ön planda tutması kitabı benzer cumhuriyet tarihi kitaplarından farklı bir yere koymaktadır. Bu durum oldukça sıkıcı olan bir siyasal tarih kitabının okunmasını kolaylaştırmış ve zevkli bir hale getirmiştir. En ilginç değerlendirmelerinden biri de İnönü'nün Türk siyasi hayatındaki yerini bir eleştiriye tâbi tutarak şunları ifade etmesidir: *"1954 yılında İnönü yetmiş yaşında olmasına karşın parti içinden onun yerini alacak bir lider çıkmadı. İnönü 1950'de partisi seçimi kaybettiğinde siyaset yaşamından çekilseydi, Türkiye'nin tarihi farklı bir yön alabilirdi. Menderes ve Demokrat Parti belki kendini daha güvende hissedip muhalefete karşı daha dürüstçe ve hakça davranabilirdi. CHP içinde de yeni bir liderlik kadrosu oluşur, parti kendini yenileyerek zamanın gereklerine uyabilirdi. İnönü partiyi yönettiği müddetçe herhangi bir değişiklik düşünmek imkânsızdı; o, geçmişten kalma bir simgeydi ve altında yeni hiçbir şeyin yetişemeyeceği devasa bir gölgesi vardı."* (s.116) Yine Ahmad'ın değerlendirmeleri bağlamında Türkiye'de Sol'un Kemalizm'in içinden çıkmış olması da oldukça önemli bir tespittir. (s.139)

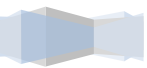
Kitapta dikkati çeken en önemli hususlardan biri de Türk siyasi tarihine damga vurmuş kişilerin hayatlarına küçük fakat çarpıcı bir şekilde değinilmesi olmuştur. Mustafa Kemal'den İsmet İnönü'ye, Adnan Menderes'ten Bülent Ecevit'e, Süleyman Demirel'den Turgut Özal'a, Tansu Çiller'den Necmettin Erbakan ve Recep Tayyip Erdoğan'a kadar birçok siyasinin zihin dünyalarını kısa fakat etkili bir şekilde okuyucuya sunmayı başarmıştır. Örnek verecek olursak, Recep Tayyip Erdoğan'ı şöyle tanımlamıştır: *"AKP'nin ve lideri Recep Tayyip*

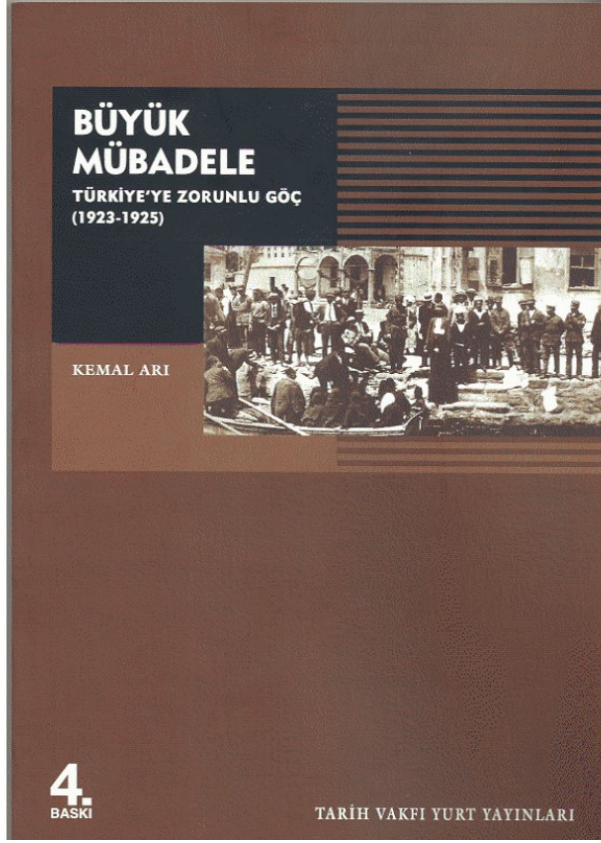
¹ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.20

Erdoğan'ın başarısının ardında ne yatıyordu? Eğer seçim sonuçlarına bakılacak olunursa, seçmenler yeni bir lider istiyorlardı ama yeni bir parti istemiyorlardı; dolayısıyla Erdoğan bu vasfa uyuyordu. Rakiplerinin çoğunun aksine sistemin içinden gelmeyen yeni bir tür liderdi. İstanbul'un kabadaylarıyla ünlü bir semti olan Kasımpaşa'dan, mütevazı bir geçmişten geliyordu, çağdaş bir eğitime sahip değildi, bildiği bir yabancı dil yoktu. Ancak, kendini İstanbul belediye başkanı olarak ve işlerin yapılmasını sağlayan bir siyasetçi kimliğiyle kanıtlamıştı. –ve bu arada dolar milyoneri olduğu söyleniyordu.- Partinin sembolüydü ama tek lideri değildi, kurulu düzen tarafından baskı ve soruşturmalara uğruyordu.” (s.187)

Genel olarak bir değerlendirme yapmamız gerekirse; *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, okuyucunun kronolojik olarak Türk tarihi hakkında bir fikir sahibi olabileceği, açık ve anlaşılır bir üslupla yazılmış, siyasi bir tarih kitabı olmasına rağmen sıkıcılıktan uzak bir çalışmadır. Fakat 713 yıllık bir tarih anlatımı için yetersiz olduğu açıktır. Okuyucu bu durumu göz önünde bulundurmalı, her ne kadar Osmanlı Tarihi referansı ile kitaba başlanmış olursa da, kitabın bir cumhuriyet tarihi ve cumhuriyet sonrası Türk modernleşmesini konu edindiği unutulmamalıdır. Kaldı ki burada verilen bilgiler de oldukça özet ve kısıtlıdır. İlâveten kitabın ismi, batı-merkezci bir anlayışa vurgu yapmaktadır. Muhtemelen doğu ve batı arasında sıkışmış olan Türkiye'nin yeni bir kimlik inşasına değinen yazar, modern dünyada Türklerin henüz siyasi bir kimliğinin oturmadığını düşünmektedir. Bu açılardan bakıldığında da kitap oldukça eleştiriye açıktır. Yine de dışarıdan bir gözün Türk tarihini incelemesi ve yorumlaması açısından oldukça kıymetli ve okunmaya değer bir eserdir.

Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)

Kemal Arı,

İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, 198 sayfa, ISBN: 978-975-333-029-9

Büşra BULUT*

Cumhuriyet tarihinin olgusal olarak başlangıç aşamasında yaşanan ve Türkiye siyasi ve toplumsal yapısını ciddi anlamda etkilemiş olan mübadele sorununu dikkatle inceleyen bu eser Dr.Kemal Arı tarafından yayınlanmıştır. *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç* eseri 1923-1925 yılları arasında yapılmış olan göçün Türkiye'ye yansımalarını incelemektedir. Dönemi üç ana başlık özelinde açıklayan eserde; mübadele öncesinde genel durum ve hazırlıklar, mübadelede göçmenlerin Türkiye'ye getirilişi ve yerleştirilmesi, son olarak da uzun vadeli toplumsal yapıya etkileri verilerle desteklenerek detaylandırmıştır.

* FSM Vakıf Üniversitesi Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, busrabulut1@hotmail.com

Kemal Arı'nın da önsöz notunda belirttiği gibi Türkiye tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni koşullar ve görüntü güncel birçok pek çok soruna da kaynaklık etmiştir. 1923 Türk-Yunan Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması uyarınca gerçekleştirilen bu zorunlu göçte gerek Türkiye'den giden gerekse de Türkiye'ye gelen kitleler yeni Türkiye toplumunun oluşumunda önemli bir yapıtaşı olmuştur. Yazar, hazırladığı bu eserde mübadele hazırlıkları ve sonrasında yaşanan hem siyasi hem de kurumsal sorunları kuvvetli kaynaklara dayandırarak açıklamıştır. Verilerin de kullanıldığı kitapta sorun olarak görülen birçok noktanın temeline işaret etmekte.

Kitabın ilk bölümünde Mübadele öncesinde genel durum ve hazırlıklar ele alınmıştır. 1922 yılı sonrasında Anadolu ve Doğu Trakya'da sona eren Yunan işgali ile birlikte gerçekleşen kitlesel hareketler yönetsel, toplumsal ve bürokratik krizlere yol açtı. Arı'nın da belirttiği gibi bu göçler tek yönlü olmamıştır. Türkiye'den Türkiye dışına çıkanların ve paralel şekilde Türkiye'ye göç edenlerin yanısıra bir de Türkiye içinde yaşanan iç göç demografik ve ekonomik yapının ciddi oranda değiştiğini göstermektedir. İstanbul'a gelen Rumlar genellikle Beşiktaş, Yeniköy, Anadolu Kavağı Selimiye Kışlası, Yeniköy gibi semtlere yerleştiler dolayısıyla bu bölgelerdeki demografik yapı ağırlıklı olarak değişmiş oldu. İstanbul ve İzmir'in yanısıra Trabzon, Samsun gibi kıyı kentleri de yoğun göç alan bölgeler halini aldı. Buralarda toplanmış Rumlar'da önemli sağlık ve beslenme sorunları için kitapta Amerikan Muavenet Heyeti'nin yardımcı kuvvetler getirdiği belirtilmektedir. Rumlar'ın yaşadığı bölgelerin hızla boşalması ve bu kitlelerin yaklaşık 1 ay içerisinde Yunanistan'da bir yığılma gerçekleştirmesi sonucu bölgedeki Türklerin baskı altında kalmasına neden olmuştur. Pekçok farklılık olmasına rağmen bütün kesimlerin ortak talebi devlet tarafından belirli bölgelere yerleştirilmektir. Eser, yaşanan bu karmaşanın ana nedeni olarak alınan kararın ani, sürenin çok kısıtlı olmasını göstermesinin yanında devletin mevcut ekonomik ve stratejik kadro sorununa da dikkat çekmektedir.

Mübadele'nin çok kısa bir süre içinde gerçekleştirilmeye çalışılması toplulukların sahip olduğu malların dağılımı, satılması veya taşınması konusunda çok ciddi problemlere yol açmıştır. Yazarın da belirttiği gibi kitabın kapsamı Türkiye'de yaşananlardır. Başka bir araştırma konusu olacak bir diğer mevzu ise Türkiye'ye göç eden Türklerin taşınmaz mallarının oradaki akıbetidir. Kaldığı yazar, bu kısmı konu kapsamı gereği ele alamadığını belirtmiştir. Yunanistan'a göç edecek Rumlar taşınmaz mallarının hemen hepsini düşük miktarlarda elden çıkarmışlardır. Bu ilk bakışta sorun olarak görünmese de yazarın titiz çalışması bu alım-

satımın devlet kontrolünde gerçekleşmemiş olmasının sonuçlarına dikkat çekmiştir. Bu mekanlar satış sonucu özel mülk olduğu için dışarıdan gelen Türklerin iskan mekanlarında sorunlara yol açmıştır. Gelen insanların geçimlerini sağlamaları ve konaklanacak mekanlarının ayarlanması için sorumluluk Maliye Vekaleti'ne verildi. Hasan Fehmi Bey'in kurduğu Emval-i Metruke Komisyonu aracılığı ile mallar kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Taşınmaz malların yanısıra atölyeler, iş sahaları, zanaat sahaları gibi ciddi boşlukların resmi kayıtların kitap içerisinde detaylı şekilde verilmiş olması araştırmacıların işini kolaylaştırmış ve orantının açık şekilde görünmesine olanak vermiştir. 1923 tarihinde M.İsmet, Dr. Rıza Nur, E.K.Venizelos, D. Caclamano gibi isimlerin imzaladığı sözleşmeye göre; göçmenler her iki tarafa da geçtikten sonra geride kalan uyruklarını bırakmış sayılacaklar, taşınabilirlerini yanlarında götürmeleri serbest olacak ve giriş-çıkış serbest olacak, göçmenlerin bırakacağı mallar hükümetler tarafından sayılacak ve 4 nüsha halinde evrakla kayıt altına alınacaktır.

Yazarın da sıklıkla belirttiği gibi göçün zorunlu kılınması konunun hem teoride hem de pratikte daha kesin bir uygulanış biçimini getirmiştir. Fakat bu hızlı ve net karar göçü karşılayacak teşkilat ve örgütlenme açığını da zamanla ortaya çıkarmıştır. Uzun uğraşlar sonucunda Tunalı Hilmi Bey'in öncülüğünde 1923 yılında 132 arkadaşının desteği ile Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kurulmuştur. Mustafa Necati de bu Vekalet'in başkanı olmuş ve yazarın kaynaklara dayanarak ifade ettiği gibi görevini hakkı ile yerine getirmiştir. Kitapta bu vekaletin işleyişine dair uzun izahlar yapılmıştır lakin dikkat çeken bir diğer husus, zabıt kaynakları ile gelir-gider dengesinin ve mübadiller için ayrılan bütçenin nasıl kullanıldığına dair detaylı bilgilerin veriliyor olmasıdır. Zemininde sadece 1923 mübadillerini barındırmayan İskan Vekaleti için kanuna ihtiyaç vardı ve bu kanun 8 Kasım 1923 yılında TBMM tarafından kabul edildi. Kitapta, göçmenlerin Türkiye'ye taşınması girişimleri ile ilgili de detaylı bilgiler verilmektedir. Sevkiyat Müdiriyeti tarafından açılan ihalede İtalyan taşıma şirketi olan Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası hak kazandı. Fakat bu karardan hızla vazgeçilmiş, bunun en önemli sebepleri de Mustafa Necati tarafından dikkatle sıralanmıştır. Buna göre, Türkiye'ye getirilecek Türklerin yabancı bir şirket tarafından taşınması milli ruha aykırı olacaktır. Bunun yanısıra ihale için ayrılmış paranın yabancı bir şirkete gitmesinden ülke içindeki bir şirkete kalması ekonomik anlamda ülkenin faydasına olacağından ihale Seyr-i Sefaid İdaresi aracılığı ile Türk Vapurcular Birliği'ne verilmiştir. Mübadele sırasında aktif rol oynayan çalışmaların başında Hilal-i Ahmer Cemiyeti gelmektedir. Yazarın, bu Cemiyet ile ilgili analitik ve detaylı görüşleri, Cemiyet'in göç

esnasında oynadığı aktif rolü daha da öne çıkarmıştır. Hilal-i Ahmer ve İskan Vekaleti'nin ortak çalışmaları mübadelenin yıkıcı gücünü bir nebze de olsa hafifletmiştir.

Eserin ilk bölümünün göçmenlerin Türkiye'ye getirilişlerine ayrıldığını belirtmiştik. Bu ana bölümün son başlıklarından biri de yerleşim alanlarının belirlenmesi ve kuruluşu üzerinedir. Bu iskan politikası hem Türkiye içinde kalan toprak ve yerleşim alanlarının uygun şekilde belirlenmesi hem de gelecek kitlenin geçim ve iş gücüne bağlı olarak hazırlanması gerekiyordu. Bu nedenle tütün ürünlerinde iyi olan Kavala, Drama, Girit adalarından gelenlerin Ege ve Tekirdağ'a, Selanik'ten gelenlerin ise Karadeniz kıyı şeridinde yerleştirilmeleri kararı alındı. Kemal Arı'nın burada altını çizdiği hususlardan biri de bu düzenlemenin teorik olarak birçok bilimsel çalışma sonunda gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Fakat kendisi de belirtir ki, gündemin bu kadar sıcak olduğu bir anda bu yerleşmeler ve planlar çok da sağlıklı yapılamamaktadır. Fakat yine de iki devletin de belirli çizelgeler hazırlayarak birbiri ile paylaşmış olmalarının bir avantaj olduğunu belirtir. Arı'nın bu noktada bir eleştirisi de vardır. O da, basının bu yerleştirmeler esnasında açığa çıkan sıkıntılara aslında dikkat çekmiş olmasıdır. Bu karışıklıkta basında yazılan haber ve yönelendirmelere itibar edilmemiş olmasının uzun vadeli kalıcı sorunlar yarattığına da dikkat çeker. Kitap, yakılan, zarar gören köylerin bir kısmına devlet yardımının yetişemediğini ve bazı bölgelerde yöre halkının kendilerinin onardığını belirtir. Samsun, Bilecik, Eskişehir gibi yerlerdeki köyler onarılamayacak durumda olması da bölgede yeni köylerin kurulması kararını gerekli kılmıştır. Bu bölümde kitabın, kereste ve yapım malzemelerinin dönem fiyatlarına kadar detaylı bir haritasını çıkarmış olması araştırmacılar açısından işlevsel olmuştur.

Kitabın ikinci ana bölümü olan Mübadele Göçmenlerinin Türkiye'ye Getirilişleri ve Yerleştirilmeleri kısmı yer yer yeni bilgiler içerse de daha evvel işlenen ana sorunları detaylandırmaktadır. Örneğin mal bildirim beyanının Yunanistan'da dikkatle yapılmamış olması, bu sorunun Türkiye'ye aktarılmasına neden olmuştur. Bu sorun, Yunan kamuoyunda yaygınlaşan bir söylenti ile katlanmış ve aktarma gemilerine binen kişilerin kayıtlardaki düzenle değil, kaçak şekilde farklı bölgelere gitmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu söylentiye göre Türkiye hükümeti göçmenleri verimsiz ve boş arazilere yerleştirecektir. Bu söylentiye itibar eden kitleler de aktarılma sırasında düzene uymadıkları için uzun vadeli toplumsal sorunların çıkacağı bölgelere yerleşmişlerdir. Arı bu noktada, şimdiye kadar gelen bilgilere göre taşıma nedeni ile halkın verdiği meblağın kayıtlarının olmaması nedeni ile bilinmiyor olmasının, halktan yüksek rakamların alındığı iddiasını doğrulamayacağını altını çizmiştir. Çünkü gider

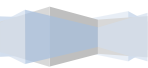
cevvelerinden de açıkça görüleceği gibi devletin ayırdığı bütçenin çok üstüne çıkmıştır ve burada alınan ücretlerin taşımayı cüzi miktarda da olsa pek karşılamadığını açıkça görülmektedir.

28 Kasım tarihinde, göçmenlerin geçici beslenme ve barınma ihtiyaçları için Misafirhaneler Talimatnamesi yayınlanmıştır. Bu genelge göçmen misafirhanelerinin açılış ve işleyişini denetlemiş ve detaylandırmıştır. Hilal-i Ahmer'in de işini kolaylaştıran bu talimatname ile göçmenlerin sağlık durumları ve olası salgın hastalıklara karşı ciddi önlemler alınmıştır. Yazarın da ifade ettiği gibi, dikkatle yapılan sağlık taraması ve kayıtları sayesinde bu hassas konu denetim altında tutulmuştur. Sağlık taramalarının yanısıra yoksul göçmenlere yardım faaliyetleri tüm ülke sathında yaygınlık kazanmıştı. Kemal Arı, bu yardım faaliyetlerinin büyük oranda Türk kadın çalışmaları sayesinde gerçekleştiğini söylemektedir. İlk olarak İzmir'de başlayan bu hareket zamanla ülke genelindeki kadın örgütlenmelerine yayılmıştır. Ve kadınlar yardımları ulaştırmada Hilal-i Ahmer ile çalışmışlardır. Kitap, son bölüme geçmeden evvel, iskan esnasında karşılaşılan sorunları detaylı şekilde anlatmıştır. Eşyaların nakli sırasında çıkan sorunlar, ülkeye gelen göçmenlerin üretici konuma getirilme süreleri ve verimliliği sorunlarını takip etmiştir. Bu detaydan da anlaşılacağı gibi sorun, sadece bir bölgeye yerleştirmek değil, yerleştirilen toplulukların üretime ve dönüşüme katkıları ve kendi kendilerine yeterlilik seviyelerine gelmeleri de birer sorundur. Ana problemlerden biri de gelen göçmenlerle giden göçmenlerin iş kollarının dengede olmamasıdır. Ticaretin ağırlıklı olarak yıllar boyunca Rumlar tarafından yapılması ve bu işgücünün ülke dışına çıkması ticari anlamda boşlukların oluşması ile sonuçlanmıştır. Yazar bu bölümde, Çağlar Keyder'in bu yerleştirmeler sırasında Rum-Ermenilerin geride bıraktıkları mallar sonucunda burada bir kapitalist sınıfın çıktığını söylemesini eleştirmiştir. Bu yorumların bir yerde tahmine dayalı olduğu belirten Arı, burada kesin yargılara varmanın zor olduğunu söylemektedir.

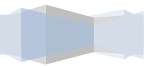
Kitabın üçüncü ve son ana başlığında mübadele göçmenleri sorununda oluşan yeni toplumsal yapıdan söz edilmektedir. 1925 yılına gelindiğinde Yunanistanlı Müslümanlar tamamıyla Türkiye'ye getirilmiş ve üretime katılan toplumsal bir yapı oluşturmuştur. 1924 yılında hazırlanan bir tasarı ile Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kaldırıldı. Fakat Vekaletin kaldırılması tartışmaları sonlandırmamıştır. Hem iç siyasette hem dış siyasette yükselen tartışmalar gözleniyordu. Mübadele sonrası Türkiye-Yunanistan arasındaki anlaşmayı kapsayan, taşınmazların devletler arasında eşit şekilde dağılımı ve hesabı büyük tartışmalara yol açmıştır. 10 Haziran 1930 yılında Ankara'da yapılan bir toplantı ile mübadele sonrası

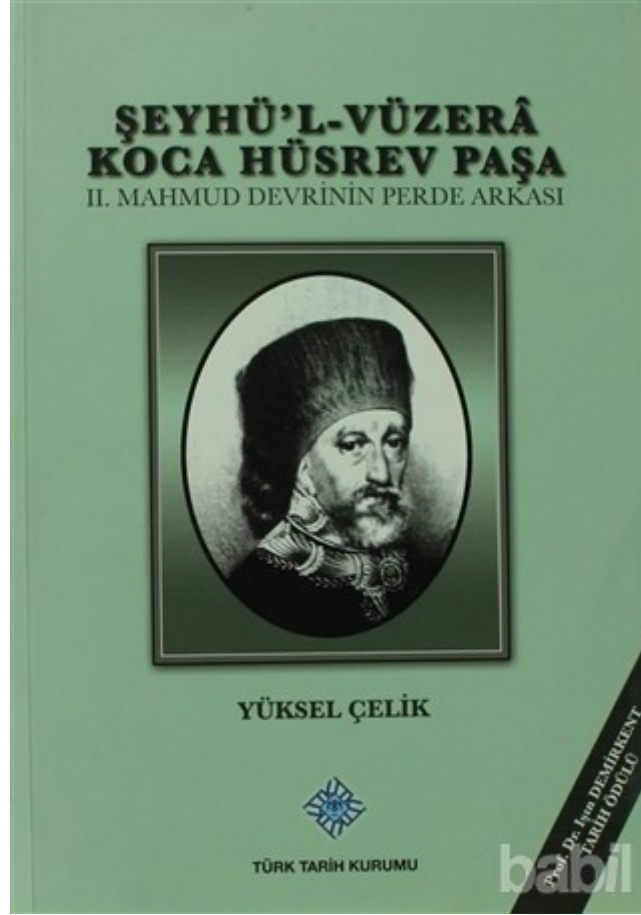
açığa çıkan sorunlar kesin olarak çözüm bulmuştur. Bu çözümün ardından bugüne dek ulaşan bir tartışma vardır o da sosyo-kültürel kaynaşmanın nasıl gerçekleştiği sorusudur. Kitap, bu bölümünde mübadele sonrası çıkan iskan sıkıntılarını istatistiki bilgilere de dayanarak açıklamaktadır.

Yazar, kitabını sonlandırırken bu dönem ve saha ile ilgili çalışma eksikliklerine değinmiştir. Arı, mübadelenin siyasal olarak çözüme kavuşsa da göçmenlerin içinde yer aldıkları yeni doğal ve toplumsal çevreye, siyasal, kültürel ve ekonomik yönden uyumu konusunda doyurucu çalışmalar yapılmadığının altını çizmektedir. Ayrıca Türkiye'ye getirilen göçmenlerin, Türk ekonomisinin değişik sektörlerine yaptığı katkının rakamsal boyutunu ortaya koyan çalışmalarda eksiklikleri belirtmiştir. Sonuç olarak eser, kullandığı bilimsel argümanları analitik bir yaklaşımla değerlendirmiş ve sahasında toparlayıcı bir kitap olarak literatüre yerleşmiştir.

KİTAP İNCELEMELERİ/REVIEW ESSAYS

Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa - II. Mahmud Devrinin Perde Arkası

Yüksel Çelik

Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013, 502 sayfa, ISBN: 9751626332.

M. Murat TAŞAR

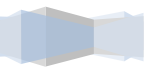
Kitap, 18. Yüzyılın son çeyreğinden, 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, üç çeyrek yüzyıl, köle olarak getirildiği Osmanlı Devleti başkentinde, hiyerarşi basamaklarını kişisel hırsı, pragmatizmi ve oportünizmi ile hızla tırmanan Koca Mehmed Hüsrev Paşa'nın (akademik) biyografisini konu edinmektedir. Enderun'da yetişen Hüsrev Paşa'nın ilk bürokratik görevi, III. Selim döneminde, Nizam-ı Cedid tartışmalarının yapıldığı ve devletin değişmeye çalıştığı zaman diliminde başlar ve 1847'de Meclis-i Ali Azalağı'ndan azli ile son bulur. Yazarın eserinde üzerinde önemli durduğu konu, bürokrasi içindeki iktidar mücadelesinin devlet politikalarını etkileme boyutu ve iktidarın sahibi padişahın tutumudur. Bu bağlamda; Hüsrev Paşa ile Mısır Valisi Kavalalı ve Tanzimat Dönemi'nde Mustafa Reşid Paşa ile arasındaki husumet ve giriştiği iktidar mücadelesi ağırlıklı olarak yer

almaktadır. Hüsrev Paşa'nın iktidarını korumak ve devam ettirmek için konağında Enderun'a "paralel" köle yetiştirilmesi ve bunların önemli bürokratik görevlere gelmelerini sağlaması da kendisinin de dâhil olduğu oligarşinin devamından başkaca bir şey değildir. Kitabın kahramanı Hüsrev Paşa'nın önemli bürokratik görevlerini II. Mahmud zamanında yerine getirmesinden dolayı söz konusu dönem kitapta her yönüyle ağırlıklı olarak ele alınmış, özellikle Yeniçeriliğin kaldırılması sonrasında ordudaki yenileşme hareketlerine verdiği destek ve yaptıkları değerlendirilmiştir. Bu dönemde Hüsrev Paşa pragmatik – oportünist kişiliği ile reformlara katkı sunar; hiçbir zaman devletin dönüşümünün tam destekçisi olmaz, ancak gerçekleştirdiği "ilkler" ile değişimin öncülerinden görülür. Harp Okulu'nun kurulmasına, mekteplilerin tercih edilerek kendi yetiştirdiği alaylı "adamlarının" subay kadrolarına dolayısıyla da önemli görevlere getirilmeyecek olmasından dolayı karşı çıkması pragmatizm temelli iktidar hırsına dayanmaktadır. Kimseye nasip olmayacak uzun süre, en üst bürokratik görevlerde bulunan Hüsrev Paşa'nın trajik sonu da kitapta ele alınan diğer önemli konular arasındadır. Yazar, bu bağlamda rüşvet, yolsuzluk, iltimas gibi konuların Osmanlı toplumu ve devlet bürokrasisindeki yerine dair de önemli detaylar anlatmakta ve tespitlerde bulunmaktadır. Hüsrev Paşa, sinematografik bir hayata sahiptir. Romanı yazılacak ve filmi çekilecek renkli bir kişiliği vardır, üstelik Osmanlı Devleti'nin en sancılı dönemlerinde uzun süre görev almış, rüşvet ve yolsuzluktan hüküm giymiş, itibar kaybı ile de bürokratik görevleri sonlanmıştı.

18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde askeri alan merkez olmak üzere başlayan yenileşme hareketleri, II. Mahmud ile devam etmiş, Yeniçeriliğin 1826'da kaldırılışı ile zirveye ulaşmış, Abdülmecid döneminde Tanzimat ile de idari ve sosyal alanlara sirayet etmiştir. Hüsrev Paşa her üç padişah döneminde de görev üstlenerek bu reformların gerçekleşmesinde, bürokrasi içi iktidar kavgalarında yer alan bir şahsiyettir.

II. Mahmud dönemi, Osmanlı tarih yazımında, genellikle Batılılaşma yönünde büyük dönüşümlerin gerçekleştiği olumlu bir dönem olarak değerlendirilmektedir. III. Selim'in başlattığı ancak katli ile tamamlayamadan akamete uğrayan devletin köklü değişiminin II. Mahmud ile gerçekleştirildiği, en önemli dönüşümün Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine yeni bir ordunun kurulması, böylelikle de değişime direnen en güçlü aktörlerin bertaraf edildikleri bu bakış açısının temelinde yer almaktadır. Bu okumanın karşısında ise II. Mahmud'un bir iktidar kurdu olduğu, merkezi iktidarını güçlendirmek için en başta din olmak üzere bir dizi aracı kullandığı, Yeniçeri Ocağını kaldırmakla da kendine bağlı bir ordu kurmaya çalıştığı görüşü vardır. Söz konusu karşı görüş, bu dönemde büyük değişimler ve dönüşümler olduğunu yadsımamakla birlikte II. Mahmud'un aşırı merkezîyetçi yapı oluşturmakla günümüze kadar süren bir devlet geleneğine öncülük ettiği, oysa kısmen federatif veya yumuşak geçişlerle devletin daha sağlıklı yapıya kavuşabileceği iddiasındadır.

Hanedanın hayatta kalan tek erkek çocuğu olarak tahta oturan II. Mahmud, iktidarda kalmayı ve hanedanın bekasını her şeyden önemli tutmuş, devleti "küçük olsun benim olsun" anlayışı ile idare etmiştir. Sened-i İttifak, 1812 Rus Savaşı, Sırbistan'a kısmi özerklik, ardından Yunan İsyanı, isyan

esnasında Rusya ve Batılıların Navarin’de Osmanlı Donanmasını yok etmeleri, 1826 Yeniçeri İsyanı, isyanın kanlı bir şekilde bastırılarak yeni bir ordu kurma girişimi dönemin en önemli olaylarındandır. Devletin 1828 – 29 Rus Savaşı sonrasında Tuna’nın güneyine çekilmesi, eski başkent Edirne’nin işgali, İstanbul’un Rus tehdidine girmesi, doğuda Kars ve Erzurum’un Rus tehdidi altında olması, fırsat yakaladığını düşünen Mısır Hıdivi Mehmet Ali’nin Kütahya önlerine kadar gelmesi, devletin ve hanedanın varlığının yok olmakla karşı karşıya kalması, Batılardan yeterince destek göremeyince Ruslardan yardım istenmesi, bu kez Rusya’nın da tehdit olarak ortaya çıkması,

Bir çeyrek asırda yaşanan bu gelişmelerle, İngiltere’den medet umularak devleti Duyun-u Umumiye’ye taşıyan Ağustos 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanan bir süreç söz konusudur. Balta Limanı Ticaret Antlaşması Osmanlı Devleti’nin hem bir yarı sömürge olduğunun tescili hem de sonun başlangıcını teşkil etmesi bakımından da ayrıca önemlidir.

Son monark olarak nitelenebilecek II. Mahmud döneminde devlet aygıtında Tanzimat’ın alt yapısı olarak değerlendirilebilecek dönüşümler gerçekleşmiş, ancak bunlar özgün nitelikli değil de Batılı kurumların taklidi şeklinde hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla Batılılaşma yolunda atılan adımlarda da düşünsel bir krizi işaret eder ve sonraki dönemlere de damgasını vuracaktır. Bu dönemin en önemli özelliği de Sened-i İttifak ile iktidarın bürokratik elitlerle paylaşılmaya başlanmasıdır.

Yukarıda özetlenen dönemin aktörlerinden en önemlisi kuşkusuz ki (Şeyh’ül – Vüzera Koca) Hüsrev Paşa’dır ve Tanzimat ile birlikte yeni ortaya çıkacak bürokratik elitlerin karşısında eski oligarşik düzenin devamından yana olan bir oligark olarak karşımıza çıkar. Yüksel Çelik, Hüsrev Paşa’nın biyografisini konu edindiği çalışmasında eserin alt başlığında da ifade ettiği gibi, II. Mahmud Dönemi’nin “perde arkasını” irdelemiştir. Perdenin arkasında neler olduğuna gelince; Saray’ı örnek alarak Enderun Mektebi’nin küçük bir modelini konaklarında oluşturmalarıyla bu mekânların devlet memuru adayı yetiştirmenin yanında siyasi hizip merkezlerine de dönüştüğü; Hüsrev Paşa örneğinde olduğu gibi, “kulların kulları”nın devlet adamlarının iktidarını sürekli kılan önemli faktörlerden olduğu, Saraya damat vermekle de söz konusu iktidar ilişkilerinin taçlandırıldığı, nüfuz ve siyasi güç odaklarının teşekkül sürecinin bu şekilde ortaya çıktığını, kişisel çıkar için devlet çıkarının göz ardı edilebildiği, aslında siyasi ya da felsefi karşıtlık olarak görülen bir olayda kişisel çekişme ve mücadelelerin önemli rol oynadığını çok sarih görmekteyiz.

Kitabın Bölümleri

Eser, doçent olarak Marmara Üniversitesi’nde çalışmalarına devam eden Yüksel Çelik’in "Hüsrev Mehmet Paşa siyasi hayatı ve askeri faaliyetleri (1756-1855)" adıyla İstanbul Üniversitesi’nde Mahir Aydın danışmanlığında sunduğu Doktora Tezi’nin kitaplaştırılmış halidir.

Giriş ve beş bölümden oluşan eserde bölümler, kronolojik olarak Hüsrev Paşa’nın bürokraside aldığı görevlere göre belirlenmiş, dönemin olaylarına da bu kapsamda değinilmiştir. Yazar kitabın sonunda aslında diğer araştırmacı – eleştirmenlerin yapması gerekeni yaparak bir “sonuç ve değerlendirme” bölümü eklemiştir. Bu bölüm okuyucu için, özellikle “tarihi kişiliklerin araştırılmasında nelere dikkat

edilmelidir” bağlamında faydalı bilgiler içermekle birlikte, yazarın kendi eseri hakkında değerlendirme yapmış olması, başkalarının eser hakkında söz söylemesini de neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Giriş bölümünde biyografi araştırmalarının tarih disiplinindeki yeri yer almaktadır. Yazara göre, biyografi çalışmalarında en önemli zorluk, dönemin siyasi – sosyal olayları ile araştırılan şahıs arasında illiyet bağının kurulamamasıdır. Bunun sonucu olarak da dönemin ihmal edildiği ve şahsın dönemden soyutlanmış bir şekilde ele alındığı görüşündedir. Bu bölümde üzerinde önemle durduğu diğer bir konu objektifliktir. Biyografilerin sosyal ve psikolojik tarihçilik için önemine vurgu yapmakta, “araştırmacının, yaşadığı dönemin değer yargılarından ve kanaatlerinden sıyrılarak konuya objektif/nesnel yaklaşabilmesinin, aşılması gereken önemli sorun” olduğunu belirterek zorluklarından da bahsetmektedir. Resmi tarihin en önemli kaynakları olan vakanüvislerden yola çıkarak bu tür çalışma yapmanın hem güç hem de sağlıklı olamayacağını belirtmektedir. Diğer önemli vurgusu “Batı’daki gibi bir burjuvalaşma sürecinin yaşanmaması ve aristokrasinin olmayışının” biyografi geleneğinin oluşmamasına etkisidir. Biyografi çalışmalarının nasıl olması gerektiğine dair yazdıkları araştırmacılar için bir rehber niteliğindedir.

Dipnotlar, Kaynakça ve İndeks

Dipnotlar, kaynakça ve indeks kitabın sonundadır. Eser zengin bir kaynakçaya sahiptir, yazar birinci derece kaynaklardan yararlanarak birçok yanlışlığı da düzeltmiş, ele aldığı dönemde Osmanlı Devleti’nde veya hizmetinde bulunan yabancıların görüşlerinden de faydalanmış, resmi kroniklerin yanına bu görüşleri koyarak mukayeseli bir araştırma yapmıştır.

Kitabın bölümleri

Birinci bölüm (1756 – 1818) “Siyaset Sahnesinde Yükselişi” başlığını taşımakta ve Hüsrev Paşa’nın hayatının ilk dönemleri, Enderun yılları, ilk görevi olan Mısır valiliği ile Rumeli’de yaşanan gelişmeler ve birinci Kaptan-ı Deryalıği (31 Aralık 1811 - 1 Mart 1818) ile birlikte Akdeniz’de korsanlarla mücadelesini kapsamaktadır.

1756’da doğan Abaza kökenli Hüsrev Paşa, Sultan I. Abdülhamit’in saltanatında, köle müessesinin Osmanlı coğrafyasında canlılığını sürdürdüğü XVIII. yy’da (1774-1789) Enderun-ı Hümayun’a köle olarak girmiş, nüfuzlu ve söz sahibi Enderun ağaları tarafından Hazine Odası’na kabul edilmiş, Küçük Hüseyin Ağa’nın acemisi olmuştur. 7 Nisan 1789’da III. Selim’in tahta çıkmasıyla Efendisi Küçük Hüseyin Ağa’nın, sultanın başçuhadarlığına atanmasıyla Hüsrev Ağa’nın başına da devlet kuşu konmuştur.

III. Selim’in en muteber adamlarından, Nizam-ı Cedid’in önde gelen destekçilerinden ve aynı zamanda III. Selim’in kız kardeşi Esmâ Sultan’la evlenerek saraya damat olan Efendisi Hüseyin Paşa 10 Mart 1792’de Kaptan-ı Deryalığa atanır. Hüsrev Paşa, önce onun mühürdarı ardından da kethüdası olur, donanmanın ıslahı ve Rumeli’deki Dağlı İsyanları’nın bastırılmasında hizmet eder. Siyasi kariyerine iyi bir başlangıç yapmış, bu da akranlarına üstünlük sağlamasına imkân vermiştir.

Efendisinden dolayı ıslahatçılardan sayılan Hüsrev Ağa III. Selim'in teveccühünü kazanır, Mısır valiliği yolu açılır. Yazar, Hüsrev Paşa'nın reformcu kanatta yer almasının tevafuk olduğunu belirtmekte, Nizam-ı Cedid'in önde gelen destekçilerinden olan Efendisi Hüseyin Ağa'nın III. Selim tarafından tercih edilmesinin ona da yaradığını vurgulamaktadır. Kitabın farklı bölümlerinde, özellikle Tanzimat reformlarının gündeme geldiği ve Mustafa Reşid Paşa ile bir rekabetin ve amansız mücadelenin yaşandığı dönemlerin değerlendirildiği sayfalarda, Hüsrev Paşa'nın ıslahatçılığı tüm boyutları ile tartışılmaktadır.

İlk tecrübesini, efendisinin donanmayı ıslah çalışmalarında ve 1801'de Fransızlara karşı Mısır'a giden Osmanlı donanmasında kaptan paşanın kethüdası sıfatıyla yer almakla edinir. Eylül 1801'den yaz 1803'te azledilene kadar Mısır Valiliği görevindedir. Kahire'de, Levent Çiftliği'ne benzeyen bir kışla kurmak ve talimli Nizam-ı Cedit askeri yetiştirmek, Kölemen beylerini kontrol altına almak, mülki - idari yapıyı düzeltmek ve mali meselelerle uğraşmıştır.

Kavalalı Mehmed Ali'den yardım gören Tahir Paşa, emrindeki başıbozuklarla, Hüsrev Paşa'nın güvendiği Nizam-ı Cedid birliklerini ağır bir yenilgiye uğratır. Bab-ı Ali'nin Tahir Paşa'ya biat edilmesine ses çıkarmaması ile de de facto azli gerçekleşir. Bu dönemde Kavalalı ailesi ile husumet ve rekabetin tohumları da atılır. Yazar bu konuyu da Mora İsyanı ve Kavalalı'nın iktidar alternatifi olmaya soyunduğu dönemleri ele aldığı bölümlerde geri dönüşlerle ayrıntılı olarak değerlendirmektedir. Mısır'daki görevi esnasında Avrupa ordularını yakından tanıma imkânı bulur, bu tecrübelerini Yeniçeriliğin kaldırılması sonrasında reforma verdiği destekle II. Mahmud'un gözdesi olduğu seraskerlik döneminde uygulama imkânı bulacaktır.

3 Haziran 1804'te Diyarbakır valisi olur, ancak taşraya gitmeyi hiç istemediğinden, 12 Temmuz 1804'te Resmo Sancağı'na atanır. Kısa süren bu görevin ardından Ocak 1805'te Hanya muhafızlığına, 5 Haziran 1805'te ise tekrar Selanik - Kavala sancakları ile birlikte Bosna Eyaleti tevcih edilir. 5 Mayıs 1806'da yeni görevine başlar. Sırp isyanlarının yaşandığı bu dönemde Bosna'da halkın en büyük şikâyeti zahire sıkıntısıdır.

22 Aralık 1806'da Rusya ile 1812'ye kadar uzun süren yıpratıcı bir savaş başlar. Savaş Bab-ı Ali'yi Fransa'ya yakınlaştırır, askeri yardım görüşmelerini Hüsrev Paşa yürütür.

29 Mayıs 1807'deki Yeniçeri isyanıyla III. Selim hal' edilmiş ve 29 Mayıs 1807'de IV. Mustafa tahta oturmuştur. Alemdar Mustafa Paşa'nın katillerinin yakalanması ve Nisan 1809'da firarilerin idamına memur edilir.

20 Ocak 1808'de Bosna valiliğinden azledilmesi Fransa'yı endişeye sevk eder, Hüsrev Paşa'ya Selanik ve Kavala, ardından da 27 Kasım 1808'de Selanik ve İbrail Başbuğluğu görevleri verilir. 16 Şubat 1809'da da Silistre Valiliği ve Tuna Seraskerliği tevcih edilir. Ruslarla yapılan savaşta Rasvat yenilgisinden dolayı elinden gelen gayreti sarf ettiğini, zor şartlar nedeniyle yenilgiye uğradığını dile getirerek af diler. Temmuz 1810'da "Varna Seraskerliği" verilir. Varna ve Karadeniz sahilleri

seraskeri sıfatıyla, başta Varna kalesi olmak üzere civardaki diğer kalelerin tahkimatı ve özellikle de şiddetli zahire sıkıntısını aşmaya çalışır.

31 Aralık 1811'de kaptan-ı deryalığa atanır. Akdeniz'de korsanlık yüzünden ticaretin zarar görmesinden dolayı Avrupalı devletlerin Garp Ocakları ve İzbandit saldırılarından şikâyetleri sonrasında Hüsrev Paşa, korsanlıkla mücadeleye girişir. Akdeniz ve Adalar'daki korsanlarla mücadelesi 1818 yılı başlarına dek sürse de başarı sağlanamaz. İzbanditlerle daha çetin mücadele süreci, ikinci kaptan-ı deryalığında 1822'de yeniden başlayacaktır. Altı yıldan fazla süren birinci kaptan-ı deryalığında (31 Aralık 1811 - 1 Mart 1818) neredeyse hiç merkezde kalmaz. Bu dönemde, Rus tehdidinden ötürü Karadeniz sahillerinin kontrolü yanında Bendrekli Ali Molla, Tekelioğlu ve İzbandit isyanlarını bastırmakla uğraşır. II. Mahmud'un merkezileştirme operasyonunun zeminini teşkil eden bu başarıları, Sultan nezdindeki itibarını da artırır, yıldızının bu şekilde parlaması, oligarşinin tepesindeki Halet Efendi'nin kendisine cephe almasında etkili olur.

“Merkezden Kaçış” başlığını taşıyan ikinci bölümde (1 Mart 1818'de Trabzon Valiliği – Mora İsyanı 1822), doğuda İran'a karşı verilen mücadeledeki rolü, Erzurum Valiliği ve Şark Seraskerliği incelenmiştir.

Daha önce taşraya gitmek istemeyen ve Diyarbakır Valiliğini kabul etmeyen Hüsrev Paşa, II. Mahmud döneminde hışmından herkesin korktuğu, padişahı büyük tesiri altına alan ve bürokratik kadroların nerede ise tek belirleyicisi Halet Efendi'den çekindiği için taşraya gitmek ister, 1 Mart 1818'de Trabzon valiliğine atanır. Ayandan Tuzcuoğulları isyanının bastırılması ile uğraşır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İran, Balkanlarda Sırp ayaklanması, Rusya savaşları ve ardından da Tepedelenli ve Rum isyanlarıyla Osmanlı Devleti'nde iç karışıklıklardan faydalanarak topraklarını genişletmek ister, özellikle Rum isyanı, İran'a beklediği fırsatı sunar. “Şark ve İran Seraskeri” unvanına sahip Erzurum valileri, başta İran olmak üzere dış tehditlere karşı bölgedeki valilerle işbirliği içinde güvenliğin sağlanması, askeri harekâtın sevk ve idaresinde öncülük ve organizatörlükle yükümlüdürler, Erzurum valiliğine atanır, İran'ın faaliyetleri karşısında başarılı olamaz, Bayazıt elden çıkar, II. Mahmud tarafından Temmuz 1820'de yeniden Trabzon Valiliğine atanır. İran'la imzalanan Erzurum Anlaşması'yla Doğu'da rahatlayan devlet dikkatini Rum isyanını yöneltir.

1822 – 1827 Tarihleri arasında kapsayan üçüncü bölümde “Mora İsyanı veya Kavalalı ile Amansız Mücadele” başlığı altında Rum İsyanı'nın gelişim süreci ele alınmıştır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde devleti parçalanma eşiğine getiren gelişme Mora İsyanı'dır. Sırlara kısmi özerklik verilerek çözülen sorun, bu isyanda söz konusu olmaz. Her iki ayrılıkçı harekette farklı tutumun nedeni, Sırların Anadolu'da uzantılarının olmaması, Rumların ise Anadolu'nun her yerinde yaygın olarak meskûn olmalarıdır. Her ne kadar karşı görüşü savunanlar olsa da devletin merkezinde yer alan bürokratlar, verilecek “ödün”ün Anadolu'da da isyanlara sebep olacağı, dolayısıyla en sert

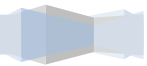
şekilde bastırılması gerektiğini savunurlar. İsyanın başlarında II. Mahmud açısından başarısızlığın yegâne sorumlusu bürokrasidir, 1820 - 22 arasında dört sadrazamı değiştirir. Bir diğer sorumlu, isyanı bastırarak yegâne kişi olarak görülen Tepedelenli Ali Paşa'yı idam ettirerek Mora İsyanı'nın büyümesine yol açan ve böylelikle de bastırılmasını engelleyen Halet Efendi'dir. II. Mahmud için üçüncü etken, Mısır'ın talimli ordusu başarı gösterirken, başarı gösteremediklerine inandığı Yeniçerilerdir. Halet Efendi'nin Kasım 1822'de katledilmesi sonrasında isyanın bastırılmasına yönelik daha radikal kararlar alınır.

Hüsrev Paşa, Halet Efendi'nin katli sonrası 8 Aralık 1822'de, padişah tarafından Rum isyanının bastırılmasında ve Anadolu'ya yardım götürmekte başarısız görülen Kaptan-ı Derya Kara Mehmed Paşa'nın yerine atanır.

Kitabın bu bölümünde, Mehmed Ali Paşa - Hüsrev Paşa rekabeti ve husumetine yeniden değinen yazar, husumetin 1801'de Mısır valiliği esnasında başladığı, Mora isyanında alevlendiği, Mısır valisinin Hüsrev Paşa'nın azlinde ısrarcı olduğu ve aksi takdirde kuvvetlerini Mora'dan çekmekle tehdit ettiği, bu durumun da Avrupalıların yardımlarıyla Rumların bağımsızlık kazanmalarına yol açacağı endişesini doğurduğu ve Devlet-i Aliye için tam bir felaket olacağını aktarır.

Çelik, Mora isyanının, merkez ve eyalet kuvvetlerinin işbirliği içinde devleti tehdit eden bir tehlikenin bertarafı olmadığı, merkez bürokrasi ile bir valisinin politik manevraları bağlamında yani iki önemli “devlet adamı, Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa ile Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın, kökü mazide olan şahsi hesaplarından kaynaklanan çekişmelere” sahne olduğu şeklinde iddialı bir görüş ortaya koymaktadır ki birçok tarihçinin ihmal ettiği bir boyuta da böylelikle değinmektedir. Dolayısıyla işbirliği anlamsız ve işlevsiz hale gelmiş, isyanın bastırılması da hayli gecikmiştir. Mehmed Ali Paşa kara ve deniz güçlerinin birleştirilmesi, komutanın tek elde toplanarak İbrahim Paşa'ya verilmesini ister. Ancak Bab-ı Ali bu isteği karşılamaz, İbrahim Paşa'ya Mora Valiliği verilmekle yetinilir. Osmanlı – Mısır müşterek harekâtı başladığında, iki hasım arasındaki çekişme alevlenir ve Mehmed Ali'nin baskıları sonucu Hüsrev Paşa Kaptan-ı Deryalıktan azledilir, Mora maslahatının sevk ve idaresini tamamen (Kavalalı) İbrahim Paşa'ya bırakarak 1826 başında İstanbul'a ulaşır.

Yazar, II. Mahmud'un, sancılı ve riskli bu süreçte, güvendiği devlet adamlarının payitaht etrafında bulunmasını istediğini, merkezileştirme operasyonlarında Sırp ve Rum isyanları vd. azınlık isyanları, ayan ve mütegalibenin bastırılmasında görev alan ve başarılı görülen Hüsrev Paşa'nın da 9 Şubat 1827'de Karadeniz Boğazı'nın Anadolu tarafını muhafaza şartıyla Anadolu valiliğine atanmasında donanmayla yanı başında bulunmasını istediğinin ağır bastığı kanaatindedir. II. Mahmud'un Hüsrev Paşa'yı merkeze alarak askeri reform sürecinde istihdam etmek istemesi, bununla da seraskerliğe atamak için ön hazırlık yapması da önemli rol oynamıştır.

Bilindiği gibi 20 Ekim 1827’de Osmanlı Devleti tarihinin en büyük deniz felaketlerinden biri gerçekleşecek ve Donanma, İngiliz – Fransız – Rus ittifak güçlerince Navarin’de imha edilecektir. Yazar bu olayı, her ne kadar Hüsrev Paşa’nın Kaptan- Deryalıktan azlinden bir yıl sonra gerçekleşse de Mehmet Ali ile çekişmesi ve görevden alınmasının herhangi bir etkisi olup olmadığı bağlamında işlememiştir.

Yazar bu süreçte, Mehmed Ali Paşa’nın aksine Hüsrev Paşa’nın, sorun çıkarıcı taraf olmamaya özen gösterdiğini, “mazlum ve mağdur” görünmeye çalıştığını, bu tutumuyla da hem Bâb- Alî hem de II. Mahmud nazarında, “merkezi otorite açısından gittikçe yükselen bir tehdit haline gelen Mısır valisine karşı duyulan endişe ve nefretin sembolü, hatta kahramanı olarak algılanmasına ve o oranda da sahiplenilmesine yol açtığını” vurgulamaktadır. Yazarın daha sonraki sayfalarda altını çizdiği gibi Hüsrev Paşa ilk kez bu olay ile karakterinin en belirgin özellikleri olan oportünizm ve pragmatizmi ilk kez etkili bir şekilde gösterir. Çelik, 1831’den itibaren Mısır Valisi’nin isyanı ile başlayan süreçte, Hüsrev Paşa’nın padişahın sözcülüğüne soyunarak merkezde “ikinci adam” olmasının köklerinin burada aranması gerektiği kanaatindedir. Yazarın konu bağlamında çarpıcı bir görüşü, sürecin, “iki devlet adamı arasında sırf şahsi hesaplardan kaynaklanan bir mücadele olmadığı, hükümranlılığını korumaya çalışan bir padişah ile buna ortak olmaya çalışan bir vassalın iktidar mücadelesi ve bu mücadelede bir başka devlet adamının, iki yönlü bir paravan olarak kullanılmak istendiği” şeklindedir.

Mehmed Ali Paşa, Hüsrev Paşa’yı kaptan-ı deryalıktan azlettirse de Hüsrev Paşa serasker unvanıyla, yeni kurulan talimli ordu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye’nin başına getirilir. Seraskerliği döneminde de bu iki amansız rakibin mücadelesi şiddetlenerek devam edecek ve Osmanlı Devleti 1841 sonlarına dek sürecek bu mücadeleden, yine büyük zararlar görecektir.

“Merkezdeki En Güçlü Adam” başlığını taşıyan **dördüncü bölümde** Hüsrev Paşa’nın gücünün zirvesinde olduğu on yıla yakın birinci seraskerlik görevi yıllarında (1 Mayıs 1827–11 Kasım 1836), Yeniçeriliğin kaldırılışı, Asakir-i Mansure Ordusu’nun oluşturulması süreçlerinde askeri ve idari reforma katkıları yer almaktadır. Hassa ve Mansûre ordularının komutanı sıfatıyla, son derece nüfuzlu bir devlet adamı haline gelmesinde “siyasi ve askeri alanda elde ettiği gücün kökenleri”ne de değinmekte, Seraskerliği döneminde elde ettiği nüfuzla siyasi ve askeri gücü tek elde toplayarak padişahıktan sonra iki numaralı adam haline geldiğini bu bölümde değerlendirmiştir.

Yeniçeriliğin kaldırıldığı ve yeni bir ordu kurulmaya çalışıldığı, reform sürecinin devam ettirilmesi zorunluluğunun olduğu, Ekim 1827 Navarin baskını sonrasında Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın merkeze bağımsız bir siyasete soyunmasıyla Osmanlı – Mısır ilişkilerinin gerginleştiği, aynı zamanda Rusya ile 1828 – 29 yıllarında devleti sarsan bir savaşa girildiği, Mora İsyanı’nda yardım eden Kavavali’nin Rusya ile savaşa asker göndermediği, aksine durumdan yararlanmak isteyerek iktidar alternatifini ortaya çıkarmak için fiili saldırılarının yaşandığı, buna rağmen savaşın ardından iktidarı kaybetme korkusu yaşayan Sultan’ın Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzaladığı (8 Temmuz

1833), bitmeyen sorun olarak ortaya çıkan Kavalalı sorununun da bu bağlamda uluslararasılaştığı bir dönemde yaklaşık on yıl seraskerlik yapan Hüsrev Paşa'nın hem Osmanlı kara ordularının başkomutanı hem de, reform sürecinin vazgeçilmezi ve bu bağlamda siyasi anlamda ikinci adam konumuna geldiğini vurgulamaktadır.

Yazar, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasındaki en önemli etkenleri, Rum İsyanı'nda Mısır'ın talimli Cihâdiye ordusunun aksine Yeniçerilerin başarısız olmalarında aramış, söz konusu başarısızlığın Mısır tarzında talimli bir ordu zorunluluğunu ortaya çıkardığı ve Kavalalı'nın Mısır'da gerçekleştirdiği ıslahatlar ve bu yöndeki başarılarının da, Sultan II. Mahmud'u, radikal kararlar almasında etkili olduğu kanaatindedir. 17 Haziran 1826'da "Sancak-ı Şerif" in de çıkarıldığı bir iç savaş sonunda, beş asırlık yeniçeri ocağı ilga edilir". Bu sırada Kaptan-ı Derya olan Hüsrev Mehmed Paşa donanmayla Akdeniz'dedir ve Vak'a-yı Hayriyye'de fiilen hizmet edemese de oportünizmi icabı "yeniçeriliğin kaldırıldığını haber alır almaz, donanmada bulunan yüzlerce yeniçerinin denize atılmasını" emreder.

Bir yandan kamuoyunda askeri reformlar konusunda meşruiyet sağlanmaya çalışılırken, asker toplanması için de fermanlar gönderilir, kısa zamanda 12.000 kişilik "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" oluşturulur. Ağa Hüseyin Paşa bu ordunun başına getirilir. Yeni orduya talimci ve mühendis bulmak karşılaşılan zorluklardır. Yazar bu bölümde, mühendishanenin oluşturulması, asker temini ve Asâkir-i Mansûre Kanunnamesi gibi konularda askeri tarih açısından önemli bilgiler vermektedir.

Hüsrev Paşa'nın Seraskerliği döneminde Mansûre ordusunu çağdaşlaştırmak amacıyla, söz konusu reform sürecine devam edildiği, yabancı uzmanların istihdamı yanında askeri eğitim faaliyetlerine teşkilat ve teorik eğitimle askeri alanda yayınlanmış eserlerin tercümesine çalışıldığını belirten Çelik, bu alanda Fransız ekolünün teorik boyutu ve altyapısından faydalandığını, 1835'de Moltke ve beraberinde gelen subaylarla birlikte Prusya askeri sistemine doğru bir evrilme yaşandığını vurgulamaktadır.

Hüsrev Paşa'nın, efendisinin donanmayı ıslah çalışmalarında, Mısır'daki görevi sırasında Fransız ve İngilizlerden edindiği tecrübeler sayesinde Avrupa askeri sistemi ve eğitimi konularında bilgi sahibi olması avantaj sağlar. Askeri talimin gerekli olduğuna Padişahı ikna eder ve Mısır ordusundaki gibi fes giydirdiği askerlere "has dur, rast dur" komutlarıyla yaptırdığı talimi Kuleli'de padişaha seyrettirir, "Sultan, ve tüm birliklerin Nizam-ı Cedid devrine ait üçlü talim sistemini terk ederek, 'Ta'lîm-i Hüsrevî' usulünde eğitim yapmalarını" emreder. Yazar bu dönemde, adeta gölge serasker olduğunu ve "yenilikçi ve gayretli tavrıyla, adeta seraskerliğe en layık ismin kendisi olduğunu göstermek istediğini" vurgulamaktadır. Askeri talim konusundaki gayretkeşliği ile seraskerlik konusunda adı öne çıkar ve 1 Mayıs 1827'de Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye seraskerliğine atanır. Çok sayıda casusa sahip olması, tavizsiz tavrı bu döneme damga vurur. Ana metinde yer almayan birçok ayrıntı dipnotlarda verilmektedir. Bu bölümde de yabancılardan alıntı yaparak konu daha kapsamlı

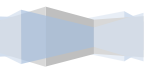
değerlendirilmiştir; Slade'nin, II. Mahmud'u "kan dökücü", Hüsrev Paşa'yı ise "padişah mezbahasının başkasabı", "işkenceci" ve "kanlı serasker" olarak nitelendirdiğini. Rosen'in de Hüsrev Paşa'nın casus teşkilatı sayesinde "amansız sertlikle" muhaliflerin sindirilmesi ve birçok masumun da katledilmesi sonucu sultanın istediği "huzurlu ve itaatkâr başkentini yaratıldığına" vurgular yapılmıştır.

Askeri reformlar, kaynak bulma çabaları, 1827'de askerliğe elverişli Müslüman erkek nüfusun tespiti için nüfus sayımı, askeri talim usulünün değişmesi, askeri teşkilatta yapılan düzenlemeler bu bölümün alt başlıklarıdır.

Hüsrev Paşa'nın seraskerliği döneminde süvari talimi de Avrupalı usulde yeniden düzenlenir, ordu "tabur" ve "bölük" olarak yapılandırılır. Hüsrev Paşa bu çabalarına ek olarak orduda kendi ekibini oluşturmaya yani kadrolaşmaya yönelik adımları da atar ve on yıllık seraskerliği döneminde siyasi ve askeri anlamda en nüfuzlu devlet adamlarından olur.

Mansure ordusu henüz daha tam olarak yapılandırılmadan bir kısım bürokratların da teşviki ile hazırlıksız biçimde, Rusya ile 1828-29 savaşına girilmiş, yeni ordu savaş meydanlarında test edilmiştir. Yazar, savaş esnasında Hüsrev Paşa'nın bir nevi savunma bakanı görevini yürüttüğünü, savaşın bitirilmesi için de İngiliz ve Fransız elçileriyle görüşmeler yaptığını belirtmekte, savaşın ardından "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Seraskeri ve Dersaadet Muhafızı" unvanı verilmesiyle de sadece Mansûre Ordusu'nun değil, diğer tüm birliklerin de komutanı haline geldiğini ve bu suretle nüfuzunun zirveye çıktığını vurgulamaktadır. Savaşın sonuçlarından en önemlisinin askeri reformun devam ettirilmesi zorunluluğunu yeniden ortaya çıkarması olduğunu belirten yazar, bu bağlamda en önemli reformun da Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinde Mekteb-i Harbiye'nin kurulması olduğunu vurgulamaktadır. Liyakatlerinden emin olunmayan Avrupalıların talim subayı olarak istihdam edilmesi ve yaşanan başarısızlık acil olarak subay yetiştirilmesi gerektiğini ortaya çıkardığı, buna rağmen birçok askeri reformun uygulanmasına ön ayak olan Hüsrev Paşa'nın Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşuna neden katkı sunmadığı, hatta karşı çıktığı sorusunu yazar, "kölelerini subay/talimci sıfatıyla ordunun çeşitli kademelerine yerleştirmek suretiyle uzun süredir kadrolaşması", dolayısıyla alaylıların yerini mekteplilerin almasıyla da "ordudaki mutlak hâkimiyet ve nüfuzu sarsılacak" olması şeklinde cevaplamaktadır. Yazar, Hüsrev Paşa'nın karşı çıkmakla kalmadığını, "padişah üzerindeki nüfuzunu kullanarak Harbiye Mektebi'nin açılmasını geciktirdiğini" belirtmektedir ki burada kişisel çıkarını devletin çıkarının önüne koyarak gayet oportünist davrandığını görmekteyiz. "Serasker Hüsrev Paşa'nın müdahalesine meydan vermemek için, Mekteb-i Harbiye hassa müşirliğine bağlanarak" ancak 1834 yılında açılabilir.

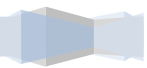
Yazar, Askair-i Mansure'nin kurulması sonrasında mali, askeri ve siyasi alanlarda yapılan yeni düzenlemeleri de ayrı başlıklar halinde ele almış, Hüsrev Paşa'nın bu düzenlemelere verdiği desteğin altını çizmiştir. Askeri reformlar konusunda Avrupalı askeri danışmanların istihdamı, mızıkacılar üniforma giydirilmesi, subay ve erlerin kıyafetlerinde bir takım değişikliklere değinmiştir.

“Yabancı danışmanlar bahsinde”, Moltke’nin kendi Genelkurmayına gönderdiği rapordan alıntı yapan yazar, yeni “subay talebinin Serasker Hüsrev Paşa’nın hevesinden başka bir şey olmadığını, kimsenin neyi neden yaptığını bilmediğini, ... ve özellikle de ‘bir gavur olarak Müslüman birlikler üzerinde etkili olmanın’ çok zor olduğunu” söylediğini, onun bu tespitlerinden yola çıkarak da, “asker ya da sivil, henüz ‘öteki/gayrimüslim’ kavramını özümseyememiş ve özellikle dini eksenli kategorik düşüncenin esaretinden kurtulamamış olan bir takım idareciler, önceki Avrupalılar gibi Prusyalı subaylardan da istifade edemedikleri” vurguladığını görmekteyiz, Osmanlı’nın neden yabancı danışmanlardan faydalanamadığı sorusunu da Berkes’e başvurarak “kapkara bir cahil olmakla beraber karışık işlerde şeytanca bir zekâsı olan Hüsrev” Paşa ile yürütüldüğünü ve bu yüzden de istenen verim alınamamıştır. Yazara göre, Moltke’nin “bizim işimiz eski ve biraz paslanmış palayı, kullanılabilceği olasılığına karşı istendiği kadar alafranga bilemektir” sözü gerçekçi ve çarpıcıdır, aynı zamanda da “sosyo – psikolojik arka plana sahip bir zihniyet meselesi”dir.

“Siyasi ve askeri alanda elde ettiği gücün kökenleri” konusunda yazar özellikle şu hususların altını çizmektedir:

- Hüsrev Paşa’nın elde ettiği güç, eğitimi ya da kökeni ile ilişkilendirilemez, II. Mahmud’u her yönüyle tahlil etmiş ve onun değişen karakter yapısına göre adım atmıştır, Sultan’ın zaaflarını çok iyi öğrenmiş ve nabza göre şerbet verebilmiştir (Rosen)
- “ordunun kilit kademelerine kölelerini/yetiştirmelerini yerleştirmekle güç devşirmiş ve bu gücü sürekli kılmaya çalışmıştır,
- Hüsrev Paşa’nın gücünü arttırmasında II. Mahmud’un mutlak güvenini kazanması önemlidir. Bu bağlamda Kavalalı ile mücadelesini bu amaca yönelik kullanmış, sorunu kendisi için fırsata çevirmiştir. Yazar, bir vasalın devlete isyanı olan bu sorunu aynı zamanda Hüsrev Paşa’nın Kavalalı ile kişisel bir sorunu olarak görmekte, “devlete yönelen tehdidi bertaraf etme yanında eski düşmanından da kurtulma amacını” güttüğünü belirtmektedir. Asi valiye karşı yürütülen mücadelede Sultan’ın kahramanı olmayı başarması Serasker Hüsrev Paşa’yı II. Mahmud için vazgeçilemez kılmış, 1827–1836 arasında en nüfuzlu devlet adamı (Moltke: “kudreti sonsuz”, “padişahın sonra imparatorlukta en kudretli insan” / Rosen: “imparatorluğun en nüfuzlu adamı”) konumuna gelmiştir.
- Hüsrev Paşa askeri alandaki reformların öncüsü olduğu gibi, sivil ve idari reformlar konusunda da padişahın en önde gelen destekçilerinden olmuştur.
- Rakiplerini değişik iktidar oyunlarıyla saf dışı etmiştir,
- Başında bulunduğu kurumu belirgin biçimde öne çıkarması da güç elde etmede önemli olmuştur; Çelik, birinci seraskerliği döneminde (1827-1836), meşihât ve sadaretin idari sistemdeki yeri ve etkinliğine ortak olan yeni güç odağı seraskerlik makamının önceki dönemlerden farklı biçimde belirgin öne çıktığı kanaatindedir. Bunun sonucu olarak da seraskerlik, protokolde sadaret ve meşihat makamıyla denk kabul edilir ve Hüsrev Paşa’nın gücüne güç katılır.

Yazar, Hüsrev Paşa'nın artan emsalsiz gücünü nerelerde ve nasıl kullandığı sorularını da cevaplamaktadır: atamalar, ticari işler, siyasi ve askeri meseleler gücünü kullandığı alanlardır. Öyle ki “kendi sayesinde olmadan önemli bir mevkiye geçen herkesi sadece bu yüzden düşman sayar (Moltke)”, “İstanbul'da herhangi bir iş başarmak isteyenlerden muazzam paralar akar. Hüsrev Paşa'nın muvafakatı olmadan hiçbir ticari iş sonuçlandırılmaz”. Görevden azledilenlerin akıbetleri dahi ona sorulur olur. Sadece askeri değil siyasi konularda da onun görüşü alınmaksızın karar verilmez olduğunu vurgulamaktadır.

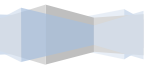
“Tuğsuz Padişah” yaşlılığı gerekçe gösterilerek gücünün zirvesinde iken 11 Kasım 1836'da Asâkir-i Mansûre seraskerliği ve İstanbul muhafızlığından azledilir. Yerine kölesi Tophane Müşiri Damad Halil Rıfat Paşa atanır. Yazar azl kararında, Mısır sorununun çözümü konusunda padişahla düştüğü fikir ayrılığının da önemli rol oynadığı kanaatindedir. Mısır Valisi ile yaşanan sorun padişahın iktidarını sorgulanır boyuta taşımış, savaşla çözülememiş, Hüsrev Paşa Kavalalı'yla bir anlaşma yapılması düşüncesini padişaha açmış, “valisiyle baş edemeyen” durumuna düşmek istemeyen II. Mahmud da, Hüsrev Paşa'nın bu fikrini reddederek “askeri alanda artık bekleneni veremeyeceğine hükmettiğinden” onu azlettiğini belirtmektedir.

Yazarın Hüsrev Paşa'nın seraskerliği dönemine ilişkin kanaati idari – teknik – mali anlamda birçok askeri reform veya yeniliğe imza atmış olsa da, çağdaşı Batılı devletlerin askeri alanda eriştiği seviyenin yakalanamadığı, “iki medeniyet” (yazar Hıristiyan – İslam medeniyetlerini kastetmektedir) arasında asırların açtığı teknik mesafenin kapatılamadığı şeklindedir.

Çelik, Seraskerlikten azl sonrasında da yıldızının sönmediğini, Mart 1838'de Meclis-i Vâlâ başkanlığına atanarak reform sürecinde padişahın vazgeçemediği bir devlet adamı olarak siyaset sahnesinde tekrar yerini aldığını vurgulamaktadır.

Yazar bu bölümde Moltke – Hüsrev Paşa ilişkisini dipnotta değerlendirmiş ve Berkes'in Hüsrev Paşa hakkında “şeytanca zekâyâ sahip kara cahil” nitelemesinin yanlış genelleme olduğu, Osmanlı devletinin de ondan dolayı Moltke'den faydalanamadığının da doğru olmadığını vurgulamıştır. Berkes'in, Anadolu'ya giren Mısır kuvvetlerine karşı ordu komutanı olan Hüsrev Paşa'nın yetiştirmesi ve Asâkir-i Mansûre seraskerliği yapmamış olan Sadrazam Reşid Mehmed Paşa için Serdar-ı Ekrem yerine serasker sıfatını kullanmasının her iki kelime arasındaki farkı bilmemesine bağlamıştır. Yine Berkes'in Asâkir-i Mansûre Ordusu'nun “Nizam-Cedid ordusu kadar dahi talimli olmadığı” görüşünün de doğru olmadığını vurgulamıştır.

Yazar, Hüsrev Paşa'nın yaklaşık on yıl süren ilk seraskerliği döneminde, Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda; birçok ilkin gerçekleştirildiğini belirtmekle birlikte bu dönemde, çağdaşı Batılı devletlerin askeri alanda eriştiği seviye yakalanamadığı, iki medeniyet arasında teknik mesafe de kapatılamadığı kanaatindedir. Hüsrev Paşa'nın Seraskerlik görevi ile gücünün doruğuna ulaşarak

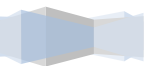
padişahın sonra iki numaralı adam olmayı başardığını, ancak buna rağmen serasker olarak mükemmel bir grafik çizemediği dördüncü bölümün ana vurgusudur.

Son bölüm zirveyi ve düşüşü içermektedir:

Hüsrev Paşa'nın Meclis-i Vâlâ başkanlığı, Sadrazamlığı, siyasetçi kimliği, devletin bekasını tehdit eder boyuta ulaşan Mısır sorununun alevlenmesindeki rolü, başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere siyasi rakipleri ile mücadelesi, rüşvet ve yolsuzluk suçlamasından yargılanması ve sürgünü, ikinci seraskerliği, Meclis-i Aliye üyeliği konuları bu bölümdedir. Ayrıca Hüsrev Paşa'nın Tanzimât'a bakışı ve reform anlayışı yanında şahsi borçları, kadroculuğu ve köle yetiştirmesi gibi konular çerçevesinde karakter özellikleri ile birlikte özel hayatı da bu bölümde değerlendirilmiştir. "Vefatı, Borçları ve Mirasının Paylaşılması" başlığı altında Hüsrev Paşa'nın emekliliğinden 1 Şubat 1855'te vefatına kadar yaşadığı sıkıntıları da bu bölümde değerlendirilmiştir.

Yazar, son bölümde Hüsrev Paşa'nın askeri, reformlara verdiği desteği ve bu bağlamda yaptıklarını yeniden daha kapsamlı değerlendirmiştir. Reformlar konusunda padişaha verdiği daha çok pragmatizm ve oportünizm kaynaklı desteğin karşılığını 1827'de seraskerliğe atanarak aldığı kanaatindedir. Hüsrev Paşa'nın gücünü ve nüfuzunu genişletmeyi kölelerini önemli kadrolarına yerleştirmekle devam ettirdiğine vurgu yapmaktadır. Askeri alanda reformlara katkılarını da yeni talim usulü olan "ta'lîm-i Hüsrevî"nin uygulanması, ordunun yeniden yapılandırılması, fesin ve yurt dışından getirilen üniformaların kullanılması, Avrupalı subayların eğitimci olarak istihdamı olarak saymaktadır. Hüsrev Paşa'nın askeri alanda müktesebatı bulunduğu, bu konuda Avrupa'da yayınlanmış eserlerin çoğunu tercümanlar vasıtasıyla tetkik ettiği ve askerlik eğitimi ile ilgili eserler yazdığını vurgulamakta, yedek askerlik (redif teşkilatı) uygulaması ile Mızıkâ-i Hümayun'un kurulmasında Hüsrev Paşa'nın aktif rol üstlendiğini belirtmektedir. Yazar Hüsrev Paşa'nın askeri eğitimin çağdaştırılmasını istediğini ve bu bağlamda 1830'da Kara Mühendishanesi konusunda kaleme aldığı bir layihada askeri eğitim kurumlarında, iltimas ve himayenin kurumların yozlaşmasına yol açtığına dikkat çektiğini, "kâmil mühendis" yetiştirilebilmesi için söz konusu yolsuzluk ve kayırmacılığın olmadığı Avrupa'daki gibi sınıf geçme ve mezuniyette diploma (icazetname) verilmesi benzeri bir sistem uygulanmasını istediğini belirtmektedir. Ne gariptir ki bunu öneren Hüsrev Paşa adam kayırma, rüşvet ve torpilin almasını yapmış, devlet kadrolarına kendi yetiştirdiği adamları atanmasını sağlamaktan asla vazgeçmemiştir. Hüsrev Paşa sadece askeri alanda değil, devlet adamlarının resmi balolara gitmesi, kılık-kıyafet, kaşık-çatal kullanımı ve nihayet devlet dairelerine padişahın resminin asılması gibi sosyal alanda da bazı ilklerin öncüsü olduğunu, hatta "münafikane" olarak nitelenen "kaşık-çatal gibi bazı mekruh şeyler"i II. Mahmud'a ilk sunan ve "böyle şeylere alıştıran" olarak görüldüğünü belirtmektedir.

Hüsrev Paşa'nın öncülük ettiği bir diğer yenilik, tahsil için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesidir. Yüz elli kadar çocuğun eğitim için Avrupa'ya gönderilmesi gündeme gelince kölelerinden dört çocuğu da

onlarla birlikte göndermiştir. Yazar Hüsrev Paşa'nın Posta teşkilatının kurulmasında da etkili olduğunu belirtmektedir.

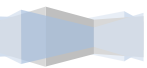
İdari yapıda yapılan reformlar seyfiye, kalemiye ve ilmiye arasındaki güç dengesi gözetilerek yapıldığına vurgu yapan yazar, "ıslahatın piri" sayılan Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten azlinden sonra Kasım 1836'da Tanzimat'ın esaslarını belirlemek için kurulan Meclis-i Vâlâ gibi reform sürecine doğrudan etki edecek ve yönlendirecek bir idari kurumun başkanlığına bizzat padişahın isteği ile getirilmesinin, sanılanın aksine, saltanat nezdindeki itibarını kaybetmediği, reform karşıtı görülmediği ve reform sürecinden dışlanmadığını göstermesi bakımından önemli olduğu görüşündedir.

Yazara göre II. Mahmud kapsamlı idari ve hukuki reformların hazırlık sürecinde, söz konusu atama ile bürokrasiden gelen liberal reformcu kanada tam olarak güvenemediği için onları geleneksel ıslahatçı kanada mensup sadık bir bendesiyle dengelemek istemiştir. Kurulduğu ilk yılda Meclis-i Vâlâ; müsaderenin kaldırılması, rüşvetin önlenmesi, bir takım imar faaliyetleri ve vergi reformu gibi konulara el atmış olsa da başarılı olamaz.

II. Mahmud hastalığı esnasında kendi izni olmaksızın hanedan üyelerinin dahi yanına girmemesini emretmesine rağmen, sonu gelmeyen hırsıyla iktidara doymayan Hüsrev Paşa, kendi yetiştirmesi (eski köleleri) damatlar aracılığıyla Köşke yerleşmiş, Sultan'ın sağlık durumunu yakından takip etmiş, padişahın ölüm haberini veliaht Abdülmecid'e ilk ulaştıran ve ilk biat eden olmayı amaçlamıştır.

Hüsrev Paşa, II. Mahmud'un cenaze merasiminin yapıldığı gün, kumpasla Mehmed Emin Rauf Paşa'dan saltanat mührünü zorla alarak sadaret makamını ele geçirmeyi başarır. Hüsrev Paşa'nın Meclis-i Vâlâ reisliği de bu tarihte yani 2 Temmuz 1839 sonlanır. Yazar Hüsrev Paşa'nın sadaret mührünü Rauf Paşa'dan alması ve kendisinin sadarete atanmasını bir tiyatro sahnesi gibi tasvir etmektedir: "*Cenaze alayı esnasında yaklaşık seksen üç yaşındaki Hüsrev Paşa Başvekil Rauf Paşa'dan saltanat mührünü "bir tarz-ı cabbarâned", "ver mühr-i hümâyunu" diyerek, "misli nâ-mesbûk bir muâmele-i garibe" ile alarak "hod be hod" kendisini sadarete tayin ettirdi. Osmanlı tarihinde bir eşi daha bulunmayan bu olay, İstanbul'da büyük yankı uyandırdığı gibi Mısır'a aksetmesi de gecikmedi*" Genç Abdülmecid çaresizdir, olayı soran Valide Sultan'a "*Valide beni bir şeye karıştırmadılar kendileri istediklerini yaptılar*" cevabını vermek zorunda kalmıştır. 2 Temmuz 1839'da da sadarete atanarak "*gasb hadisesine ve emr-i vakiye meşruiyet kazandırılır*".

Yazar, köle olarak geldiği günden itibaren Rauf Paşa ile Hüsrev Paşa arasında başlayan "kadim hukuk" ve Rauf Paşa'nın başta Halet Efendi'ye karşı kendisini himaye etmiş olmasına rağmen Hüsrev Paşa'nın iktidar hırsını dizginleyemediği ve kumpası engelleyemediğini vurgulamaktadır. İktidar hırsı kadim hukuk, dostluk tanımamıştır. Sadaretin "*eşi görülmemiş bir skandal*" ile el değiştirmesinin "*Tanzimatçılara vurulan büyük bir darbe*" olduğunu belirtmekle birlikte, kölelerinden Mehmed Reşid Paşa'yı dahi sadarete atayabilen, ancak "*şeyhü'l-vüzerâ*" unvanına ve müthiş nüfuzuna rağmen II. Mahmud'un bir türlü bu makama kendisini layık görmemesinin yol açtığı eziklikle, onun ölümünden hemen sonra da, böyle bir oldubittiyle sadaret makamını ele geçirerek son şansını kullandığını vurgulamaktadır.

Yazar, kitap boyunca daha muhafazakâr olarak tanımladığı Hüsrev Paşa'nın reformlara destek verse de, sadareti ele geçirdiğinde, liberal-batıcı kanat ile mücadeleye giriştiği, Avrupa kabine sistemine geçişin ilk adımlarından olan başvekâlet kurumunu kaldırarak “Tanzimatçılara büyük bir darbe vurduğunu” belirtmektedir.

Hüsrev Paşa'nın sadaret makamını ele geçirmesi Mısır meselesini iyice alevlendirdiği gibi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın uzlaşmaz tavrının zahiri gerekçesine dönüştüğünü belirten yazar, sadarete başarılı olamamasını, bir yandan en büyük siyasi rakibi olan Mustafa Reşid Paşa ve onun kadrosu ile husumet ve çekişme öte yandan da Mısır Meselesinin yeniden alevlenmesi, donanmanın Mısır'a iltica etmesi, en önemlisi de kara ordusunun Nizip'teki yenilgisine bağlamıştır. “En önemli siyasi rakibi olarak gördüğü” Mustafa Reşid Paşa'yı katlettirme teşebbüsünün başarısızlığı da büyük bir hayal kırıklığıdır.

Yazar Hüsrev Paşa'nın azlinde Kavavali'nin oyanadığı rolü onun Hüsrev Paşa'nın azledilmesi için Bab-ı Ali'ye yazdığı mektuplarla açıklamıştır. Kavalalı'nın söz konusu mektuplarında, Hüsrev Paşa'nın kırk yıldır hiçbir işte “başarılı olamadığını, halkın ve idarecilerin kesinlikle kendisine güvenmediklerini, hatta hakkında gayrimüslimlerden bile Mısır'a şikâyet yazılarının gönderildiğini ve sadaret makamında kalmasının her şeyi daha da kötüleştireceğini”, yazdığını, böyle yapmakla da Kavavali'nin isyanını kişiselleştirdiğini, “şahsi bir çekişme gibi daha makul ve masum bir gerekçeye indirgediğini”, “sadık bir kul imajı vermeye özellikle itina gösterdiğini” ve asıl amacının da Hüsrev Paşa'yı bu şekilde suçlayarak devlet adamlarının kendisine karşı birleşik bir cephe almalarını engellemeye çalıştığını vurgulamaktadır. Devlet ile yaşadığı tüm sorunları Hüsrev Paşa'ya indirgererek, kendisine karşı devlet adamlarının topyekûn bir karşı koyuşunun önüne geçmek istediği yazarın kanaatidir. İngiliz Elçisi'nden gelen, Hüsrev Paşa ile Kavalalı'nın işbirliğine yönebilecekleri uyarısı ve liberal – Tanzimatçı ekibin Avrupa'dan gördüğü destek sadareten azlini acil hale getirdiğini belirtmektedir.

Bir dizi iç ve dış gelişme sadareten azlini hızlandırır. Artık devlet Tanzimatla dönüşümü tamamlamak ve hukuki bir çerçeveye oturtmak isterken eski oligark Hüsrev Paşa'nın eski düzenin devamından yana olması siyasetten çekilmesini zorunlu hale getiren en önemli neden olarak ortaya çıkmıştır. Adeta paralel bir yapılanma gibi köle – yetiştirerek devlete nüfuz eden Hüsrev Paşa'nın önce ordudaki önemli dayanağı eski kölesi Damat Halil Rıfat Paşa görevden alınır, Haziran 1840'da da kendisi 84 yaşında iken yaşlılığı gerekçe gösterilerek azledilir. Yazar Hüsrev Paşa'nın azlindeki asıl nedenin “Tanzimat Fermanı'nın getirdiği reform ilkelerine ve bunların öngördüğü hukuki-idari çerçeveye muhalif olması”nı görmekte ve herhangi bir tepkiye neden olmaması için de Mustafa Reşid Paşa ve ekibi tarafından “Tanzimat Fermanı'nın hükümlerine aykırı olarak rüşvet almakla” suçlandığını vurgulamaktadır. Hizipler arası mücadeleden Mustafa Reşid Paşa'nın başı çektiği liberal kanat başarılı çıkmıştır.

Azlinin ardından ekibinin tasfiyesi gerçekleşir ve sürgün edilir. Sürgün gerekçeleri arasında “yalısında darbe hazırlıkları yaptığı” da vardır. Yazar, kamuoyunda büyük yankı bulan bu olayları jurnallerden

faydalanarak aktarmaktadır. İronik olan kendi sadaretinde (1840) Ceza Kanunnamesi çıkarılan Hüsrev Paşa'nın bu yasa kapsamında suçlanmasıdır. Mahkûm edilir yaşlılık gerekçe gösterilerek memuriyetten men edilmesiyle de maddi sıkıntılar ve borçlanma başgösterir.

Hüsrev Paşa – Reşit Paşa rekabetini bir tarafın yükselmesinin diğerinin alçalmasını zorunlu kıldığı bir tahterevalli gibi gören Çelik, Sultan Abdülmecid'in "ihtiyarlığına hürmeten" cezasını affetmesinin arka planında değişen siyasi dengelere vurgu yapmaktadır. Padişahın güçlenen liberal reformcu kanada karşı devlette muhafazakâr – liberal dengesini gözeterek liberal reformcu kadroya karşı nüfuz ve iktidarını güçlendirme amacını güttüğünü vurgulamaktadır.

Abdülmecid tarafından siyasi dengeler gözetilmesi sonucu, muhafazakâr çevrenin adamı olarak Ocak 1846'da ikinci kez seraskerliğe atanır. Bu görevi esnasında Üsküdar'a taşınan seraskerlik makamını, Beyazıt'taki eski yerine naklettirir, Hassa müşirliğini de seraskerlikle birleştirir. Yazar, artık Mısır sorununun halledilmiş olması, 1846'da İstanbul'u ziyaret eden ezeli düşmanı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile görüşmesini de Sadaret gibi daha yüksek makamlara atanma arzu ve hırsına bağlamaktadır. Eylül 1846'da Reşid Paşa sadarete atanınca da yine yaşlılık gerekçesi ile seraskerlikten azledilir.

Hüsrev Paşa seraskerlikten azli sonrasında, Mecâlis-i Âliye üyeliğine getirilir, bu dönemde maiyetinin kalabalıklığından dolayı bağlanan maaşla geçinmekte zorlanır ve ek ödenek isteği kabul edilir. Artık doksan yaşını aşmıştır, Reşid Paşa tarafından yine yaşlılığı bahane edilerek Mecâlis-i Aliye azalığından Mayıs 1847'de azli sağlanarak, 1847 sonunda emekliliği ile de ebediyen aktif siyasetten uzaklaştırılır.

Yaklaşık bir asır (1756–1855) yaşayan Hüsrev Paşa, I. Abdülhamit'ten Sultan Abdülmecid'e beş padişah devrini görmüş, önemli görevlerde bulunmuştur. Yüklü borç bırakarak vefat eder, alacaklıların çokluğu yüzünden, Eylül 1855'te Hazine-i Hassa dairesinde bir komisyon oluşturulur. Hüsrev Paşa'nın en değerli gayrimenkulü olan Emirgân'daki meşhur yalısına da, en çetin siyasi rakibi Mustafa Reşid Paşa talip olur. Ocak 1858 başında, yani vefatından üç yıl sonra dahi Hüsrev Paşa'nın borç meselesinin tam olarak halledilemez.

Yazar yine bu bölümde "Siyasi Gücünün Dayanakları ve Reform Anlayışımı" başlığı altında Hüsrev Paşa'nın "kadroculuğu"na büyük vurgu yapmıştır.

Yazara göre Hüsrev Paşa, Aristokrasinin olmadığı Osmanlı toplumunda yönetici zümrenin devşirmelerden çıktığı gulâm sisteminin en parlak örneklerinden ve son büyük temsilcilerindendir. Toplumun en alt kesiminden, sadaret gibi en üst idari makama kadar yükselmeyi, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrımı yumuşatan göçebe kültürünün eşitlikçi geleneklerine dayandırmaktadır. Servet, nüfuz ve güç sahibi olabilmek için tüm idari ve askeri sınıfa dâhil olan elitler, zamanla padişah ve en üst idari birim olan Saray'ı model almışlar konaklarını saraya benzer tarzda teşkilatlandırarak satın aldıkları köleleri, eğiterek devletin idari kadrolarına yerleştirmişlerdir. Aristokrasi olmasa da bu şekilde yetiştirilen ve devlete monte edilen yeni seçkinler bir ağ içinde (biri birini kollayarak ya da rakiplere üstün gelme saikiyle) hareket etmişlerdir. Yazara göre basit anlamda sarayın ve en büyük iktidar sahibinin yüzeysel anlamda taklidi değildir ve bu yöntem, "henüz yaygın ve örgün eğitim

kurumlarının teşekkül etmediği dönemde, devletin ihtiyacı olan memur kadrolarının yetiştirilmesine imkân“ vermiştir. Vurgu, devşirme sistemi ile Enderun mektebinin işlevlerini yitirmesinin yönetici sınıf için insan kaynağı konusunda da bir takım değişimlere yol açtığıdır. Sonuçta, konak merkezli ve devlet adamlarının himaye esasına dayanan patrimonyal devşirme tarzı ortaya çıkmıştır. XIX. yy‘da konaklardan yetişen köleler ile daha sonraları köle olmamakla birlikte yine himaye esasına dayanan ve Bâbîâlî odalarından yetişenler, devletin idari kadrolarını işgal etmişler ve hem birbirine karşı kişisel rekabet gütmüşler ve hem de siyasi hizipler oluşturmuşlardır. Yazarın Osmanlı devlet sisteminde ve kültüründe adam yetiştirme yöntemini olumlu karşıladığını ve meritokrasiyle büyük benzerlikler gösterdiğine vurgu yaptığını görüyoruz. Bu bağlamda saraya damat vermenin öneminden bahseder.

Yazar, Osmanlı idari sistemindeki “dikey mobilite”nin ehliyet ve liyakat prensipleri çerçevesinde işlediği, bu sayede en alt sosyal sınıftan en üst idari mevkiye kadar yükselme imkânı olduğu görüşündedir. Kulluğun içeriğinin mutlak manada teslimiyet ve sadakat olduğunu belirtmekte, dolayısıyla köleliğe küçültücü bir statü değil, yönetici sınıfa dâhil olmanın ilk adımı olmak gibi pozitif bir anlam yüklediğini vurgulamaktadır.

Mümkün olduğunca nüfuzu arttırarak iktidardan pay alma ve bununla da kişisel ihtirasları tatmin etmeyi teşvik eden bir sistemde, Hüsrev Paşa’nın, meşruiyetin kaynağı olarak sadakat ve teslimiyetin önemini çok erken dönemde kavradığı kanatindedir. Yazarın, Osmanlıda yönetici sınıfın yetiş(tiril)mesi bağlamında söylediklerine bakarak nerede eleştiri yönelttiği nerede olumladığını anlamak bu noktada güçleşmektedir.

Bu bağlamda Hüsrev Paşa’nın kadroculuğu siyasi gücünün temel dayanağıdır. Sadakat ve teslimiyetin sınırlarının olduğu, iktidar ve nüfuz ile tanımlanabilecek kişisel çıkarın devlet çıkarına üstün geldiği anlar da söz konusudur. Bu belki de iktidarın doğasında olandır. Nüfuz alanını korumak ve şartlar elverdiğince genişletmek herşeyden önemli olmuş, ilk seraskerliği döneminde (1827-1836), Hüsrev Paşa Asâkir-i Mansûre’nin teşkili sırasında kölelerini ordunun önemli kademelerine peyderpey yerleştirmiş, Mekteb-i Harbiye’nin kurulmasına, alaylı kölelerinin yerini mekteplilerin alacağı ve nüfuzunu yavaş yavaş kaybedeceği endişesinden dolayı destek vermediğini belirtmektedir, kitabın 420 – 426. sayfalarında köleleri ve yetiştirmelerini liste olarak vermektedir.

Yazar, konaklardan bürokrasi sınıfına yükselen “Batılılar” (Arnavutlarla Boşnakların başını çektiği) ile “Doğulular” (Abaza, Çerkez ve Gürcüler) arasında rekabet olduğunu vurgulamaktadır. Devletin dönüştüğü 1750 – 1850 arasında, önemli görevlerde bulunan bir şahsın biyografisini yazmak, söz konusu şahsı yazarın da önsözünde belirttiği gibi yaşadığı dönemin siyasi olaylarından soyutlayarak mümkün değildir. Buna özel önem gösteren yazar kitabın sonunda her ne kadar kitap içinde yer yer değinmiş olsa da Hüsrev Paşa’nın reform anlayışı ve öncülük ettiği reformları yeniden ve topluca değerlendirmeyi uygun görmüştür. Burada özetle Tanzimatın farklı yorumlarına dikkat çekerek şimdiye kadar yapılagelen Hüsrev Paşa ve Mustafa Reşid Paşa anlatımlarının doğru ve yanlışlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konuda klasik yorum; Tanzimatla Mustafa Reşid ve Hüsrev Paşa’nın karşı cephelerde ekipleri ile birlikte yer aldıkları, hatta devlet adamlarının iki kampa bölündüğü,

Tanzimatı “İslam devleti” olan Osmanlı Devletine aykırı gören rakibi karşısında Mustafa Reşid Paşa'nın üstünlük sağladığıdır.

Tanzimat dönemi değerlendirmelerinde Hüsrev Paşa'nın reform karşıtlığı fikrinin üretildiği ve yaygınlaştırıldığına vurgu yapmıştır. Bu konuda Ali Fuad, İ. Ortaylı, Bayur ve Berkes'ten alıntılar yaparak söz konusu kanaatin nasıl yaygınlaştırıldığını göstermeye çalışmıştır. Yazar bu kanaatleri “peşin kabullerle yaratılan, ardından da tevatür niteliği kazanan hâkim görüşler“ olarak mahkûm etmiştir. Vurgusu, “Hüsrev Paşa'nın azılı bir reform karşıtı olduğu yönündeki tevatür ile kroniklerde birçok örnek eşliğinde çizilen aykırı tablonun, izahı zor bir tezat“ olduğudur. Araştırmacılar tarafından Hüsrev Paşa'nın reform ve tanzimat karşıtı, Mustafa Reşid Paşa'nın ise Gülhane Hattı ve Tanzimât devriyle mutlak manada özdeşleştirildiği, oysa Tanzimat'ın alt yapısının II. Mahmud döneminde Hüsrev Paşa'nın görev yaptığı yıllarda oluşturulduğunu, II. Mahmud'un dahi Reşid Paşa'nın gölgesinde kalmaktan kurtulamadığını vurgulamaktadır.

Üzerinde otuz yedi devlet adamının mührü ve padişahın hattı hümayununu içeren Meclis-i Şûrâ'da müzakere edilmiş olan Tanzimat fermanının, tek başına Mustafa Reşid Paşa'nın eseri olmadığı, dolayısıyla arkasında tüm devletin olduğunu vurgulamakta, Reşid Paşa için “medeniyet peygamberi” ve “Sultana haddini bildiren kanunu hazırlayan adam” nitelendirmelerinin, Jön Türkler ve İttihatçıların çok sonraları formüle ettikleri siyasi sloganlar olduğunu belirtmektedir. Yazar, Reşid Paşa'nın, çağdaşlığın ve reformun yegâne timsali olarak takdimi ve bunun klişeleşmesinin, tarihi olmaktan çok, politik ve ideolojik olduğu kanaatindedir. Her iki devlet adamı Büyük Reşid Paşa ile Koca Hüsrev Paşa'nın yetişmeleri ve kariyerlerinin farklı olduğunu vurgulamakta, yaş farkı dolayısıyla da kuşak çatışmasının da her iki devlet adamının dünya görüşlerini etkilediği, olayları ve durumları algılamalarında önemli bir rol oynadığı ve reform sahasında farklı düşüncülerinin son derece doğal olduğu görüşündedir.

Askeri ve sivil alanlarda Hüsrev Paşa'nın öncülük ettiği reformların birçoğunun ilk olduklarına vurgu yapmaktadır: Hüsrev Paşa'nın II. Mahmud'a kayıtsız şartsız tabi olmakla birlikte zaman zaman destek konusunda aşırıya kaçtığını, II. Mahmud tarafından “yavaş baba” şeklinde frenlendiği, “ıslahatın piri” sayıldığı için seraskerliğe ve bir reform meclisi olan Meclis-i Vâlâ başkanlığına atandığına vurgu yapmaktadır.

Yazar, “reform konusunda pragmatist ve oportünist yaklaşımlar” sergileyen Hüsrev Paşa'nın “III. Selim devri ıslahat layihalarında ifadesini bulan askeri reformlardan daha ilerisini düşünmediği ya da düşünmek istemediği“ kanaatindedir. Güç ve iktidarı her şeyin üstünde tutmasından dolayı, gücünü ve nüfuzunu kaybetmesine yol açacağını düşündüğü Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşuna karşı çıkmasını da bu kanaatine örnek göstermektedir.

Yine aynı şekilde, Hüsrev Paşa'nın iktidar hırsı ve iktidarı kaybetme korkusu, “idari mekanizmanın Avrupa kabine sistemi esasına göre tanzimi ve bu sistemin hukuki çerçevesini belirleyecek yeni kanunlar ile Tanzimât Fermanı hükümlerine destek vermesini“ engellemiştir. II. Mahmud'un vefatı sonrasında sadareti ele geçirmesi ve başvekâlet unvanını sadarete dönüştürmesi, bizzat

müzakerelerinde bulunduğu ve yeminle bağlılığını dile getirdiği Tanzimat Fermanı ile 1840 Ceza Kanunnamesi'ne rağmen, yüklü miktarda rüşvet alması, ihtirasının ve oportünizminin boyutlarının göstergeleridir. Yazar, Hüsrev Paşa'nın reformlar söz konusu olduğunda ne oranda ve nereye kadar destek verdiği sorusunu, "iktidarına tehdit oluşturmayan ve kanunlara aykırı da olsa gücünü perçinleyen her şey şeklinde" cevaplamış, bu görüşünü Hüsrev Paşa'nın iktidar hırsı ve tutkusunu, kurnazlığını, entrika ustalığını "kurnaz yaşlı dalkavuk", "kurnaz nâzır", "dalavereci", "düzenbaz serasker", "*kendi sayesinde olmadan önemli bir mevkie geçen herkesi, sırf bu yüzden düşman sayar*" şeklinde kesin yargılarla belirten Moltke'den şu alıntı ile desteklemiştir: "... ara sıra bana öyle geliyor ki Serasker Hüsrev Paşa içinden ıslahatla adam akıllı alay etmektedir. Fakat bu onun için iktidarın vasıtasıdır. İktidar da bu ihtiyarın biricik gerçek zapt edilmez tutkusudur".

Sadaretinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla birlikte, sistemli, hukuki çerçevesi belli bir değişim ve dönüşüm hareketinin ilk kurbanı kendisi olur. Temmuz 1840'da Tanzimat hükümlerine muhalefet ve rüşvet almak suçlarından Meclis-i Vâlâ'da yargılanıp Tekirdağ'a sürülünce mali bakımdan çöker. Maaşı kesilir, nakit parasına da el konur. Yazar Şubat 1841'de, devlete ve şahıslara olan ve yedi milyon kuruştan fazla tutan borçlarını tahsil etmek için satışa çıkarılan kıymetli eşyanın kaydedildiği deftere dayanarak, Hüsrev Paşa'nın servetinin listesini vermektedir. Servetinin ve ihtişamlı yaşantısının hakiki sembolü Emirgân'daki yalıdır.

Kendine sadık ve teslimiyet içinde yetişmiş insan kaynağı olmaksızın iktidarını sürdüremeyeceğinin bilincinde olan Hüsrev Paşa'nın kölelerinin eğitim giderleri en büyük masraf kalemidir. Yazar, Azlinden sonra (24 Aralık 1846) emekli maaşı yetmediğinden, ek tahsisat talep eden, hizmetkârlarının sayısını azaltmak zorunda kalan Hüsrev Paşa'nın, masraflarını daha da azaltması yönündeki telkinlere şan ve şöhretini zedeleyeceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıktığını, "emsali olmadığı halde" ilave bir müşir tayinatı verildiğini, mecâlis-i âliyeye memur edildiğinde bağlanan maaşla biraz nefes aldığını, ancak tüm bunların ekonomik anlamda kendisini bir türlü toparlamasına yetmediğini belirtmektedir.

Yazar kitabın sonunda **Değerlendirme ya da Sonuç Yerine** başlığı altında, XIX. yüzyıl Osmanlı siyasi tarihini değerlendirmekte ve ulaştığı sonuçları okuyucu ile paylaşmaktadır. Kitapta ele alınan konuların seçiminde nelere dikkat edildiğine, biyografik çalışmalar bağlamında yine burada değinmiştir. Aslında yazar başkalarının yapması gereken değerlendirmeyi bir anlamda kendisi yapmış, bununla da başkalarına söylenecek bir söz bırakmamıştır. Eleştiri veya değerlendirme ancak yazarın söylediklerini nakille mümkün olabilmekte, vurguları veya ulaştığı sonuçları göstermekle yetinilmek zorunda kalınmaktadır.

Yazar, yaptığı arşiv çalışmaları ile Hüsrev Paşa hakkında, atama ve azil ve hatta vefat tarihine dair tekrarlana gelen birçok yanlış bilginin tashih edildiğini vurgulamaktadır. Diğer önemli katkısının, "XIX yy. Osmanlı tarihi ve reform süreciyle ilgili çalışmalardaki kalıplaşmış ifadeler ve kanıksanmış peşin hükümlerin" eleştiriye tabi tutulduğunu, bir kısmının düzeltilildiğini ya da alternatifler sunulduğunu belirtmekte, Mustafa Reşid Paşa - Hüsrev Paşa Tanzimât reformlarının reform algılanışı ve biri birlerini katlettirmeye teşebbüsüne kadar varan çekişmelerin değerlendirilmesini örnek olarak

vermektedir. Yazarın kendisinin de altını çizdiği gibi eserde önemle üzerinde durulan diğer bir husus, Hüsrev Paşa bağlamında, “XIX. yüzyılın ilk yarısında devlet adamlarının hangi yollarla servet sahibi oldukları, (bu servetle) konaklarda yetiştirdikleri köleleri bürokratik kadrolara yerleştirerek siyasi nüfuz elde etme süreci” ve “devrin siyasi gelişmeleri, rüşvet, iltimas, kadro harekâtı ve bürokrasideki hizipleşmeler”in ele alınmasıdır.

Çalışmada ayrıca sadece tarih disiplini için değil, sanat tarihi, bilim ve kültür tarihi açısından da yeni veya tekrarlana gelen hatalı bilgilerin (Paşa'nın yaptırdığı ve bir kısmı günümüze ulaşmayan çeşmeler ile tekkesi ve kütüphanesine dair yanlış, kısmen de eksik bilgiler) arşiv vesikaları ile tashih edildiği iddiasındadır.

Hüsrev Paşa bağlamında köle yetiştirme sisteminin, “devlet adamlarının, Saray’ı örnek alarak Enderun Mektebi’nin küçük bir modelini konaklarda teşkil etmeleriyle, söz konusu mekânlar devlet memuru namzedi yetiştiren mekteplere ve son tahlilde ise siyasi hizip merkezlerine dönüşmeye başladığı” hususuna dikkat çektiğine de vurgu yapmaktadır, Çok sarıh olarak “yetiştirilen ‘kulların kulları’nın, devlet adamlarının iktidarını sürekli kılan önemli faktörlerden olduğu, saraya iki kez damat vermek suretiyle taçlandırılan bu iktidar ve nüfuzun, devrin siyasi güç odaklarının teşekkül sürecinin tanımlanmasında” önemli olduğu vurgunun merkezindedir.

Yazar değerlendirmenin sonunda çalışmasıyla; “yaklaşık bir asır yaşayan (1756-1855) ve beş padişah devrini idrak eden Hüsrev Mehmed Paşa’nın şahsında, XVIII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına dek, siyasi-askeri tarih ve özellikle de reform sürecini ele aldığı” birey analizi başta olmak üzere sosyo/politik analizlere de yer verdiğini belirtmektedir. Biyografik ve prosopografik çalışmaların artmasının ele alınan dönemi daha anlaşılır kılacağını ve büyük fotoğrafın ortaya çıkmasına önemli katkı sağlayacağını vurgulamaktadır.

Yazar, tarihi şahsiyetlerin “sütten çıkmış ak kaşık” olmadıklarını, yaptıkları görevlerde kimi zaman olumlu kimi zamanda olumsuz sonuçlar doğuracak işler yaptıklarını, bazen de Hüsrev Paşa örneğinde olduğu gibi kişisel çıkarı devlet çıkarının önüne koyabileceklerini sarıh bir şekilde göstermektedir.

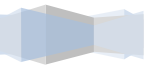
Kitapta yüksek bürokrasideki iktidar kavgası sade bir dille anlatılmaktadır. Hüsrev Paşa'nın hiç risk almadığını, iktidarın yanında yer alarak gücünü pekiştirmeye çalıştığını görmekteyiz. Özellikle Reşid Paşa ile Hüsrev Paşa arasındaki güç mücadelesi, birbirlerini siyaset sahnesinden silme çabaları, muhafazakâr ve liberal çevrelerin iktidar mücadelesi bağlamında da değerlendirilmiştir. Yazar özellikle bu mücadelenin anlatıldığı sayfalarda tarihin tek taraflı okunmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Padişah Abdülmecid her iki kanadı da bir denge siyaseti ile idare etmeye çalışmış, biri daha baskın olduğunda diğer kanada destek vererek siyasi dengeleri koruma kaygısı güttüğünü vurgulamıştır.

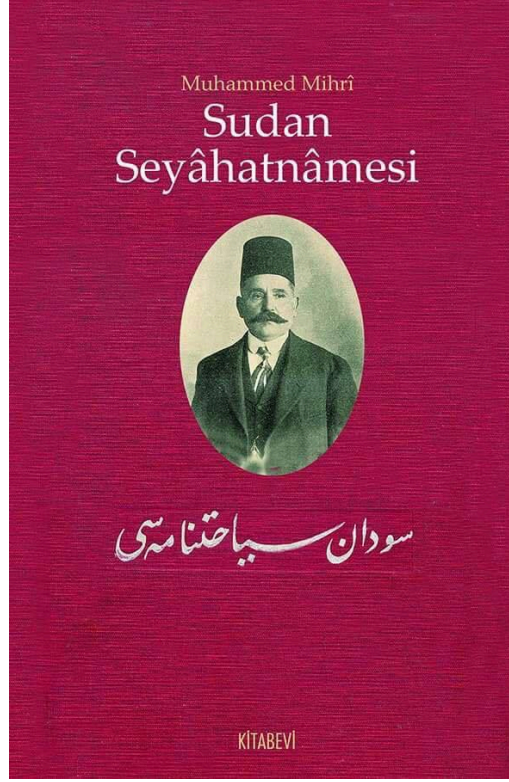
Yazar yabancı gözlemcilerin kanaatlerini de alarak mukayeseli bir çalışma ortaya koymuştur ki birçok tarih araştırmasında eksikliği duyulan bir boyuttur. Bu bağlamda konuyu aktarmanın ertesinde yabancı gözlemcinin kanaatini de aktarmış ve kendi nihai ulaştığı sonucu da belirtmiştir. Çoğunlukla isabetli

olan sonuçları sonraki araştırmacılar için ufuk açıcıdır. Yazar kitabın birçok bölümünde askeri tarih açısından doyurucu bilgiler vermekte ve yerinde tespitlerde bulunmaktadır.

Yazar, Hüsrev Paşa'nın Nakşibendiliğın Halidiyye koluna bağlı olduğunu belirtmekle birlikte mensubu olduğu tarikat ve cemaatin bürokrasi içi iktidar kavgalarında nasıl bir rolü olduğu ve kendisi güç ve nüfuz elde etme çabasında nasıl konumlandığı konusuna değinmemektedir. Özellikle II. Mahmud döneminde Halvetiye, Halidiye ve Mevlevi gibi tarikatların devlette iktidar mücadelesine giriştikleri, Yeniçeriliğın kaldırılması sonrasında Bektaşiliğın devlet ve toplumdan kurumsal olarak da kazanmasıyla hem bürokratik alanda hem de toplumsal alanda boşluk ortaya çıktığı, ayrıca Bektaşiliğın mal ve mülkünü ele geçirmek adına kıyasıya bir mücadelenin yaşandığı, II. Mahmud'un da bu küçük iktidar kavgasında yer yer taraf olduğu göz önüne alınacak olursa bahsedilmemesi bir eksiklik olarak nitelenebilir.

Kullandığı kaynaklar, konunun ele alınış yöntemi, tarihi olayların anlatımı açısından tarih araştırmaları için bir örnek çalışma, hatta başvurulacak kılavuz özelliklerine sahip eser, aynı zamanda uluslararası ilişkiler ve harp tarihi çalışmaları yapanlar için de sistem, devlet ve birey analiz düzeylerini içermesiyle önemli bir örnek ve başvuru kaynağı olmayı hak etmektedir. Yazarın ele aldığı boyutlarda biyografik tarih çalışmalarının yokluğu da esere apayrı bir değer katmaktadır.

Sudan Seyâhatnâmesi

Muhammed Mihrî, Ed. Ahmet Kavas

İstanbul, Kitabevi, 2016, 351 sayfa, ISBN: 978- 605- 4907- 96- 0.

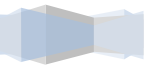
Tuğrul Oğuzhan YILMAZ*

XV. Yüzyılın başlarından itibaren batılı sömürgeci devletlerin adeta paylaşım sahası haline getirdiği Afrika kıtası; uzun yıllar kölecilik, misyonerlik ve sömürgeciliğe maruz kalarak batılı devletlerin nüfuz sahası haline gelmiş ve denetim altına alınmıştır. Batılı devletler, Afrika'yı işgalleri sırasında özellikle keşif heyetleri ve seyyahlardan istifade etmişlerdir. Osmanlı Devleti, bölgede üstlendiği misyon doğrultusunda söz konusu sömürü faaliyetlerine karşı elinden geldiğince müdahale etmeye çalışmıştır.*

Osmanlı Devleti'nin Afrika'da kurduğu hakimiyeti ana hatlarıyla göz önünde bulundurmamız gerekirse, XII. Yüzyılın başlarından 1920'li yıllara kadar Afrika kıtası üzerinde Osmanlı idaresinin ve etkinliğinin devam ettiğini açıkça görmekteyiz. Batılı devletlerin, Afrika üzerindeki sömürge faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte, Osmanlı Devleti Afrika'nın koruyucu ve kollayıcılığı görevini üstlenmiş ve Afrika üzerinde sömürge idarelerine karşı bir müdafaa mücadelesi vermiştir. Afrika üzerinde tesis edilen yaklaşık dört asırlık Osmanlı hakimiyeti; Türklerle ile Afrikalıların kuvvetli bir

* Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Strateji ve Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı Harp Tarihi ve Strateji Bölümü Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, e- posta: tugrul.oguzhan.yilmaz@gmail.com

* İdris Bostan, "Orta Afrika'da Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1893- 1895), *Belleten*, Cilt: LIV, Sayı: 210, 1990 Ağustos, ss. 665- 697+ VIII, s. 665- 666, 669- 672, 674, 677- 685, 688.

bağ kurmasına ve aralarında ortak bir mirasın oluşmasına vesile olmuştur.* Osmanlı Devleti'nin, Afrika'daki hakimiyeti bilinenin aksine yalnızca Kuzey Afrika ile sınırlı kalmamış, daha geniş bölgelere de yayılmıştır. Bu sayede, Osmanlı Devleti'nin Afrika üzerinde uzun yıllar süren idaresi sırasında; "Osmanlı Afrika'sı" kavramı da ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki idaresi süresince bölgedeki birçok sultanlık Osmanlı Devleti ile bağlarını koparmadan uzun yıllar birlikte yaşamış ve İngiliz işgaline kadar Sudan; Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika ve Sahra- altı Afrika'daki koordinasyonu ve etkinlikleri açısından stratejik bir bölge halini almıştır. Osmanlı Devleti, Sudan ile ilgili mevcut tarihî- dinî bağlarını koruması ve bölgede ciddi bir nüfuza sahip olması sebebiyle Afrika'da üzerindeki hakimiyetini, XX. Yüzyılın başlarına kadar sürdürebilmiştir. †

Osmanlı Devleti'nin sömürgecilik karşısındaki var olma mücadelesi kaygılarını paylaşan ve Osmanlı Devleti'nin geleceği ile alakalı olarak doğrudan harekete geçerek ilmi anlamda mücadele eden şahsiyetlerden bir tanesi de "*ilim ve irfan yolcusu*", dil bilimci, edebiyatçı, şair ve yazar Muhammed Mihrî Efendi'dir. Mihrî Efendi, "*gördüklerini, okuduklarını, hatta işittiklerini mahirane şekilde kayıt altına alarak*" (s. ix) sadece kendini ve çevresini değil, günümüzde dahi bizleri de aydınlatmaktadır.

1849 yılında Kerkük'te doğan Mihrî Efendi'nin babası Kerküklü Molla İbrahim Efendi'dir. Kerkük'te özel bir eğitim alan Mihrî Efendi, medrese de eğitim görmüş, 1864 yılında 15 yaşındayken İstanbul'a gelmiş ve Mısır Hidivlerinden Mehmed Tevfik Paşa'nın amcası olan Mustafa Fazıl Paşa'ya intisap etmiştir. Bir süre eğitim ve öğretim ile meşgul olduktan sonra, 1867 yılında Bâbiâli Tercüme Odası'nda Arapça ve Farsça tercümanlığı görevinde bulunmuş, daha sonra 9 yıl Hariciye Nazırlığında görev almış ve 1878 yılında Osmanlı Devleti'ni temsilen İran'ın Hoy şehrine konsolos olarak tayin edilmiştir. Konsolosluk görevinin sona ermesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş, Mustafa Fazıl Paşa'nın öldüğünü öğrenmesiyle Mısır'da bulunan ailesinin yanına dönmüştür. ‡ (s. x- x1) 1897'de İstanbul'da bulunan tercüme odasında görevlendirilmiş, Mısır Prenslarından Ahmed Kâmil Bey'in oğlu Prens Yusuf Kemal Bey ile birlikte İngiltere, Fransa ve Sudan'a çeşitli seyahatler gerçekleştirmiştir. Türkçenin yanında Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce bilen Mihrî Efendi, çok sayıda eseri literatürümüze kazandırmış § (s. x1) ve 1. Dünya Savaşı'nın sonunda 1918 yılında vefat etmiştir.**

Türk Edebiyatı metinleri içerisinde hatıratın alt türü olarak sınıflandırılan seyahatnameler; yazarın ziyaret ettiği coğrafyalardaki izlenimlerini okuyucuya aktarması ile meydana gelmiştir. XIX. Yüzyıla kadar Osmanlı toplumu içerisinde oldukça az sayıda seyahatname kaleme alınmış olmakla birlikte ††, XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren, yakın tarih içerisinde seyahatname türünde çok sayıda eser yazılmıştır. XIX. Yüzyılda Avrupalılar tarafından Afrika'da başlatılan sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerinin artmasıyla birlikte; Afrika'da görevlendirilen Osmanlı subay, idareci ve seyyahları Afrika genelinde, Sudan gibi bölgelerle yakından ilgilenmiş ve önemli eserler ortaya koymuşlardır. †† Mihrî Efendi'nin Sudan Seyahatnamesi de edebiyat literatürümüz içerisinde yer alan önemli

* Ahmet Kavas, Osmanlı- Afrika İlişkileri, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) Yayınları, İstanbul, 2006, s. 7- 9.

† Muhammed Tandoğan, Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800- 1922), Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara, 2013, s. 6- 7, 18, 21, 22- 23, 30, 43- 44, 46- 47, 52- 59.

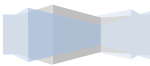
‡ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. SAİD., 29/Z/1265, Dosya No: 109 Gömlek No: 313; Dilek Batislam, "Kerküklü Mehmed Mihrî'nin Sudan Seyahatnamesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt: 18, 2011, ss. 295- 304, s. 295.

§ Batislam, *a.g.m.*, s. 295- 296.

** Ahmet Turan Arslan, "Muhammed Mihrî'nin Sudan Seyahatnamesi", *I. Uluslararası Türkiye- Afrika ilişkileri Sempozyumu: Gelecek Perspektifi Konferansı'nda sunulan bildiri*, 27- 28 Ekim, Hartum- Sudan, 2015.

†† Menderes Coşkun, "Seyahatname", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 37, s. 13.

‡‡ Tariğ Mohamed Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2005, ss. 151- 159, s. 152- 153.

seyahatnamelerden bir tanesidir.* Osmanlı Devleti döneminde çeşitli yazarlar tarafından Afrika ile ilgili çeşitli seyahatnameler de kaleme alınmıştır. Ömer Subhî'nin 1891 tarihli "Trablusgarp ve Bingazi ile Sahrâ- yı Kebir ve Sudan Merkezi", Mehmed Muhsin'in 1896 tarihli "Afrika Delili", Ahmet İhsan'ın 1896 tarihli "Altı Hafta Nil'de Seyahat", Halid Ziyaeddin'in 1910 tarihi "Musavver Mısır Hatırâtı"[†] Mutasarrıf Ali Bey, Ömer Kâmil Bey, Müsevvitzâde Derviş Paşa, Kolağası Ali Rıza ve Trablusgarp Valisi Recep Paşa'nın kaleme aldığı eserler (s. xııı) bunlara örnek olarak verilebilir. Osmanlı Afrika'sı ile ilgili olarak, çeşitli yazarlar tarafından kaleme alınan eserlerin bazılarının da transkripsiyonu gerçekleştirilerek günümüz literatürüne kazandırılmıştır. Söz konusu eserlere çeşitli örnekler vermek gerekirse, incelemesini gerçekleştirdiğimiz Muhammed Mihrî Efendi'nin "Sudan Seyahatnamesi" başta olmak üzere; Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin "Senûsiler ve Sultan Abdülhamid" (Asr- ı Hamîdî'de Âlem-i İslam ve Senûsiler)[‡], Sâdık el- Müeyyed Paşa'nın "Habeş Seyahatnamesi"[§] ve "Afrika Sahrâ- yı Kebîr'inde Seyahat"^{**}, Sami (Çölgeçen)'in "Sahra- yı Kebir'i Nasıl Geçtim?"^{††}, Abdülkadir Câmî (Baykut)'un "Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat" (Çöl İnsanları, Sürgünler ve Jön Türkler)^{‡‡} ve "Trablusgarb'tan Sahrâ- yı Kebîr'e Doğru"^{§§}, Ömer Lütfî'nin "Yüz Yıl Önce Güney Afrika -Ümitburnu Seyahatnâmesi-"^{***} Halil Halid'in "Cezayir Hatıratından"^{†††} ve Mahir Said (Pekmen)'in "Fizan Hatıraları"^{‡‡‡} gibi seyahatname- hatırat türünden eserler literatürümüzde mevcut bulunmaktadır. Bu bağlamda, Mihrî Efendi'nin Sudan Seyahatnamesi de edebiyat literatürümüzde yer alan Afrika ile ilgili önemli seyahatnamelerden bir tanesi olarak kabul edilmektedir.^{§§§}

Sudan Seyahatnamesi, bir Osmanlı seyyahının kendine has üslubuyla, Afrikalılar nazarında sömürgeciliği çağrıştırmayan ve Osmanlı Afrika'sının bir parçası sayılan "*Sudan üzerinden Afrika'ya bakışımı*" başarılı bir şekilde anlatmaktadır. Avrupalı sömürgecilerin, Afrika topraklarını modernizm ve medeniyet gibi kavramlarla nasıl yağmaladıklarını, Afrikalı insanlar dışında aynı zamanda Afrika'nın bitki örtüsüne ve hayvanlarına nasıl zarar verdiklerini ifade eden ve tüm bunları "*çevreci bir dil kullanarak*" eleştiren Mihrî Efendi, Osmanlı Afrika'sında halk ile tabiatın nasıl iç içe geçtiğini, batılı devletlerin ise Afrika'da kölecilik, misyonerlik ve sömürgecilik ile nasıl bir tahribata yol açtığını ifade etmiştir (s. xvıı- xxııı, 116). Sudan seyahatnamesi bu bağlamda, dönemin tarihini yansıtan bir eser olmakla birlikte adeta "*batı literatürüne*" karşı "*bir direnişin kitabı*" haline de gelmiştir.^{****} Medeni (!) Avrupa, elindeki imkan ve araçlar doğrultusunda, kapitalist yayımcılığını taşıdığı Afrika'da haksız işgallerini kullandığı retorikle birlikte ahlâken meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Batı sömürgeciliğinin, Afrika genelinde kurguladığı vahşi- kapitalist ve politik egemenliği, Afrikalılar

* Muhammed Mihrî Efendi'nin Sudan Seyahatnamesi ile ilgili olarak yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz. (Khalid Khater Mohamed, "Sudan Seyahatnamesi: Metin ve İnceleme", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016).

† Muhittin Eliaçık, "Resmî-i Kayserî'nin Bilinmeyen Seyahatnamesinde Kocaeli Çevresine Ait Bilgiler", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Haluk Selvi- M. Bilal Çelik), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2015, ss. 265- 271, s. 267.

‡ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Senûsiler ve Sultan Abdülhamid*, Haz. İsmail Cömert, Ses Yayınları, İstanbul, 1992.

§ Sâdık el- Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, yay. haz. Mustafa Baydemir, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

** Sâdık el- Müeyyed, *Afrika Sahrâ- yı Kebîr'inde Seyahat*, sunuş ve giriş: İdris Bostan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2010.

†† Sami Çölgeçen, *Sahra- yı Kebir'i Nasıl Geçtim?*, haz. Ömer Hakan Özalp, ARK Kitapları, İstanbul.

‡‡ Cami Baykurt, *Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat*, haz. Arı İnan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

§§ Cami Baykurt, *Trablusgarb'tan Sahrâ- yı Kebîr'e Doğru*, sadeleştiren: Yüksel Kanar, Özgü Yayınları, İstanbul, 2011.

*** Ömer Lütfî, *Yüz Yıl Önce Güney Afrika*, Kitabevi, İstanbul, 2006.

††† Halil Hâlid, *Cezâyir Hâtıratından*, Bedir Yayınları, İstanbul, 2007, 2. Baskı.

‡‡‡ Mahir Said Pekmen, *Fizan Hatıraları*, haz. Hasan Babacan- Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara, 2013.

§§§ Eliaçık, *a.g.m.*, s. 267; Nur Çintay, "Edebiyat seyahatte!", *Sabah Gazetesi*, 20.03.2015, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/cintay/2015/03/20/edebiyat-seyahatte> (Erişim tarihi: 01.12.2016).

**** İbrahim Tıgılı, "Osmanlı Afrika'sı ya da Bilad- ı Sudan", *Gerçek Hayat Dergisi*, Sayı: 831, 26.09.2016- 02.10.2016, <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/osmanli-afrikasi-ya-da-bilad-i-sudan/> (Erişim tarihi: 01.12.2016).

üzerinde sömürüye karşı doğal bir refleksin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.* Sudan seyahatnamesi, bu bağlamda; Osmanlı Devleti'nin Sudan toprakları üzerindeki idaresi göz önünde bulundurulduğunda, Sudan'ın İngiliz sömürgeciliğini tecrübesi sırasında; batı sömürgeciliğine karşı Sudan'ın tarihî ve siyasî durumunu yansıtmaya açısından önemli bir temel kaynak olarak değerlendirilmelidir.†

28 Ocak 1909'da Mısır'dan hareket ederek Sudan seyahatine başlayan Mihrî Efendi, Sudan'a beraberinde bir heyet ile yolculuk etmiştir. Heyetin başında Mısır Prensi Yusuf Kemal Bey bulunmaktadır. Sudan'a bir seyahat gerçekleştiren heyetin içerisinde; İzzet Paşa'nın oğlu Kazım Bey, fotoğrafçı ve hakkâk olan Osmanlı Ermenilerinden Antranik Fendiyan, Mısır'daki Fransız kuvvetlerinin komutanlarından ve Napolyon Bonaparte'nin Generallerinden olan Jean- Baptiste Kléber'e bir suikast düzenleyerek öldüren Halepli Hüseyin el- Bedevî gibi isimler yer almaktadır. Mihrî Efendi, yaklaşık 3 ay süren Sudan seyahati boyunca Afrika kıtasına duyduğu ilgiyi "Sudan Seyahatnamesi"nin birçok bölümünde belirtmiş, Afrika tarihî ile ilgili detaylı bilgiler vermekle birlikte; Afrika üzerindeki sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerine de dikkat çekmiştir (s. xiv- xvı).

Mihrî Efendi, Sudan Seyahatnamesi'nde; Mısır ve Sudan halkını, söz konusu bölge halklarının yaşayış biçimlerini, tarihini, coğrafyasını, iklimini, servet kaynaklarını, kültürel değerlerini, örf, adet ve geleneklerini, eski çağlardan bu yana yönetim biçimlerini ve daha birçok önemli konuyu ayrıntılarıyla birlikte seyahat boyunca gözlemleri ve yardımcı kaynaklar ile birlikte ele almış ve çok önemli bilgileri günümüze ulaştırmıştır.‡ Sudan seyahatnamesinde çok sayıda Türkçe, Arapça ve Farsça şiirin yanı sıra çeşitli fotoğraf ve haritalara da yer veren Mihrî Efendi, akıcı ve edebî bir dil kullanmıştır. Mihrî Efendi, Sudan Seyahatnamesi'nin ana kısmını teşkil eden seyahat kısmına geçmeden önce "ifâde", "seyâhatnâmenin me' hazları", "mukaddime" ve "tahdîs-i ni'met" başlıklara yer vermiştir. "İfâde" başlığında eserin içeriğine, "seyâhatnâmenin me' hazları" kısmında eser yazılırken istifade edilen kaynaklara, "mukaddime" kısmında Sudan hakkında bilgi verildikten sonra Avrupalıların seyahat anlayışı ve seyahatin faydalarına, "tahdîs-i ni'met" başlığında ise heyetin lideri konumunda bulunan Prens Yusuf Kemal Bey'e yönelik çeşitli övgülere yer vermiştir.§ (s. 1- 12)

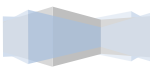
Kahire'den hareketle başlayan seyahat, Asvan'da son bulmuştur. Mihrî Efendi, heyetin Mısır seyahati sırasında; Mısır'ın tarihî, siyasî ve coğrafi durumu, "sınırları, dağları, nehirleri, iklimi, havası, tarımda kullanılan yöntemler, yetiştirilen ürünler, hayvanlar, madencilik, sanayi, ticaret, eğitim, mülki idare"si, yönetim biçimi, askerî, ekonomik ve demografik durumu ile ilgili oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Söz konusu heyet, Mısır seyahati sırasında; Bulak, Hilvan, Sakkara, Luksor, Edfu ve ed-Der Kasabalarını ve Cize, Benî Süveyf, Feyyûm, Minye, Asyût/ Süyût, Circa, Kina ve Asvan- Savan müdüriyetlerini gezmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Mihrî Efendi, Mısır'ın çeşitli bölge, şehir ve beldelerini gezerken; Eski Mısır tarihi, Mısır antik dönemi ve Mısır mitolojisi, "Mısır Firavunları'nın mabutları, Firavunlar döneminde Mısır'ın durumu, eski Mısır Tanrıları, beldeler, eski binalar ve eski eserler, piramitler, Karnak harabeleri ile heykeller, mabutlar, eski eserler, önemli tarihi ve turistik yerler"e dair önemli bilgiler de vermiştir. Heyetin lideri olan Prens Yusuf Kemal Bey'in zaman zaman

* Walter Rodney, Avrupa Afrika'yı Nasıl Geri Bıraktı, çev. Hülya Osmanağaoğlu, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s. 224-238.

† "Sudan during the Ottoman Period", Newsletter, OIC Resarch Centre For Islamic History, Art and Culture, IRCICA, August- December 2012, No: 89, p. 8; Mehmet İpşirli, "Muhammed Mihri Bey's Description of Sudan in his Book of Travels to Sudan at the Beginning of 20th Century", Paper presented at the Sudan during the Ottoman Period Congress, 25- 27 September, Hartum- Sudan, 2012.

‡ Esra Çifçi, "Mehmet Efendi'nin Sudan Seyahatnamesi", Dünya Bülteni, 27.08.2010, <http://www.dunyabulteni.net/haber/126759/mehmet-efendinin-sudan-seyahatnamesi> (Erişim tarihi: 01.12.2016); Ahmet Akdağ, "Kerküklü Mehmed Mihrî ve "El- Eserü'l- Celîlî Medh Alâ ismâîl" Adlı Eseri", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 2, Issue: 3, Summer 2016, ss. 51- 70, s. 55.

§ Akdağ, a.g.m., s. 55.

ava çıkışlarına ve Prens Kemaleddin Paşa'nın köşkünde misafir olmalarına da değinen Mihrî Efendi, metin içerisinde; Osmanlı Devleti'ni öven beyitlerin yanı sıra Mısır ve Sudan'ı fetheden I. Selim (Yavuz Sultan Selim) ile ilgili yazılmış bir dörtlüğe de yer vermiştir. Söz konusu dörtlük şu şekildedir:

“Fâtiḥ-i Mısr u Sudan Sultân Selim-i dâd-ger

Kahramân-ı şîr-dil dârâ-yı İskender-siyer

Hep cihângirân-ı devrân Mihriyâ şâyândır

İtse tasvir-i hümmâyün ile tenvîr-i basar”

Sudan seyahatnamesinin, Mısır seyahatini ele alan bölümünün içerisinde; Prens Yusuf Kemal Bey, Muhammed Mihrî Bey, Yavuz Sultan Selim, Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa ve Prens Kemaleddin Paşa gibi önemli tarihi şahsiyetlerin fotoğraflarının bulunması da oldukça dikkat çekicidir (s. 13- 113).

Mısır seyahatinin tamamlanmasından sonra Sudan'a hareket eden heyet, Sudan'ın çeşitli bölge ve şehirlerini gezmiş, Mihrî Efendi söz konusu seyahat sırasındaki gözlemlerini farklı kaynaklarla da destekleyerek Sudan hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Seyahatnamenin, Sudan ile ilgili olan kısmında Sudan'ın idare merkezi olarak kabul edilen Hartum'un tarihi, Sudan'ın *"genel durumu, sınırları, tarihi ve turistik yerleri, şehir ve kasabaları, arazisi, madenleri, doğası, dağları ve nehirleri, iklimi, havası, ürünleri, ağaçları, bitkileri, tarım ürünleri", "sebze ve meyveleri, dil ve mezhepleri, eğitim, uygarlık, sanayi, ticaret, siyasî ve coğrafi bölümleri"* ile ilgili olarak çok önemli bilgiler vermiştir. Mihrî Efendi, Sudan'daki yerli kabilelerin isimleri ve yaşadıkları bölgeler, kabilelerin *"adetleri, yaşam biçimleri, geçim kaynakları, bazı kabilelerin ibadet, fal ve kehanet konusundaki garip âdetleri, evlilik yöntemleri, müzikleri"* hakkında da detaylı bilgiler vermiş ve aynı zamanda Sudan'daki yerli kabilelerle olan çeşitli temaslarını da konu edinmiştir. * (s. 115- 265)

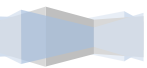
Mısır ve Sudan'daki izlenimlerini tarihsel verilerle de destekleyen Mihrî Efendi, ırk, toplum ve kabileler üzerinden söz konusu bölgelerin sınıfsal yapısı ile ilgili olarak izlenimlerini de okuyucuya aktarmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Günümüzde "insan yiyen" tabirinin karşılığı olarak kullanılan *"yam yam"* kelimesinin mahallî bir kabile dilinden alınan *"niyam niyam"* (yemek) olduğunu ifade eden Mihrî Efendi, Mısır ve Sudan'daki mahallî kabileler arasında bulunmuş, söz konusu kabilelerle çeşitli mülakatlar gerçekleştirerek önemli bilgiler elde etmiş, kabilelerin giyim- kuşam, evlilik, ölüm törenleri, kehanetleri, dini inançları ve inanış biçimleri ile ilgili olarak bilgileri günümüze ulaştırdığı gibi gözlemleri sonucu çeşitli tespitlerde bulunmuştur. †

Sudan seyahati esnasında gözlem ve değerlendirmeleri ile günümüze önemli bir eser bırakan Mihrî Efendi, Sudan'ın idarî yapısı ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir. Osmanlı Mısır Sudan'ının merkeze bağlı olan *"müdüriyet"* ve *"muhâfızlıkları"* ile ilgili olarak: Siyasî, tarihî, coğrafi, içtimaî, kültürel ve demografik bilgiler veren (s. 265- 281) Mihrî Efendi, Mısır üzerinden yönetilen Sudan ile ilgili olarak toplamda 10 idari birim -7 müdüriyet ve 3 muhâfızlık- Hartum (İdarî merkez olmak üzere), Dongola, Berber, Sinnâr (Sennar), Dârfür, Kordofan, Keselâ müdüriyetleri ve Faşoda, Sevâkin, Bahru'l- Gazâl muhafızlıkları ile ilgili olarak çeşitli bilgileri günümüze ulaştırmıştır. ‡ (s. 265- 281)

* Batislam, a.g.m., s. 299- 302.

† Çifçi, a.g.m.

‡ Ahmet Kavas, "Osmanlı- Darfûr Münasebetleri", Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), 14.12.2006, (Erişim tarihi: 01.12.2016); Ahmet Kavas, "Osmanlı- Darfûr Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2007, ss. 105- 120, s. 107.

Sudan'ın yer altı kaynakları ile ilgili bilgiler de veren Mihrî Efendi, Sudan'ın Sinnar şehrinin kuzeyinde Benî Şankul Dağları'nda "*Sinnâr altını*" ismiyle, Nûbe Dağları'nda, Tira ve Şibun Dağları'nda Sudan'ın en iyi altınlarının bulunduğunu kaydetmiş, Harba'da zümrüt, Bahr-i Gâzal'ın kuzey batısında bulunan Haferet'n Nuhâs ve Sevakin'de Bakır, Kordofani Dârfür ve Bahr-i Gâzal'da Demir, Cebelü'l- Kütüm'de Kurşun ve Tebre, Dâmir, el- Yuveyza, Şerşar, Vâha- i Selîme, Vadî- i Ka'b, Dongola, Hartum, Faşoda, Vâha- i Şab, Berber, Cebel-i Marra, Debbe gibi bölgelerde kıymetli yer altı kaynaklarının bulunduğu bahsetmiştir.

Mihrî Efendi, 1899 yılının gazetelerinden hareketle, Sudan hükümetinin madenlerle ilgili olarak bir kânun hazırladığını, madenlerle ilgili hazırlanan bu kânun hakkında Avrupalı şirketlere bilgi verildiğini ve Avrupalı şirketlerin bu hususta kendi içlerinde değerlendirmeler yaptıklarına dikkat çekerek, Avrupa sömürgeciliğinin Sudan'ın yer altı kaynakları üzerindeki amaçlarıyla ilgili çok önemli bir noktaya da temas etmiştir (s. 161- 162). Söz konusu dönem içerisinde, "*Osmanlılar adına madenler konusunda mütehassıs kişiler bu coğrafyaya gönderilebilseydi nice farklı maden tespit edilip çıkarılabilir*" böylelikle hem Sudan'ın hem de Osmanlı Mısırı'nın gelirleri artırılıp kalkınması sağlanabilirdi. O günlerde çıkarılmayan madenler "*bugün kıta dışından gelen çok uluslu şirketler tarafından işletilmekte olup*" Sudan'daki sorun ve iç savaşların sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir.*

Mısır ve Sudan'daki kabilelerin Müslüman halka gösterdiği saygı ve sevgiyi de konu edinen Mihrî Efendi, dönemin kabileleri tarafından kullanılan dinî terimlerin, dinsel öğretilerin ve ibadet şekillerinin İslâmiyet ve Müslüman kabilelerden etkilendiğini ifade etmiştir. Mısır ve Sudan'da bulunan halk ve kabilelere İslâmiyet'i anlatacak kimsenin bulunmayışından yakınan Mihrî Efendi, bölgenin Müslümanlığa dair önemli bir potansiyele sahip olduğunu, söz konusu kabilelere İslâm'ı anlatacak kimse yokken, Hıristiyan Papazların o dönemde söz konusu bölgelerdeki küçük çocukları kendi ülkelerine götürerek zorunlu bir şekilde teolojik eğitime tabi tuttuklarını, bu çocukların papazlık eğitimi ile yetiştirildikten sonra Sudan'a geri getirilerek bölge halkını Hıristiyanlaştırmaya çalıştıklarına ve bölgedeki misyonerlik faaliyetlerine dikkat çekmiştir.† Bu bağlamda, Güney Sudan'da uzun yıllar devam eden ve milyonlarca insanın ölümüne ve göç etmesine sebep olan; Müslüman-Hıristiyan/ Animist çatışmaları bölgede batı eliyle istikrarın ciddi derecede tahrip edilmesine ve sivillerin hayatını kaybetmesine yol açmıştır.‡ Osmanlı Afrika'sında İslâmî bir yaşam süren Afrikalıların batılı sömürgecilerin Hıristiyan misyonları tarafından nasıl dinî sömürgeciliğe tabi tutulduğuna dikkat çeken (s. xxii- xxv) Mihrî Efendi, Sudan'ın bölünmesiyle sonuçlanan "*Güney Sudan*" sorununu adeta 100 yıl öncesinden tespit etmiş gibi. Eğer Mihrî Efendi'nin tespit, gözlem ve değerlendirmelerinden yola çıkılarak hareket edilebilseydi ve Mihrî Efendi'nin belirttiği gibi "*Müslüman alimler davetçiler bölgede varlık gösterseydi*" Güney Sudan sorunu ve Müslüman-Hıristiyan/ Animist ayrışmasının yaşanmaması içten bile değildi.§

Mihrî Efendi'nin dikkat çektiği sorunlar yalnızca Güney Sudan ile sınırlı değil. Aynı hususlar çok sayıda sivilin ölümüne yol açan Darfur sorunu** içinde geçerli. Bu bağlamda Darfur bölgesi, sahip olduğu kaynaklar ve zenginlikler dolayısıyla batılı sömürgecilerin dikkatini çekmiş, ayrışma ve

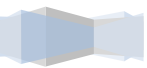
* Hüsamettin Aslan, "Sudan Seyahatnamesi", *Milat Gazetesi*, 27.09.2016, <http://www.milatgazetesi.com/sudan-seyahatnamesi-makale-94976> (Erişim tarihi: 01.12.2016).

† Çifçi, a.g.m.

‡ Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürlüğü, Dışilişkiler Dairesi Başkanlığı, Birleşmiş Milletler Misyonları, "BM Güney Sudan (UNAMID) Misyonu, s. 12- 13, 29- 30.

§ Tıgılı, a.g.m.

** Darfur sorunu ile ilgili olarak bkz. (Funda Keskin, "Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme, *Uluslararası İlişkileri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, ss. 67- 88).

anlaşmazlıklar dahilinde sömürüye maruz kalmıştır.* Mihrî Efendi, uzun yıllar önce adeta "*Darfur sorununu çözmüş gibi*". Batı sömürgeciliğinin, Darfur üzerindeki açık müdahalesi, bölgede büyük bir insani krizin yaşanmasına sebep olmuştur. Mihrî Efendi'nin belirttiği üzere bölgedeki Müslüman alimlerin etkinlikleriyle birlikte eğer İslâm kardeşliği ön planda tutulabilseydi, Darfur sorunu nihai olarak çözüme kavuşturulabilirdi.†

Mihrî Efendi, Sudan seyahatnamesinin son bölümlerinde Kongo bölgesine de yer vermiştir. Kongo ile ilgili olarak çeşitli tarihî ve coğrafi olarak önemli bilgiler veren Mihrî Efendi, Kongo bölgesi özelinde Afrika'daki batı sömürgeciliğine de dikkat çekmiştir (s. 281- 285). Kongo bölgesinin, Avrupalı devletler tarafından sömürge haline getirilmesi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Kongo toprakları, Fransa ve Belçika‡ tarafından paylaşım sahası haline getirilerek sömürgeleştirilmiştir.§ Coğrafi keşiflerin başlamasıyla birlikte Kongo, batılı sömürgeci devletlerin nazarında önemli bir köle ticareti merkezi haline getirilmiştir. Avrupa sömürgeci güçler, egemenlik iddiasıyla Kongo'yu tam olarak denetim altına alarak Kongo topraklarını uzun yıllar sömürüye tabi tutmuşlardır.** (s. 282) Bu bağlamda, Mihrî Efendi'nin Mısır Sudan ve Kongo özelinde Afrika'nın sömürgeleştirilme sürecindeki gözlem, tespit ve değerlendirmeleri oldukça önemli olmakla birlikte; Afrika'nın sömürülmesine dair tarihsel süreç içerisinde günümüze de dikkate değer bilgiler ulaştırmaktadır.

1821- 1882 tarihleri arasında Osmanlı Devleti adına Mısır Hidivliği tarafından yönetilen Sudan topraklarına İngiliz sömürgeciliğinin yerleşmesiyle birlikte, Sudan İngiliz- Mısır ortak idaresine tabi olmuştur.†† Mihrî Efendi, Sudan'ın idaresine dair hazırlanan ve Osmanlı Devleti Mısır Hidivliği ile İngilizler arasında imzalanan 12 maddelik bir kanun sözleşmesini de tercüme ederek günümüze ulaştırmıştır. 19 Ocak 1899 tarihinde Mısır'daki İngiltere siyasi vekili Lord Evelyn Baring Cromer ve Mısır Başbakanı Butros Gali arasında imza edilen söz konusu lahika Sudan ile ilgili düzenlenmiş beyanatlardan ve toplamda 12 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu lahika, İngilizlerin Sudan'daki siyasetine ve Osmanlı Devleti'nin Mısır Hidivliği üzerinden Sudan'daki etkinliği üzerine çok önemli bilgiler vermektedir (s. xviii, 285- 288).

Mihrî Efendi seyahatnamesinde, Mısır Prensi Yusuf Kemal'in, İngiltere'nin Sudan Valisi Sir Francis Reginald Wingate ile Hartum'da görüşüğünü de belirtmiştir. Sudan'daki seyahatini tamamlayan heyet, bir süre Hartum'da kalmış ve daha sonra Port Sudan'a hareket etmiştir. Mısır'ın çeşitli bölgelerinde seyahatine devam eden heyet bir süre Mısır'da bulunmuştur. Mihrî Efendi buldukları Süveyş, İskenderiye, Kalyûbiye, Şarkiye, Dekahliye, Buhayre, Garbiye, Menûfiye, Dimyat ve Matariye gibi yerleşim yerleri hakkında tarihî, coğrafi, siyasi ve içtimai olarak çeşitli bilgiler vermiştir (s. 288- 331). Sudan'ın birçok farklı bölgelerini gezen heyet; çeşitli hastalık, zorluk ve tehlikelere rağmen başlarına

* Ahmet Kavas, "Darfur'da Petrol Uğruna Öldürülen İnsanlık", Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), 25.06.2007, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/592/darfurda_petrol_ugruna_olduyulen_insanlik (Erişim tarihi: 01.12.2016).

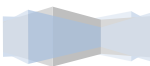
† Tıgılı, a.g.m.

‡ Belçika'nın Kongo üzerindeki sömürge dönemi ile ilgili olarak bkz. (Ali Demir, "Sömürge Devletlerinin Kullandığı Sömürgecilik Araç ve Metotları Vaka Analizi: Belçika Krallığı'nın Kongo'daki Sömürge Dönemi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 14, ss. 117- 141).

§ Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürlüğü, Dışişlikler Dairesi Başkanlığı, Birleşmiş Milletler Misyonları, "BM Kongo (Monusco) Misyonu, s. 6- 7.

** Senem Atvur, "Kongo Krizi Hakkında Bir Değerlendirme", *Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi*, No: 1 (3), 2009, ss. 126- 146, s. 129; Y. Kerem Arslan, "Afrika İç- Göçü ve Post- Kolonyal Vatandaşlık", *Alternatif Politika Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Temmuz 2012, ss. 202- 231, s. 212- 213, 216- 220.

†† Ahmet Kavas, "Sudan Cumhuriyeti (Cumhuriyeti's- Sûdân)", 21.01.2008, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/770/sudan_cumhuriyeti_cumhuriyetus-s%C3%BBd%C3%A2n (Erişim tarihi: 01.12.2016).

en ufak bir zarar gelmeden*, Kahire'den hareketle 19 Eylül 1910 tarihinde Sudan seyahatini sonlandırmıştır (s. 288- 331).

Osmanlı Devleti görevlisi bir vatansever olan Mihrî Efendi'nin Sudan Seyahatnamesi, adeta bir ülke raporu mahiyetinde olmakla birlikte aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki siyasî ve idarî etkinliği ile ilgili olarak İslâmî bir misyonu da temsil etmektedir.† Bu bağlamda, Mihrî Efendi'nin ifade ettiğine göre; zamanında dikkatli davranılsaydı Sudan, "*Osmanlıların eline geçmesi mümkün yerd.*" Sudan seyahatinin "*memlekete büyük yararlar sağlayacağına*" inanan Mihrî Efendi, bu konuda niyetinin "*bir çığır açmak*" olduğunu ve "*Son zamanlarda sahip olmaktan mutluluk duyduğumuz Meşrutiyet idaresinin de bu konuda gayret göstereceklere yardımcı olacağına*" inandığını dile getirir.‡ (s. 5) Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki etkinliklerinin tarihsel arka planı göz önünde bulundurulduğunda; Mihrî Efendi'nin Sudan Seyahatnamesi, Osmanlı Devleti'nin jeopolitik misyonunu yansıtmaları bakımından da oldukça önemlidir.§

Muhammed Mihrî Efendi'nin, İngilizler tarafından uzun yıllar sömürülen Sudan bölgesine gerçekleştirdiği seyahat sırasında kaleme aldığı Sudan Seyahatnamesi, geçmişten günümüze Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki varlığı ve batı sömürgeciliğinin Afrika'ya girişini anlamak isteyen okuyucular için, Osmanlı II. Meşrutiyeti sonrası; Mısır Sudan ve Kongo özelinde Afrika'nın genel durumu ile ilgili çeşitli, ayrıntılı bilgileri günümüze ulaştıran çok önemli bir seyahatnamedir.

* Aslan, *a.g.m.*

† Renate Schlesier- Ulrike Zellmann, *Reisen über Grenzen*, Waxmann, Münster, 2003, p. 83.

‡ Batislam, *a.g.m.*, s. 297- 299.

§ Christoph Herzog- Raul Motika, "Orientalism Alla Turca: Late 19th / Early 20th Century Ottoman Voyages Into the Muslim 'Outback'", *Die Welt des Islams*, Vol: 40, Issue: 2, Ottoman Travels and Travel Accounts from an Earlier Age of Globalization, July 2000, pp. 139- 195, p. 153- 154, 158, 191.

Osmanlı'nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878-1918

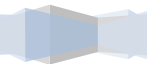
Hasip Saygılı

İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2016, 256 sayfa, ISBN: 978-605-4977-73-4

Muhittin YENİKEÇECİ*

Rumeli; kültürümüzün hoşgörü ve birleştirici özelliklerinin bir sonucu olarak, 14'üncü yüzyıl ortalarından 18'inci yüzyıl ortalarına kadar Türkler ve Rumeli'de yaşayan diğer milletlerin huzur içerisinde hep beraber yaşadıkları bir mekândır. Türkler 14'üncü yüzyılın ortalarından itibaren Rumeli, diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin Avrupa-i Osmanî diye adlandırdığı topraklarda hüküm sürmeye başlamıştır. Yaklaşık beş yüz yıl süren bu dönemde Türk kültürü Rumeli'de kalıcı bir hale gelmiştir. 18'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğundaki yapısal bozulma, uluslararası

* Emekli Tuğgeneral, Doktora Öğrencisi, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

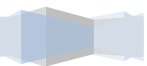

yapının sistemik olarak ürettiği milliyetçilik akımının etkisi ve Avrupa Devletleri'nin Türklere karşı uyguladığı “*Şark Politikası*” Rumeli'deki göreceli ahengi bozmuştur. Rumeli toprakları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonucunda elimizden çıkmaya başlamıştır. Bu dönem bir yandan Berlin Antlaşması hükümleri gereği Osmanlı'yı müdahaleye açık hale getirirken diğer taraftan Osmanlı'nın yapısal zayıflığı ve bu zayıflığın yarattığı bünyesel hassasiyetler de çözülmeyi hızlandırmıştır. Çözülme; dış müdahalelerdeki artış ve bunlara karşı durumu idare etme amaçlı tavizleri yaratmış, eş zamanlı olarak da devlete olan güven ve inancın sarsılması neticesinde iç isyan ve kalkışma ortamını da doğurmuştur.

Bu sayıda hâlâ vatan toprağı bağıllığı hissettiğimiz Rumeli'nin kaybedilen kısımlarında yaşanan gelişmelerin bir tarihçi gözüyle anlatıldığı Doç. Dr. Hasip Saygılı'nın “*Osmanlı'nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878-1918*” isimli kitabının tanıtımını yapacağız. Kitapta, cephelerde orduların bozulması ile izah edilen aslında sosyal bünyedeki arızaların bir sonucu olan Rumeli'nin elden çıkışının perde arkası anlatılmaktadır. Rumeli'nin kaybı sürecinde diplomatik misyonların destek ve korumasındaki; Türk varlığını hedef alan Bulgar komitelerinin, Yunan ve Sırp komitelerinin, kiliselerin ve gayrimüslim mekteplerinin faaliyetleri ile buna karşı Osmanlı'nın dengeyi koruma ve durumu idare etme politikalarının bu yapılar karşı çözüm olmayışı belgelerle ortaya konmuştur. Kitap, “*Sunuş*” kısmını müteakip, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Kongresi sonrası Osmanlı'nın “*yapısal gücünü kaybetmesi*” neticesinde oluşan zayıflık ve bu süreçte Rumeli'de yaşanan çöküntüyü ele alan dokuz bilimsel makale ve kitabın yazarının “*Kosova Türk Temsil Heyeti Başkanı*” iken yazdığı 2010 Raporu'ndan yapılan alıntılardan oluşmaktadır.

Şahsen tanıma şans ve mutluluğuna eriştiğim kitabın yazarı Doç. Dr. Hasip Saygılı; Kara Harp Okulu (1982), Kara Harp Akademisi (1992) ve Quetta Command and Staff College'dan (2000) mezun olmuştur. Subay olarak Pakistan Kara ve Hava Ataşeliğı (2002-2004), Kara Harp Akademisi Sınıf Baş hocalığı (2005-2008), Kosova Türk Temsil Heyeti Başkanlığı (2009-2010) ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü (2010- 2013) görevlerinde bulunmuştur. 2015'te doçent olan Hasip Saygılı, halen Fatih sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yazar Saygılı'nın eserinde, bir akademisyen/bilim adamı olmanın yarattığı derinliğin ötesinde, ciddi bir entelektüel birikimin ve askeri eğitim almanın kişiye verdiği durum ve olayları değerlendirme yeteneğinin izlerini de görmek mümkündür.

Sunuş (s. 9-10), kitabın ve kitapta derlenen makalelerin kısa tanıtımlarını kapsamaktadır. Sunuşun girişinde yaşanan olayların ana gerekçesi; “*Osmanlı ordularının cephelerde bozulması*” değil, ona da sebep olan “*sosyal bünyedeki arızalar*” (s. 9) olarak ifade edilmiştir. Bu tespitin kitap okunurken sürekli göz önünde bulundurulması, kitaptaki makalelerin doğru anlaşılması kadar hem Rumeli'de hem de Türkiye dâhil yaşadığımız coğrafyadaki sosyal bünye arızalarının sonuçlarını algılamak ve yaşadığımız olayları anlamak açısından önemlidir.

Kitabın birinci bölümünde (s. 13-32), “*Berlin Kongresinden Yakova’da Katline Kadar Müşir Mehmet Ali Paşa (Haziran - Eylül 1878)*” * başlıklı makale yer almaktadır. Makalede Müşir Mehmet Ali Paşa’nın Berlin Kongresi Murahhaslığına seçilmesinden 6 Eylül 1878 günü Yakova’da Arnavut isyancılar tarafından katledilinceye kadarki üç aylık faaliyetleri incelenmiştir.

Makalenin başlangıcında Müşir Mehmet Ali Paşa’nın hayatı kısaca özetlendikten sonra, Paşanın Berlin Kongresi murahhaslık görevi ve bu kapsamda Berlin Kongresi’nde iyice zayıflayan ve parçalanma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu heyetinin, Bismarck Başkanlığındaki Alman Heyeti tarafından maruz bırakıldığı aşağılayıcı muamele ortaya konmuştur. Osmanlı Devleti adına Berlin Kongresi’ne katılan heyette bulunanların dini inanç ve etnisiteleri ile Müşir Mehmet Ali Paşa’nın Berlin Kongresi’nde takındığı tavır ve çizdiği devlet adamlığı profili hem Osmanlı/Türklerin hoşgörü ve adalet değerlerinin hem de ulus olabilmenin ne anlama geldiğinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu kısımda ayrıca, Berlin Antlaşması kararlarının ve özellikle toprak dağılımının yarattığı siyasal ve sosyal sorunların halen devam eden problemlere kaynaklık ettiği yargısına da ulaşıyoruz. Müteakiben Müşir Mehmet Ali Paşa’nın Berlin Kongresi kararlarının uygulanmasını sağlamak için Arnavutluk taraflarına “*Memur-ı Mahsus*” olarak görevlendirilmesi, katline giden süreç ve Paşa’nın korunamaması ele alınmıştır. Makalenin ilerleyen bölümünde “*Paşanın Katlinin Siyasi sonuçları*” başlığı altında, katlin ahali arasında olumsuz etki yarattığı, Arnavutluk merkezkaç güçlerine moral ve motivasyon kazandırdığı ve devletin prestijine ağır darbe indirdiği ifade edilmiştir.

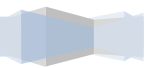
Makalede ayrıca, Mehmet Ali Paşa’nın katlinin, yerli halk yazın sanatı ve folklöründe yarattığı etki, katlin Osmanlı’nın Arnavutları hoş tutma siyasetinin bir parçası olarak “*kazaen vefat*” olarak ifade edilmesi, Osmanlı’nın zayıflığı ve durumu idare etme politikalarının geldiği nokta ortaya konmuştur. Makale, Mehmet Ali Paşa’nın Arnavutluk’taki olumsuz imajı ve mezarının düzenlenmesine Ankara’nın sahip çıkması isteği ile tamamlanmıştır.

Kitabın ikinci bölümü (s. 33-66) “*Sultan Abdülhamid’in Meşruiyet Krizi: 1903’te Mitroviçe’de Rus Konsolosu Grigori Şerbina’nın Öldürülmesi*”† başlıklı makaleden oluşmaktadır. Makale, Makedonya Meselesi’nin nasıl oluştuğu, Osmanlı’nın komita faaliyetleri ve Ortodoksluğun kullanılması ile nasıl şekillendirildiğinin ortaya konmasıyla başlanmıştır. Devamla, komita ve çete faaliyetlerinin bölgeyi yaşanmaz bir hale getirdiği 1900’lü yıllarda Batılı Büyük Güçlerin bölgede reform planı üzerinde çalışmaya başlamasıyla Rusya’nın da Balkan Ortodokslarının geleneksel hamisi olarak sahneye çıkışı vurgulanmıştır. Bu gelişmeler üzerine 1902’de Rumeli vilayetlerinde alınan tedbirler kapsamında “*Vilayat-ı Şahane Müfettişliği*” kurulması, polis ve mahkeme memurları ile ilgili düzenleme yapıldığı ifade edilmiştir.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde Makedonya Sorunu temelinde, Rusya Mitroviçe Konsolosluğunun açılması ve Arnavutların tepkisi, Rus Konsolosu Grigori Şerbina’nın Mitroviçe’ye gelişi sürecindeki

* Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 46(2015 Yaz), S.137-152.

† Hacettepe Türkiyat Araştırmaları, 20(2014 Bahar), s. 163-191.

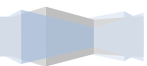
diplomatik gelişmeler, konsolosun askerler ve yöre halkı ile ilişkileri, aşağılayıcı ve güvenlik ihlali içeren tavırları ele alınmıştır. Daha sonra Konsolosun vurulması ve ölümü anlatılmış, devamlı; sanıkların yargılanması süreci, Osmanlı devletinin büyük aczini de ortaya koyacak şekilde detaylı olarak incelenmiştir. Devletin devamlılığını büyük devletlerin denge politikaları ile onların insaf ve himayesinde aramanın yarattığı aczin bedelinin ne kadar ağır olduğu bu bölümde bütün çıplaklığı ile ortaya konmuştur. Konsolos Şeriban için taziyeler ve cenazenin Rusya'ya nakline değinildikten sonra Rus Konsolosların Arnavut komitalarının neden hedefi olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

Makalede “*sonuç yerine*” başlığı altında; Konsolos Şeriban'ın ölümünden sonra reformların yürütülmesi için Arnavutlara karşı alınan tedbirler, Bulgar komitelerinin Büyük isyan hazırlıkları, Arnavutların reformlara ve bu çerçevede Rus Konsoloslara şiddetli tepki göstermelerinin nedenleri ve Rusya'nın Uzak Doğu Politikasının Balkan Politikasına etkileri belgelerle incelenmiştir. İlave olarak, Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin asimetrik bir güç oyununa dönüştüğü ve Rus tepkisinin alınan karar ve uygulamalarda dikkate alınmasının zorunlu hale geldiği tespiti yapılmıştır. Uygulanan politikaların, Arnavutlar arasında Osmanlı Devleti'nin meşruiyetini sorgulanır hale getirdiği, Sultan Abdülhamit sonrası politikalarla da derinleşen bu meşruiyet krizinin Balkan Bozgununa sebep olduğu ve Rumeli'deki Osmanlı varlığının sonunu getirdiği vurgulanmıştır. Konsolos Şeriban'ın öldürülmesinden 111 yıl sonra dahi bölgede bazı yerlerde etnik gerginliklerin devam ettiği ve bu durumun “*dönem içerisinde Osmanlı'nın bölgeyi kötü yönettiği*” (s. 63) kabulünün, yeniden tetkikine ihtiyaç duyulduğu tespiti ile makale tamamlanmıştır.

“*1903 Makedonya'sında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli*”^{*} başlıklı makale kitabın üçüncü bölümünü (s. 67-99) oluşturmaktadır. Makalenin “*Giriş*” kısmında Ayastefanos Andlaşmasında alınan kararların Berlin Kongresinde yapılan değişikliklerle aldığı şekil, Makedonya'nın ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı'ya bırakılması, Makedonya üzerinde; Bulgaristan, Sırbistan-Karadağ ve Yunanistan'ın ihtirasları ile Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin yarattığı kargaşada bölgeye yabancı müdahalesi yaratma çabaları belgelerle ortaya konmuştur. “*Giriş*” kısmında müteakiben Bab-ı Ali'nin reform uygulamalarına yaklaşımı, İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın reform planları ile Rusya'nın gelişmelere müdahil olması konu edinilmiştir.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde; Makedonya'daki reformlara karşı Arnavutluk tepkisi, Bulgar devrimci komitelerinin eylemleri, İlinden Bulgar İsyanı, alınan tedbirler ve bölgenin sosyo-psikolojik yapısına etkileri incelenmiştir. İlinden Bulgar İsyanı'nın sonucu kapsamında kitabın yazarı tarafından, “*Avrupalı bir dış güç tarafından desteklenmediği takdirde ayaklanmanın başarılı olamayacağı aşikârdır.*” (s.74) tespitinde bulunulmuştur. Aleksandır Arkadiyeviç Rostkovski özelinde Makedonya'daki Rus Konsoloslarının tutum ve davranışlarının incelendiği müteakip kısımlardan sonra makalenin esas bölümü diye ifade edebileceğimiz, Rostkovski'nin Nüzhetiye Karakolu önünde nöbet tutan jandarma neferi Halim'i kamçılması ve jandarma neferi Halim'in de silahını ateşleyerek

^{*} Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 39(2013), s.69-94.

konsolosu öldürmesi olayı belgelerle anlatılmıştır. Yargı süreci ve Rus baskısını esas alan olay sonrası gelişmelerin ortaya konmasını müteakip, “sonuç” kısmında; Rusya’nın Uzak Doğu’da Japonya ile savaş hazırlığında olması nedeniyle, Makedonya’da mevcut statüyü değiştirecek bir girişimde bulunamadığı, mevcut gelişmelerin Rusya’nın itibarını zedelediği ortaya konmuştur. Arnavut nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerin Mürzsteg reform uygulamalarının dışında tutulmaya zorlandığı, Arnavutların kontrolünü sağlayıcı tedbirler alınırken verilen tavizler ve meselelere köklü çözümler getirilmeden ötelemenin, uzun vadede hem Rumeli’nin önemli bir kısmının kaybına sebep olduğu hem de devletin yetersizliğini giderme gayretlerinin iç bölünme ve istikrarsızlığı getirdiği tespitiyle makale tamamlanmıştır.

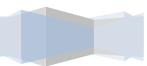
Kitabın dördüncü bölümünü (s. 99-129), “*Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Müfettişliği Döneminde(1902-1908) Rus Diplomatik Misyonlarının Bulgar Komitacıları ile İlişkileri*”^{*} başlıklı makale oluşturmuştur. Bu makalenin “Giriş” kısmında daha önceki makalelerde izah edilen, Berlin Kongresi sonrası Makedonya’daki siyasi, sosyal, kültürel ve psikolojik durum incelenmiş müteakiben bu bölgelerde Osmanlı’nın yaptırım gücünü kaybetmesinin ve mali güçsüzlüğünün bir sonucu olarak Rus misyonunun oluşması süreci ortaya konuştur. Rus diplomatik misyonları ile bölgenin önemli ikincil aktörü olan komitacıların etkileşimi ve misyonların komitacılara sağladığı katkılar belgelerle ortaya konmuştur. Bu kapsamda; Osmanlı’nın Büyük Güçler ile ilişkisinde “*güçlü-zayıf ilişkisi*” kalıbının geçerli olduğu ve Rus misyonların; bu kalıp çerçevesinde başta yargı sürecine müdahale ve komitacılara destek olmak üzere çok değişik ve kapsamlı faaliyetlerde buldukları ortaya konmuştur. Bununla birlikte Rusya’nın, komitelerin zamansız ayaklanmasına müsaade etmediği ve Uzak Doğu politikaları nedeniyle komiteleri sınırladığı fakat 1904 yılı sonu itibarıyla bölgede Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin birbirleri ile ve Osmanlı Devleti ile çatışmaya devam ettikleri, dönem boyunca Osmanlı mali güçlüklerinin sürdüğü tespitine varılmıştır.

Makalede sonuç olarak, Rusya’nın diplomatik misyonlarını kullanarak Balkan Politikasını, reel politiği esas alan rasyonel bir anlayışla yürüttüğü, bu kapsamda; bir taraftan Slavlık gayreti ile Osmanlı’ya karşı politikalar oluştururken, diğer taraftan Uzak Doğu politikalarının önceliğini dikkate alarak Balkanlarda statükoyu bozacak gelişmeleri de sınırladığı tespiti yapılmıştır. Osmanlı’nın tavizkar politikaları ve yaptırım gücünün kaybolmasının; Abdülhamit rejiminin sonunu getiren, Resneli Ahmet Niyazi, Ohrili Eyüp Sabri ve Enver gibi subayların birlikleri ile dağa çıkması eylemlerini meydana getirdiği ve dönem içerisinde karşıt bölge politikaları izleyen Büyük Güçlerin, diplomatik misyon uygulamalarında birbirlerini destekledikleri sonucuna varılarak makale tamamlanmıştır.

Beşinci bölümde (s. 130-162) “*Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya’da Yunan Komiteleri ve Osmanlı Devleti*”[†] başlıklı makale bulunmaktadır. Makalenin “Giriş” kısmında, farklı

^{*} Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(Ekim 2014), s.197-226

[†] Güvenlik Stratejileri, 21(Nisan 2015), s. 147-182

etnik topluluklar arasında Osmanlı sonrasının hazırlığının, yabancı diplomatik misyonların gölgesinde kiliseler, mektepler ve silahlı çeteler marifetiyle yapılmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. Müteakiben, Yunan subay ve konsolosları tarafından Makedonya’da sevk ve idare edilen eşkıya çetelerinin faaliyetleri ile bunlara karşı Osmanlı idaresinin tavrı incelenmiştir.

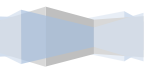
Makalenin son kısmında “Çete Faaliyetleri ve Sonuçları” başlığı altında; çetecilik faaliyetlerinde dini ve siyasi görüşlerin değil, paranın başrolü oynadığı, Yunan çetelerinin Balkan Harbi’nde Yunan Ordusunun destekçisi olarak önemli görevler yaptığı ve Balkan Harbinde Yunanistan’ın nüfus ve arazi olarak büyük kazançla çıkmasında Yunan komitelerinin etkisi olduğu tespiti yapılmıştır. Müteakiben, Yunan çetelerinin güçlenmesinde Osmanlı politikaları ile kültürel ve mali yetersizliklerin önemli etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son kısımda ayrıca, “Yunan Belleğinde 1902-1908 Çeteciliği” başlığı altında, Yunanistan’ın “Helenizm Davası” için terör vasıtası olarak kullandığı çetelerin hatırasını yaşatmak için tıpkı Bulgar ve Makedonlarda da gördüğümüz türden faaliyetleri aktarılmıştır.

Kitabın altıncı bölümünde (s. 163-181), “Balkan Harbinde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü: Dönemin Tanıklarının Gözüyle Müslüman Ahalide İnsan Kalitesi ve Sosyal Çözülme Problemi”^{*} başlıklı makale bulunmaktadır. Makale Balkan Bozgununun sosyal ve insani sebeplerini incelenmiştir. Makalede Osmanlı Devletinin insan kalitesi sorunu ortaya konmuş ve bunlar; nitelikli insan gücü eksikliği, sosyal değerler sisteminin aşınması, halkın psikolojisindeki kayıtsızlık hali ve ordunun insan kalitesi problemi şeklinde sıralanmıştır. Sorunlar dönemin tanıklarının gözünden belgelerle ortaya konmuş ve müteakiben, “Değerlendirme ve Sonuç” başlıklı kısımda; büyük felaketin ana sebebinin son dönem Osmanlı insan kalitesindeki yetersizlik olarak tespit edilmiştir. İnsan kalite yetersizliğinin ibret verici sonuçları bu kısımda ayrıntılı olarak analiz edilmiş ve insan kalite yetersizliğinin yarattığı sosyal çözülmenin siyasi ve kültürel sonuçları ile ilgili tespitler paylaşılmıştır. Cesur milletimizin cehalet ile ne hal ve şekil alabileceğini görmek ve anlamak için bu kısmın tekrar tekrar okunmasının faydalı olacağı tarafımdan tavsiye edilmektedir.

Yedinci bölüm (s. 182-191) “Balkan Bozgununa Prizen’den Ağıt: Sultan Reşat Türküsü”[†] başlıklı bildiri den oluşmaktadır. Bildiri genel anlamda bölgedeki folklorik unsurların tetkiki ve açığa çıkartılmasının önemine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda “Sultan Reşat Türküsü” ve “Prizren’li İki Askerin Terhis Belgelerinin Verilmesi” faaliyetleri ve bunların etkileri üzerinde durulmuştur. Bildiride, Balkan Harbi’nde ordunun görevini gerektiği şekilde yapmamasının yanı sıra bölge nüfusunun yarısından fazlasını teşkil eden Müslüman ahalinin ilgisizliğinin de bozguna etkisi, halkın harp yapmadan düşmana teslim olması ve Arnavut sivil halkın bazı yerlerde orduya ait silah depolarını yağmaladığı, bazı yerlerde ise panik çıkartarak Türk köylerini yağmaladığı belgelerle vurgulanmıştır. Bütün bu tavırları sergileyen sosyo-psikolojik ruh haline rağmen; Bulgar, Sırp ve Yunanlıların maddi ve manevi hiçbir hak ve değere saygı göstermeden yaptıkları zulüm, Kosova’lı

^{*} Türkiye Günlüğü, 112(2012), s.136-146

[†] Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Türkiyat Sempozyumu, 1-3 Kasım 2003, Bildiriler Kitabı, s. 417-424

Türkler ve diğer Müslüman grupların, Balkan Harbi sonrası dönemde, dönemin padişahına hitaben yazılan “*Sultan Reşat Türküsi*” ile yaşadıkları hayal kırıklığı ve haksızlıkların ifadesi olarak ibret vericidir. Buna mukabil, Osmanlı yönetiminden çıkan Müslüman yöre halkının askere alınması ve Osmanlı sancağı altında muharebe etmeleri de, Bulgar ve Sırp mezalimi sonrası Osmanlı’ya duydukları özlemin ve döneme ait düşüncelerinin bir göstergesi olarak sunulmuştur.

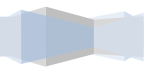
Kitabın sekizinci bölümü (s. 192-218) “*Birinci Dünya Harbi’nde Rumeli’den Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları*”^{*} başlıklı makaleden oluşmaktadır. Makalede; Birinci Dünya Harbinde, 1878-1913 arasında kaybedilmiş Rumeli topraklarından ordu saflarına katılan Müslüman gönüllülüklerin hikâyesine yer verilmiştir. Makalede öncelikle Osmanlı Devleti ordusunda yaşanan insan kaynağı sıkıntısı ve sebepleri ortaya konmuş ve çözümün bir parçası olarak ülkenin siyasi hudutlarının dışında kalmış Müslüman halktan gönüllü asker toplanması yoluna gidildiği tespiti paylaşılmıştır. Bu kapsamda Birinci Dünya Savaşı’nda, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Kosova, Sancak, Makedonya ve Batı Trakya’dan 50 bin üzerinde gönüllü asker toplandığı, toplanan bu gönüllü askerlerin Makedonya, Romanya, Galiçya, Irak, Filistin, Suriye ve Kafkas cephelerinde görevlendirildiği belgelerle ortaya konmuştur. Makalenin “*Değerlendirme ve Sonuç*” kısmında, gönüllü katılımlarının yapılacak bilimsel çalışmalarla araştırılmasının, Birinci Dünya Harbi’nde Halife sıfatı ile Osmanlı padişahının Müslümanlara yaptığı cihat çağrısının cevap bulmadığı gibi hatalı yargıların ortadan kaldırılmasına yarar sağlayacağı ve Türkiye’nin Balkan politikasında istifade edilebilecek bazı yeni moral dayanaklar sağlanabileceği tespitleri yapılmıştır.

Kitabın dokuzuncu bölümünü (s. 219-249) “*20’nci Yüzyılın Başından Bugüne Kosova Arnavutlarında Osmanlı ve Türkiye Algısı*”[†] başlıklı makale oluşturmaktadır. Makale, Arnavutlar arasındaki Osmanlı ve Türkiye hakkında gerek olumlu gerekse olumsuz algıyı karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Kitabın yazarı bu makalede Kosova’da bulunduğu dönemdeki kişisel gözlemlerini de çalışmaya dâhil etmiştir. Makalede öncelikle Arnavut mizacının baskın özellikleri ortaya konmuş daha sonra bu baskın özelliklerin 20’nci yüzyılın başından bugüne yaşanan olay ve gelişmeler üzerindeki etkileri tespit edilmiş müteakiben olumlu ve olumsuz algılar sıralanmıştır. Makalenin “*Sonuç*” kısmında Arnavutların Osmanlı ve Türkiye algısının, devletin irade ve yaptırım gücüne bağlı olarak olumlu ya da olumsuz olabildiği, eğitim sisteminin empoze ettiği Türk düşmanlığına rağmen olumlu algının, Osmanlı ve Türkiye’nin bölgedeki varlığı ve Arnavutlara desteği nedeniyle daha güçlü olduğu tespitleri paylaşılmıştır.

Kitabın son bölümünde (s.250-256), yazarının 2009-2010 döneminde Kosova-Türk Temsil Heyeti Başkanı olarak görev yaptığı döneme ait “*Kosova Türk Temsil Heyeti Başkanı’nın 8 Eylül 2010 Tarihli Raporundan*” ilgili kısımlar bulunmaktadır. Raporun ilgili bölümünün başlangıcında Temsil Heyet Başkanlığı’nın faaliyetleri, müteakiben Kosova’daki Türk nüfusun durumu ve sorunları, son

* Hacettepe Türkiyat Araştırmaları, 18(2013), s.231-255.

† Bilge Strateji, 10(2014 Bahar), s.35-62.

olarak ta teklifler başlığı altında yapılması gereken faaliyetler ve alınması gereken önlemler sıralanmıştır. Bu bölüm kitap yazarının sunuş bölümündeki ifadelerle “Rumeli’den bize ne kaldı?” (s. 10) sorusuna da cevap niteliği taşımaktadır.

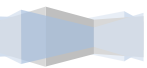
Sonuç olarak; Berlin Kongresi sonrası Osmanlı İmparatorluğunun yaptırım/yapısal gücünün* zayıflaması; sosyal bünyedeki arızaların ortaya çıkmasına ve mali yapının bozulmasına sebep olmuştur. Osmanlı’nın zayıflayan gücü, güç mücadelesi içerisinde olan Büyük Devletlerin Balkan Politikalarını, Makedonya üzerinden geliştirmek için uygun bir ortam yaratmıştır. Bu kapsamda Büyük Devletlerin diplomatik misyonları tarafından; dönemin moda uluslararası ilişkiler yaklaşımı olan “milliyetçilik ideolojisi” kullanılarak; komiteciler, kiliseler ve gayrimüslim mektepleri ile işbirliği yapılmış bu sayede hem Osmanlı hem de diğer Balkan Devletleri ve toplulukları kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Dönemin padişahları Abdülhamit ve sonrasında gelenler Osmanlı’nın dağılmasını engellemek ve devletin varlığını sürdürmek için taviz vermeye ve günü kurtarmaya dayalı “denge politikası” izlemişlerdir. Bu politikanın bir sonucu olarak Büyük Devletlere karşı acz içinde kalınırken, kendi vatandaşları tarafından ise meşruiyeti sorgulanır ve ayrılıkçılarla, çare arayıcılar arasında kalınan bir durum oluşmuştur. Bu yapı istikrarsızlık yaratmış ve dönem içerisinde önce Rumeli’nin elden çıkması sonra da devletin parçalanarak yıkılmasına sebep olmuştur.

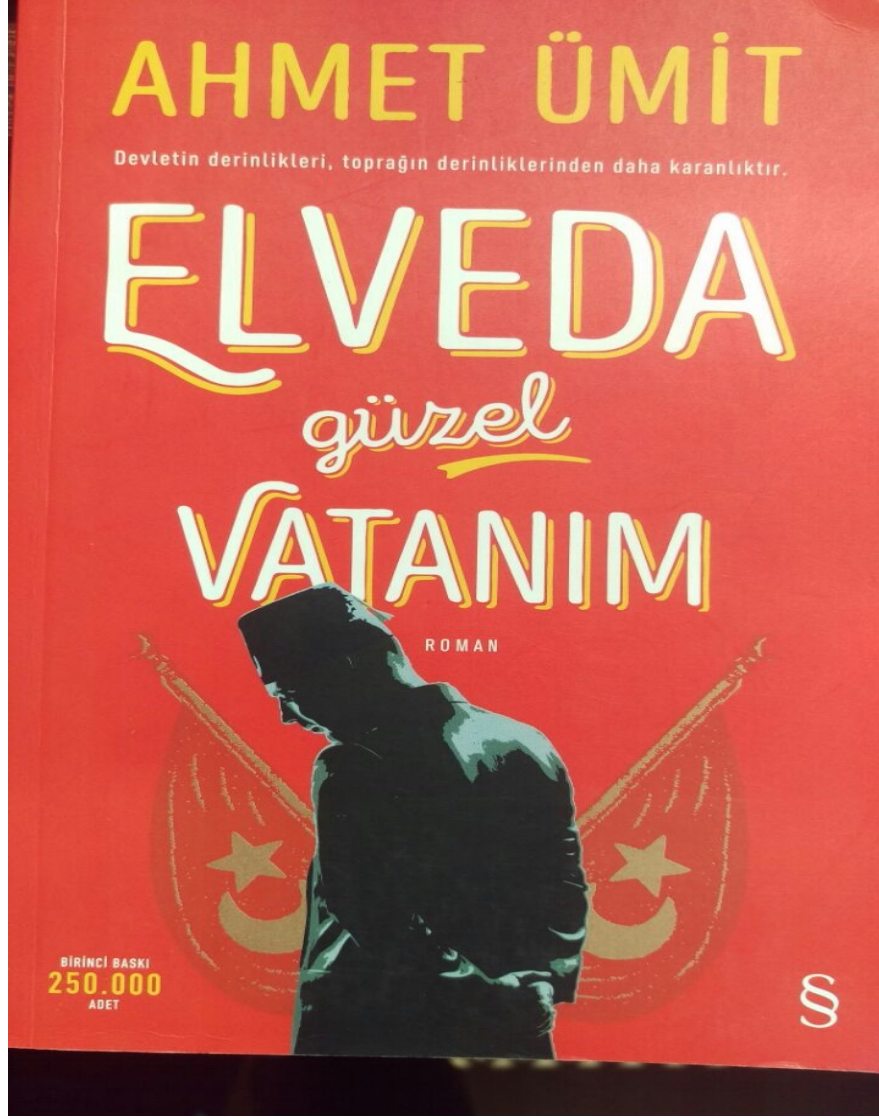
Tanıtımını yaptığımız Doç. Dr. Hasip Saygılı’nın “Osmanlı’nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878 – 1918” isimli kitabının belgelerle ortaya koyduğu gerçekler bize; Rumeli’nin elden çıkışıyla ilgili gelişmeleri bütün açıklığı ile ortaya koyarken, devletin varlık ve bekası için esas olanın “yaptırım gücü/yapısal güç” olduğunu işaret ediyor. Yapısal gücün bileşenlerine baktığımızda; bilgi yapısı, finansal yapı, güvenlik yapısı ve üretim yapısından meydana geldiğini görüyoruz.† Bu güç; bilim, teknoloji, güçlü mali yapı, güçlü ordu ve güçlü üretim yapısı ile sağlanabiliyor. Bilim ve teknolojiye önem vermek, güçlü bir mali ve üretim yapısı tesis etmek ve kurumsal olarak zaten var olan güçlü orduya sahip çıkmak temel hedefimiz olmalıdır. Yoksa acz içerisinde kalır ve denge politikalarına muhtaç, varlık ve bekası hassas bir devlet oluruz.

Kitap ayrıca, bilimsel kalite açısından da çok kıymetli bir eser olarak dikkat çekmektedir. Sosyal bilimler alanında çalışma yapanlar için “örnek bir bilimsel çalışma” niteliği taşıdığı düşüncesiyle faydalı olacağı kanaatindeyim.

* **Yapısal Güç:** Bir şeylerin nasıl yapılacağına; devletlerin bir diğer devletle, insanlarla veya şirketlerle nasıl bir çerçeve içinde ilişki yürüteceğine karar verme gücünü gösterir. Martin Griffiths, Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar, Nobel Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2013, s.125

† A.g.e.

Elveda Güzel Vatanım: Devletin derinlikleri, toprağın derinliklerinden daha karanlıktır

Ahmet Ümit

İstanbul, Everest Yayınları, 2015, 558 sayfa, ISBN: 978-605-141-9480.

Mustafa Gençer*

Yazar Ahmet Ümit'in "Elveda Güzel Vatanım" romanı 19 yıllık yazım hayatının 4 yıl hazırlık süresinden sonra kaleme aldığı ilk tarihsel romandır.

Bu romanın yazımının düşünölmeye başladığı yıllar, Türkiye'de tarih ve tarihi konulara olan ilginin gerek görsel, gerekse yazılı medyada arttığını gözlemlediğimiz bir döneme denk gelmektedir.

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, mustafagencer1@hotmail.com

Hasan Cemal'in "Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım" otobiyografik eseri kendi perspektifinden Türkiye'de 1960 sonrası siyaset-asker-bürokrasi-basın ilişkilerini yansıtırken, Soner Yalçın'ın "Bay Pipo'su", Cumhuriyet dönemi bir istihbaratçının teşkilat-bürokrasi-siyaset üçgenindeki gizli ve kirlili ilişkilerini deşifre eden bir roman niteliğindedir. Usta yazar Ahmet Altan'ın, "Kılıç Yarası" romanı da, son dönem Osmanlı Devletinin, Sultan Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemlerinde toplumsal-mistik-siyasi bağlantılarını konu edinen ve "Bay Pipo" gibi ses getiren eserlerden biri olmuştur.

Tarihi romanlar, diziler, tarihi konu edinen TV programları geniş bir kitleye hitap ederken, akademik yazılar hitap ettiği kesimin cüzi bir takipçisi dışında ne yazık ki, okunmaya değer görülmemektedirler.

Ahmet Ümit'in romanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin oluşum, kuruluş, iktidar, çöküş ve tarih sahnesinden çekiliş sürecini konu ediniyor. Tarihsel olaylar açısından roman bakarsak, Sultan II. Abdülhamid'in son yılları, Selanik'te "Cemiyet"nin hürriyet mücadelesi için fikri hazırlık safhası ve Makedonya'da ayaklanması, 1908 Kanun-i Esasinin ilanı, 1909 yılındaki 31 Mart vakası, 1908-1909 arası iç siyasi çekişmeler, Trablusgarp ve Balkan savaşları, II. Balkan savaşında Edirne'nin geri alınması, İttihad-ı Anasır beklentisinin çöküşü, Harb-i Umumiye doğru Avrupa ve Osmanlı Devleti'nin sürüklenmesi, İttifak görüşmeleri, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi, Ermeni Tehciri ve mağlubiyet, Savaş sonunda toparlanma gayretleri, İTC kendini feshi ve Karakol Cemiyeti ile Mütarekede İttihatçı direniş, Cumhuriyet'in kuruluşu sonrası İttihatçı avı ve tasfiye süreçlerini ele almaktadır.

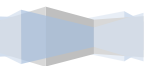
Dönemsel olarak roman, II. Abdülhamid (1876-1909), II. Meşrutiyet (1908-1918), Mütareke (1918-1922) ve nihayet Cumhuriyet'in (1923-26) yıllarını kapsamaktadır. Öte yandan Padişahlar II. Abdülhamid, Sultan Mehmet Reşat, Vahdettin ile dönemin Sadrazamları (Örneğin Kamil Paşa, Said Halim Paşa, Talat Paşa) ve Nazırları (Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Bahriye Nazırı Cemal Paşalar) ile diğer komutanlar (örneğin Şemsi Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Mustafa Kemal Paşa) romanda adı geçen kişi ve görevlilerdendirler.

Coğrafi olarak ise romanın cereyan ettiği bölge, 1878 sonrası Osmanlı Devletinin elinde kalan Balkan Topraklarını (Başta Selanik, Üsküp, Ohri vs.), Kuzey Afrika'da Trablusgarp, Ortadoğu'da Irak (Bağdat, Kut'ül Amare), Suriye, Filistin (Kanal Cepheleri) ile Kafkasya'da Sarıkamış, Bakü ile Anadolu'yu kapsamaktadır.

Aslında bu romanda okur, Birinci Dünya Savaşı'nın yazılmayı beklenen tarihine ışık tutacak akademik tarihciliğin gir(e)mediği konulara, göster(e)mediği yaklaşımlar ve yorumlar getirmek suretiyle, kâh yaşlı gün görmüşlerin yorumlarını, kâh cemiyetin içerisinde gelen (öz)eleştirileri dile getirerek olayların nasıl geliştiği, şekillendiği, bazen kimsenin akışını değiştiremediği boyut kazandığını müşahede ediyor.

Siyasetçisinden devlet adamına, sıradan vatandaştan işadamına, okuryazar olmayandan âlimine kadar tüm kesimlerin ders çıkartabileceği diyaloglar, özlü deyişler, olay yeri betimlemeleri, siyasi-sosyal-toplumsal analizler, ihanet, hayal kırıklığı, vefasızlık, düşmanlık, cinayet, entrika, kahroluş, kırgınlık, sevinç, kırgınlık ve sair duyguların iç içe yaşandığı bir ortamda imparatorluğun çöküş ve tasfiye sürecine tanıklık ediyor kitap.

"Tarih tekerrürden ibarettir" özdeyişi herhalde en çok bu coğrafyada kullanılır ve Türkiye'de yakın dönem siyasi tartışmalarda "İttihatçı gelenek"ten bahsedilir. Kitabı okuyan bu gelenekten ne anlaşılması gerektiğini, nasıl tekrar kendini bu coğrafyada yeniden ürettiğini görebilecektir.

Roman eski bir İttihatçı fedai Şehsuvar Sami'nin, İttihatçıların 1926 yılında yeni Cumhuriyet kadroları tarafından tasfiye edilmeleri süreci başladığında hayatından endişe ettiği için yerleştiği Pera Palas otelinde sabah, ikindi, akşam gibi günün değişik vakitlerinde 16 günde Selanikte gençlik yıllarının ilk ve tek aşkı Yahudi Ester Romano'ya (Ester Dauphin) hitaben yazdığı mektuplardan oluşmaktadır.

Her bölümün başına o bölümü özetleyen yahut bölümdeki anlatılara dair veciz bir söz konulmuş ve bölüm içinde o söze atıf yapılmıştır. Okuyucuya ön sunum veya geri bildirim amacıyla bu 45 başlık eserin başına sayfa numaraları ile verilmesi romanın okunurluluğuna ve kolaylıkla geri bildirim yapılmasına katkı sunabilirdi.

Roman, baş aktörü ve romandaki mektupların yazarı Şehsuvar Sami, aşağıda bölümler halinde özetlenerek, değerlendirilmektedir.

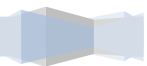
1. Bölüm: “Ölüm şehirlerimizi kaybetmekle başlar vatanımızı kaybetmekle neticelenir...” Daha ilk satırlarda “Peşimdelere Ester... Eski itttihatçıların hiçbirine hayat hakkı tanımayacaklar. İzmir suikastı bir bahane. Nihai hesaplaşma başladı... Suçlu suçsuz ayırt etmiyorlar... Tek tek ortadan kaldırıyorlar herkesi” yazan Şehsuvar, bu yüzden tutuklanır, öldürülürsem biri görsün düşüncesiyle Beşiktaş'ta ev sahibesi Madam Melina'nın evinden Pera Palasa yerleşmiştir. 1909 yılında Selanik'ten vatan ve millet için çalışmayı, aşkına tercih ederek İstanbul'a gelen Şehsuvar, belki zarflarının dahi açılmayacağını ve okunmayacağını bildiği halde “vatan olma vasfını çoktan yitirmiş bu ülkede” kendini anlatacak ve sırlarını paylaşacak başka kimse kalmadığını düşünmeye başlamıştı. (S. 15-18)
Şehsuvar Estere mektup yazmaya başladığının daha ilk günü İttihat ve Terakkiye katılacağını söylediğinde aldığı cevap “Söyle bana Şehsuvar, katil mi olacaksın?” olmuştu. (s. 19-23) 1907 yılının bir yaz akşamında Selanik'te kendisini cemiyet evine götüren, Yahudilere karşı taşıdığı önyargıların kırılmasına vesile olan Leon Azuz dayıdan roman boyunca bahsedildiğini göreceksiniz. Daha çok önceleri Selanik, Paris ve Dersaadet'te hürriyet hareketinin aktif üyesi olan Leon dayı kimi zaman bir bilge, kimi zaman uyarıcı bir büyük, aileye çok yakın biri olarak karşımıza çıkıyor.
2. Vatanın kurtuluşu, hürriyet ve kardeşlik için 1117. üye olarak İTC'ne katılan temiz yüzü ve masum görünüşü nedeniyle kendisinden şüphelenilmeyeceği düşünülen Şehsuvar başlangıçta teşkilatın “tehlikeli olmayan” işlerinde Selanik-Manastır-Üsküp-Ohri arasında kuryelik yapmaktadır. Esterin sorusuna yıllar sonra “evet sen o soruyu sormadan çok önce ben katil olmuşum” diye karşılık verecekti.
3. Victor Hugo'nun Fransız İhtilali için sarf ettiği “Zamanı gelmiş fikirden daha güçlü bir şey yoktur” sözünden ilhamla daha üç yıl önce Rusya'da, iki yıl önce İran'da patlak veren ihtilal, komşu ülkelerde de insanların hürriyet istediğini gösteriyordu. Bu fikrin başarısı için bedel ödenmesi, can alınıp, can verilmesi gerekiyordu. Bu kadim tarihsel kanun için kahramanlara ihtiyaç vardı. Sonraki İTC'nin nüvesini teşkil eden 1889'daki İttihat-ı Osmani Cemiyetinden bu yana meşrutiyet için dövüşen insanlar bu hareketin öncüleriydi, 1906 yılında Makedonya'daki uyanış başlayınca tarih mührünü daha vermemişti. Yıldız Sarayının tepkisi, anında en acımasız Arnavut Şemsi Paşayı göndermekle olmuştu. 7 Temmuz 1908'de tetiği kendisi çekmese de cinayet işlenirken orda bulunan ve suikast sürecini detaylı betimleyen Şehsuvar, “Şemsi Paşa bu topraklarda yanmaya başlayan hürriyet ateşini söndüremeden biz onun hayat ateşini söndürdük” diyecekti. Ve böylece vatan ve hürriyet için aynı vatanın ordu kumandanına, siyasilerine, gazetecilerine karşı cinayetler işlenecekti. (24-29)

4. Ester'in "Hiç Şikayet etme senin kararın" sözüne, haklısın "pişman değilim, sana rağmen bu benim kararım, pişman değilim sadece içimde öfke ve derin hayal kırıklığı var" diyecekti Şehsuvar Sami. İttihat ve Terakki'nin fikir babası bilge Ahmet Rıza ve Halide Edip'ten örnek vererek, onların dahi bugünlerinden emin olmadıklarını, belirtirken, aslında kendisinin belki romanlarıyla tanınan ve fikirleriyle daha faydalı bir yazar olacağını, ama bunun dahi kendisine koruyuculuk zırhı sağlamayacağını hissetmektedir (30-35). Ester'in Selanik'teki Yahudi ve Türklerden kaçarak Paris'te yeni bir hayata başlaması teklifine karşı "sadece seçimlerimiz değil, rastlantılar da belirliyormuş insanın hayatını" diyecekti. (35)
5. "Ne yapıyorsun, asıl katil kaçıyor" (36-46) Şemsi Paşa'nın İttihatçı Mülazım Atıf bey tarafından Manastır'da Drahor Nehrinin karşısındaki telgrafhanenin önünde Nagant bir tabanca ile öldürülmesini ve Arnavut Fedailerden kaçışını, olayın gözlemcisi ve yedek katil görevlisi Şehsuvar'ın Resne'ye kara çarşaf giyerek kaçışını konu ediniyor.
6. Şehsuvar'ın ikinci gün sabah kaleme aldığı ilk mektupta Selanik için dillerin, dinlerin, ırkların bahçesi tanımlamasına karşı Ester "burası ölmekte olan bir imparatorluk, ama Paris aşkımızı yaşayabileceğimiz tek yer" derken Mehmet Ali eniştesinin tavsiyesiyle kuryelikten fedailer gurubu üyeliğine yükselen Şehsuvar, "haklısın" demekle birlikte isyanın cazibesine kapılıp "İnkılabı" aşkına tercih edecekti.(47-56)
7. Şemsi Paşa'nın yerine gönderilen Üsküp mıntıka komutanı Tatar Osman Paşa'nın öldürülmek yerine 22 Temmuz gecesi Resneli Niyazi tarafından dağa kaldırılması sabahı Manastır'da Meşrutiyet ilan edilmişti. (57-66)
8. Şehsuvar Sami, kendisini "ununu elemiş, eleğini asmış" biri olarak görmesine rağmen, bir zamanlar hayalini kurduğu ve uğruna dövüştüğü bir rejim olan Cumhuriyetin aleyhine çalıştığının ve muhalifi olmadığını bir türlü anlaşılmamış olmasından yakınıyordu. Peşine düşüldüğü ve takip edildiği düşüncesinden bir türlü kurtaramıyordu kendini, bazen bunun bir evham olduğunu, bazen de bu evhamlarını gerçek sayarak yeni evhamlar üretmesi, kendini dahi ürpertiyordu. Devlette ve toplumda bir tasfiye hareketini zorunlu gören devrin bazı yazarların bu düşünceleri, 1924'e kadar İTC Merkezi Umumi binası olan Pembe Konakta yayına başlayan *Cumhuriyet* ve 1925 yılında bastırılan Kürt isyanında İngiliz parmağını ifşa eden bir makale yayınlayan *Vakit* ve *İkdam* gazetelerinde yer alıyordu.

Oysa 1908 Temmuz ayında kendine sonsuz inanan ve etrafındakileri de inandıran, bitmez bir tutku ve özgüvenle yaptığı etkin konuşmada Enver Bey şöyle diyordu: "Vatandaşlar! İstibdad sona erdi artık kötü yönetim yok. Bulgarlar, Yunanlar, Sırlar, Romenler, Yahudiler, Müslümanlar yok. Şu gördüğümüz mavi gökyüzü altında hepimiz eşitiz, hepimiz kardeşiz, Osmanlı olmaktan gurur duyuyoruz, Avrupa, artık imparatorluğumuz üzerindeki nüfuzunun kırıldığını kabul etmelidir..." (73). Halbuki Enver Paşa, ne gayrimüslim toplulukları ne de Avrupa'yı doğru anlayabilmişti.

Şehsuvar'ın yazdıklarında kimi zaman hayata dair özlü sözler de bulmak mümkündür. Dürüst insanların neden yalana ihtiyaç duymadıklarına dair cevabı: "Çünkü onlar inandıkları gibi hareket ediyorlardı, çünkü onların kendi doğruları vardı ve kimse onları bunun dışına çıkaramazdı". (67-78)

9. Romanın çok yerinde düşmanı (bu bağlamda yeni rejimin hafiyelerini) küçümsemekten dolayı hata ettiğini belirten Şehsuvara göre "Devlette devamlılık esastır" fikri gereği peşindeki adamlar yüzlerce yıllık zaptiye geleneğinin parçası olup, zalimlik kadar sinsiliği, vahşet kadar kurnazlığı da miras almışlardı.

Fedailer gurubundaki ilk yoldaşı, kendini otel resepsiyonuna 14 yıl önce Trablusgarp'ta şehid düşen Binbaşı Basri diye tanıtan Üsküplü Mehmed Esad, Pera Palas'taki ikametinin 3. Günü Şehsuvarı ziyarete gelmişti. 1913te kaybedilmesinin ardından Selanik'te sadece annesinin mezarı ve hâtıraların kalmasına hayıflanarak Şehsuvara, Mehmed Esad, "Üsküp'te de bizimkilerin mezarı kaldı sadece. Koca bir imparatorluk çöktü Şehsuvar," diye yanıt vermişti.

Kendisini eski dostlarının ne düşündüğünü merak ettikleri için gönderdiğini söyleyen Mehmed Esad'a: "Artık pek dostumuz kalmadı. İzmir suikastından sonra herkes düşman oldu İttihatçılara" diyerek bir de yakın tarih dersi vermişti: O inkılap 1908de yapıldı, O meclis 23 Nisan 1920 değil, 17 Aralık 1908'de açıldı... Sanki hürriyet kavgası 1919 başlamış gibi, kimse bunu hatırlamak istemiyor, 30 yıllık mücadeleyi (1889-1919) herkes unutmuş görünüyor. Halbuki unutulması gereken sadece bu değil, Osmanlı geçmişi de atlanacaktı. Tarihi hep yenenler yazar, hep böyle olur bilirim, ama lütfen söyle seni kim yolladı, ne istiyor benden?" diye sormuş "Milli Emniyet, yani hükümet, seni anlamaya çalışıyorlar" diye cevap almıştı. Şehsuvar ise, "Siyasetle hiçbir ilişğim yok. Karabekir Paşanın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına bile üye olmadım. Devletin başında Talat, Enver paşa yerine Mustafa Kemal Paşa'nın olması benim için dert değil. Tek arzum kalan ömrümü huzur içinde geçirmek" demişti.

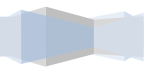
Korktuğu için Beşiktaş'taki evinden Pera Palas Oteline yerleşen Şehsuvar, "Zavallı Cavid Bey, Kara Kemal'in harcandığını, hatta Kazım Karabekir'in zor kurtulduğunu, Gazi Paşa hala İttihatçıların darbe yapacağını zannediyor ve kendini desteklemeyen bütün eski ittihatchıları hain olarak görüyor. Oysa artık cemiyet ve fedailer yok" diyordu. (79-88)

10. "Av olan bendim" bölümünde Milli Emniyete çalışan eski İttihatçı Mehmed Esad'ın kendisiyle irtibat kurma tarzını "gafil avlanma" olarak yorumlayan Şehsuvar, babası Selanik Maarif Müdürü, Baş Muallim Emrullah Bey'in nazariyatçı kişiliğini, fikri fülüyattan daha mühim buluşunu, oğlunun bir tetikçi değil, yazar olmasını "en mühim mücadele fikirle yapılandır, şiddet eninde sonunda onu uygulayana dönen bir bumerangdır" sözünü hatırlamıştı. (92)

11. Dördüncü gün sabaha karşı kaleme aldığı "İki hüznü çöçek gibi bakan iri kara gözlerin" deyişiyile sadece Ester'in içini kanattığını, halbuki kendisinin kaç kişinin canını yaktığını, kaç kişiyi üzdüğünü dahi hatırlamadığını, esas olanın kavgaya girmemek olduğunu, ama kavganın zorunlu şartlarının kendisini katil yaptığından hayıflanacaktı. (112)

12. "İnsanoğlu dünyanın en büyük muammasıdır" başlıklı bölümde Şehsuvar şunları söylüyordu: "Bu topraklarda evvelden beri hep güçlü hükümdar, güçlü devletler vardı. İnsanlar üzerindeki büyük baskıdan "fert" bir türlü ortaya çıkmamış, kimse kendisi olamamış ve hep bir lider, bir öndere ihtiyaç duymuştu. Bu yüzden iki kişinin karar verdiği "düello" bizde yeşermemiş, hep bir güce dayanarak, düşman saydığımız kişileri yok etmenin ve bunun için linç, pusu ve jurnal gibi metodların uygulanması görülmüştür." Şehsuvar Sami, bu topraklar ve üzerindeki insanlara dair psikolojik-mental yorumlarını "çoğumuz kim olduğumuzun farkında değiliz, bunu düşünmemişizdir bile. Düşünmek için başımıza sarsıcı bir olay gelmesi icap eder" diyerek sürdürmüştür. (119)

13. "1908'de altüst oluşun herkese mutluluk getireceğini zannediyordum, ancak hakikatin başka yönleri de varmış. Vatan için kendini feda etme kararı bile egoistçe bir davranış olarak telakki edilebilirmiş" şeklinde düşünen Şehsuvar; 1926'da hatıralarını yazarken 1908'li yıllarda

vatanın her şeyden daha kıymetli olduğunun farkında olmayışını büyük talihsizlik olarak belirtmektedir. (126-127)

14. Ahmet Rıza “Tarihin iradesi karşısında fertlerin ne önemi var? Fertlerin mutlu olması için bütün toplumun mutluluğuna ihtiyaç var” demişti. İngilizlerin İstanbul’u işgalinin ilk iki yılında İngilizlerin aramalarına rağmen bulamadıkları Şehsuvar Sami, “Kerim Şakir” adlı sahte bir kimlikle gizleniyordu. Ancak Sessiz John (sonradan Mehmed Esad olduğu anlaşılan) lakaplı bir İngiliz casusu bir Osmanlı zabitanın jurnali üzerine 1920’de yakalanmış ve kendisinden Karakol Cemiyeti’ndeki vazifesi ve arkadaşlarının isimleri istenmişti. (134-144) “Ester’e İttihat ve Terakkiye gireceğini söylediğinde “Katil mi olacaksın?” yanıtını almıştı Şehsuvar. Ester, “çok değil birkaç hafta önce hürriyet diye el yürüdüğünüz, kardeşlik türküsünü söyleyen o insanlar birbirlerine silah çekecekler. Ya zalim olacaksın ya mazlum, ya katil ya da kurban. Anladığım kadarıyla zalim olmaya hevesleniyorsun, ana eninde sonunda kaybedeceksin, o zaman da mazlum olacaksın, senin kıydıkların sana kıyacaklar”. Şehsuvar, Ester’in yazarlık yeteneğini birlikte yaşayacakları Paris’te geliştirmesi önerisini de kabul etmemişti. Ester ayrıca Babası Mösyö Naum’un dahi Paris’e keyfinden gitmediğini fazla liberal sayılan görüşleri Yahudi cemaatinde tepki çektiği için hem istibdaddan, hem de cemaatinden kaçmak zorunda kaldığını belirtmişti. Nihayet Şehsuvar, “Senin hakkında yanlışmış Şehsuvar” sözüne fiyakalı bir tavırla “hoşça kal Ester” cevabını vermişti. (144)
15. “Bu, bir intikam oyunu değildi” başlıklı 15. bölümde birbirlerini sevmelerine rağmen 1908’de Ester’den ayrılan Şehsuvar, teselliye şu yaklaşımda bulmuştu: “kalp ağrısının tek çaresi her anın, her günün dolu olmasıdır. Aklımı öyle meşgul etmelisin ki kaybettiğin sevgiliye dair hatıralar rahatsız etmesin” (146).
16. “Mahvolduk evladım, mahvoldu vatan” bölümünde Şehsuvar Sami’ye göre Kuva-yi Milliyeci’lerin 19 Mayıs’ta başlattıkları inkılap, aslında 1908 yılında hatta II. Mahmut’la başlayan ve bugün Cumhuriyetle devam eden çok geç kalmış bir inkılap. Çünkü “tarihi teşkil eden olaylar asla sabit değildir, belli kurallara göre hareket etmezler, hep dinamiktir, asla dizginlenemezler ve hepsinden önemlisi süreklidirler”, ama “biz farkında değildik bu hakikatin” diye itiraf edecekti. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunun ölmesini bekleyen Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek’i ilhak edecek, Girit Yunanistan’la birleşecekti. Başta İngiltere olmak üzere Osmanlı Devleti’nin yeniden ayağa kalkmasından korkan Batılı devletler meşrutiyetin öncüsü İttihat ve Terakki’yi yıkmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu sinsi planlarda Derviş Vahdeti’nin *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti* ve *Volkan* gazeteleri vasıtasıyla, Prens Sabahattin’in *Ahrar Fırkası* da muhaliflerle ittifaka giriyordu. Yazar’ın bu son düşüncelerini ifade ederken kullandığı İTC’ne karşı olan dahili ve harici muhalifler için “sinsi planlar”, “örümcek kafalı softalar” ve “gericiler” tabirlerini herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan aktarması, benzer yaklaşımı İttihat ve Terakki’nin hikâyesinde göstermemiş olması manidardır. (159)
17. Şehsuvar 6. Gün sabahki mektubunda “Beni öldürmedikleri ya da hapsedmedikleri sürece kalemim susmayacak, zira sadece sana yazmak ihtiyacı ayakta tutuyor beni”, diyordu: “Mazi sadece bir hatıralar toplamı değildir, aksine hep bugünle beslenen ve son nefesimize kadar bizi terk etmeyecek olan hayatımızın ta kendisidir”. (170-171) O’na göre “İnkılap Selanik’i ne kadar güzelleştirdiyse, bu ayaklanma payitahtı o kadar çirkinleştirmişti”, azınlıklar dahil kimsenin mal ve can güvenliği kalmamıştı. Osmanlı hürriyetçiliğinin baş aktörü, Paris’ten döner dönmez Meşrutiyet meclisine reis seçilen ve İttihatçıların fikir babalarından olan Ahmet Rıza dahi fikirleriyle cemiyet içinde tepki çekmeye başlamış ve 31 Mart (13 Nisan 1909)

kalkışmasıyla başlayan olaylar onun da yıldızının sönmesine neden olmuştu. Ahmet Rıza “Zalimin en büyük başarısı, zulüm ettiklerini kendisine benzetmesidir. Eğer bu şekilde devam edersek, iktidarı kazansak bile istikbali kaybetmiş olacağız. Bütün muhalifleri bize karşı birleştiren Hasan Fehmi suikastinden ne kazandık? Çok değil dokuz ay önce fikir hürriyetinden bahsediyorduk. (Temmuz 1908). Ne farkımız kaldı Abdülhamit’ten?” eleştirileri ile bir istibdad rejimi kurulduğunu iddia ederek cemiyetle yollarını ayırıyordu. (178-179)

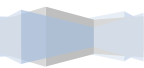
18. Bölüm “İsyancıların teslim olmak gibi bir niyeti yoktu” (181-193) başlığını taşıyordu. Kolağası Mustafa Kemal’in teşkilinde rol oynadığı “Hareket Ordusu”nun ayak sesleri İstanbul’da isyancılara karşı umut ışığı olmuş, hatta basın başta olmak üzere “riyakar toplumun riyakar insanları güç karşısında fikirlerini değiştirmeye başlamıştı”. İsyancıların zafer için kardeş kanının akmasını göze alarak harekete ettikleri bir anda Sultan II. Abdülhamid, Yıldız’daki Hassa Ordusu’nun isyanı bastırma potansiyeline rağmen birlikleri harbe sürmeyerek bunu engellemişti. Yazar Ahmet Ümit bir yandan bu tespiti yaparken, öte yandan Abdülhamid’in kendi kaderinin kötü akıbetinden korktuğundan bu kıyamla ilgisi olmadığını, Meşrutiyetle ilgili verdiği sözlere bağlı olduğunu belirtmektedir. (183) Gerçekte Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesine ve Jöntürk Devrimine ve İmparatorluğun Balkan ve Birinci Dünya Savaşına sürüklenerek tasfiyesine kapı aralayan bu olaylardaki (İsyan ve Bastırılması) rolü hala aydınlatılabilmemiş değildir. Dahası sanki olaylar rastlantısal olarak bu seyri izlemiş ve doğru yol takip edilmiş gibi bir kanı üzerinde durulmaktadır.

19. “Çünkü söz namustur...” (194-202). Romanın bir diğer figürü İttihatçı Cezmi Binbaşı Şehsuvara, Mehmed Esadın İngilizlere ajanlık yaptığını, paşaların vatanı terk etmesinin büyük hata olduğunu söylemişti: “Gittiler de memleket vazife vermeye değer bulmadığımız o adamların eline düştü. Hepimizi tek tek öldürecekler.”

20. “Kusura bakma evlat ama seninki münevver hassasiyeti” (203-214). Padişahın tahttan indirilmesini Leon dayının sözlerini hatırlayarak karşılamıştı Şehsuvar: “Fransa değil burası Şehsuvar. Millet, inkılap filan istemiyor esasında. Devletin geri kaldığını gören bizim gibi aydınların isteği bu. Fransa’da millet sokağa dökülürken bizde Meşrutiyeti “çok yaşa Padişahım” diye kutluyor millet”.

Sultan II. Abdülhamid’in Selanik’e sürgüne gönderilmesine (1909) ise “Ne kadar tuhaf, yıllarca o bizim arkadaşlarımızı sürgüne yolladı, şimdi biz onu sürgüne yolluyoruz” diyen Şehsuvar Abdülhamid’e Selanik yolunda eşlik etmişti. Bu esnada trende aralarında geçen bir konuşmada Şehsuvar, “Babam Selanik Maarif Müdürü Emrullah Bey’i Fizan’a sürgün ettiği için kendisini Cemiyete Abdülhamid’in kaydettirdiğini” söylemişti. Halbuki bu çelişkiye rağmen kendisi, Sultanın sürgünün faili ve tarafı olmakta bir yanlış görmüyordu Şehsuvar. Demek ki aktörlerin değişmesine rağmen “sürgün pratiğinde” ve “mağdur-muktedir ilişkisi” bu topraklarda uzun süredir değişmemişti.

21. “Sensizliğin, sürekli seni hatırlatmasından bahsediyorum” (215-226). Selanik ziyaretinde Annesi Şehsuvar’a “Yaşlanmıştın, bakışındaki yumuşaklık kaybolmuş, çok mu çalıştırıyorlar seni evladım” diye sormuştu. Ancak iki yıl sonra (1910) Selanik’te toprağa verirken çilekeş annesi Mukaddes Hanım’ın kıymetini anlamıştı. Artık Selanik’te kendini yalnız hisseden Şehsuvar, Cemiyetin “sakın o sosyalist Yahudiye uğrama” ikazına rağmen Leon Dayı’yla karşılaştığında ona “Bu inkılap hayal kırıklığına uğrattı beni” diyecekti. “Düşmanlarımızı aynı saflarda buluşturduk, karşı çıktığımız baskıyı, zulmü biz uygular hale geldik, Osmanlı birliği çatırıyor, bütün azınlıklar bağımsızlıktan ve devletlerini kurmaktan bahsediyor. Baskıya başvuruyoruz, bu çaresizlik anlamına gelir. Dersaadet’te zıt görüşlere tahammül var mı?” diye sormuştu.

22. “Kimin katil, kimin cani olduğuna karar verecek kişi ben değilim” (227-239). Mehmed Esad’ın kendisini Pera Palas’ta bulmasından sonra “kendisini tekrar göreve çağırdıkları” teklifine karşı, “bu hükümetin düşmanı olmadığımı anladıklarına sevindim. Ben artık emekli hayatı yaşamak istiyorum, huzura ihtiyacım var” şeklinde karşılık vermişti. Ancak Şehsuvar aradığı huzuru bir türlü bulamayacak, geçmişi onun gününü ve geleceğine zorunlu eşlik etmeye devam edecekti. “Nasıl geçimini temin edeceksin?” sorusuna “Beşiktaş’ta evinde kaldığı Madam Melina’nın mülk ve servetini kendisine bıraktığını, bu ve yapacağı çevirilerle geçineceğini ifade etmişti. Basri Beyle Selanik’te Cemiyet’e girdiği gün ile kıyas yapan Şehsuvar, “O gün istiyordum, bugün aynı fedai gurubunda yer aldığım Mehmed, beni istemediğim bir işe zorluyordu” diye hayıflanacaktı.
- 31 Mart ayaklanmasını bastıran Mahmut Şevket Paşa, orduya siyaseti bulaştırmak istememesine karşın, Cemiyet’in kongresi ordu olmadan siyasi emniyeti sağlayamayacağını biliyordu. Esasında İTC’nin omurgasını askerler oluşturuyordu. Hainleri tespit etmek üzere ahalinin toplandığı her yer, ordu ve Kara Kemal’in ilişkileri ile gözetim altına alınmıştı. Ayrıca muhalif *Sada-yı Millet Gazetesi* yazarı Hamit Samim de suikast sonucu öldürülmüştü. Şehsuvar, bu siyasi cinayetlere “aklım ikna olsa da ruhum razı gelmiyor, beni kan tutmuş, aslında daha Manstır’da Şemsi Paşa suikastinde, ama şimdi fark ediyorum” şeklinde not etmişti. Ancak 1908’deki cinayeti 1909’da başka bir cinayete fark ettiğini belirtmesine rağmen, nedense Şehsuvar, ne Cemiyet’le yollarını ayırabilmiş, ne de Cumhuriyetin İttihatçıları tasfiye sürecinde huzur bulmuştu. Edebiyatçı kişiliği olayları anlamasını sağlamış, ancak fedai kimliği onun kendini kurtarmasına engel olmuştu.
23. “Çünkü sen mucizelerle doluydun” (240-248). “İnsan eliyle ölümler artık bana katlanılmaz geliyordu,” diyen Şehsuvara göre hürriyet, eşitlik ve adalet hâlâ kutsal değerlerdi, ancak O cemiyetin seçtiği mücadele şekliyle bunları sağlayabileceğinden emin değildi. (242) İşlenen cinayetlere, akıtılan kana ‘Ama inkılap için şarttı’ izahında bulunamıyor, kendini ikna edemiyordu. Basri bey ile vicdanının bu ölümlere elvermediğine dair bir konuşmasında ondan “Evet, mecbur kalmışsan katil olmayı göze almaktır vicdan” cevabı almıştı. “Mecbursan gazeteciyi, münevveri öldüreceksin. Evet belki suçlayacaklar seni, ama davada tek kanun geçerlidir; vatanın birliği ve bütünlüğü, ötesi fasarya”. Bu konuşmadan sonra dahi daha çocukken bulaştığı siyasetten kaçamamış, Paris’e sevgilisi Ester’in yanına bir kez daha gitme kararı alamamıştı. Bu gelgitlerden sonra yeniden inkılapçı olmuştu Şehsuvar. Burada günümüz Türkiye’sinde benzer söylemlerin kullanılmaya devam ediliyor olması çok manidardır. Millet içinde öteki addedilen muhalifleri tasfiye için hukuk dışına çıkılmasının sonuçlarından ders alınmamış olması esef vericidir.
24. “Eğer kendimizi bağışlama kabiliyetimiz olmasaydı, varlığımız sürdüremezdik” (249- 257). Eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa öncülüğünde Paris’te kurulan Cemiyet-i Hafiyet teşkilatı, acemi ve ciddiyetsiz olmalarına inat yaptıkları bir algı operasyonu ile milleti yeni bir ayaklanma tehlikesi ile korkutarak tasfiye edilmişti. Böylece bütün muhaliflere göz dağı vermekle kalmayıp, İttihat ve Terakkiye düşmanlık eden Rıza Nur gibi mebusları da tutuklama fırsatı bulmuşlar ve muhalefete “hak ettikleri” cevap verilmişti.
- Yukarıda anlatılanlar ışığında İTC’nin salt askeri ve siyasi mülahazalarla değil, toplumsal, sosyal ve bireysel baskı ve algı yönetimi gibi metodları ötekileştirdiği kesimlere karşı fütursuzca kullandığı izlenimini pekiştirmektedir.
25. “Milletimin insanca yaşaması için çabalarken belki de kendi insanlığımı kaybetmişim” (258-268) diyen Şehsuvar annesinin vefatı nedeniyle Selanik’te bulunduğu esnada eski komşularından Nano Paloma Nine’yle bir konuşmasında, Paloma; “Ne oluyor memleket

böyle, kötü günler geliyor. Yunanlılar, Bulgarlar, Romenler, Müslümanlar velhasıl herkes birbirinden çekiniyor ve çekindikleri için nefret ediyorlar” şeklinde endişesini izhar edince Şehsuvar: “Tekrar Osmanlı birliği kuracağız, Balkanlarda bütün milletler, bütün dinler kardeş olacak yine. Kanun-i Esasi böyle buyuruyor. Kimse kanunun üstüne çıkamayacak” şeklinde yanıt vermişti. (258) Ancak Cemiyetin ve kendisinin hukuksuzlarını, kanun dışı fiillerini nedense görmüyordu, vatan uğruna çalıştığı düşüncesiyle komitacı oluşunu hiç sorgulama gereği hissetmiyordu.

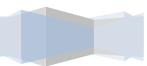
26. “Dövüşmekten başka çare yok...” (269-282) bölümünde Trablusgarp savaşı patlak verince tebdil-i nam ve meslek erbabı olarak oraya giden Şehsuvar, Basri Bey ve hemşehrisi Mustafa Kemal tarafından karşılanmıştı. Enver ve Mustafa Kemal’in cemiyetle arası açılmış, Enver’le olan bilinen husumeti ise bir kez daha gün yüzüne çıkmıştı. Yine 1913’te kurulacak Teşkilat-ı Mahsusa’nın önemli adamlarında biri olacak olan kabiliyetli fedai çerkez Kuşçubaşı Eşref ile burada karşılaşacaktı Şehsuvar. Ancak İttihatçıların desteğindeki yerli aşiretler sahil şeridinde sıkışıp kalmış İtalyanlara bir yıl dayanabilmişlerdi.

27. Arkadaşı Basri Binbaşı’nın Trablusgarb’taki ölümüne dair “Bana bir ölüm bağışlamalısın Şehsuvar... (283-295)” sözü bu bölüme başlık olmuştu. Arap aşiretlerin desteği olmasaydı İtalyanlara direnemeyecekti İttihatçılar, ancak Arapların hepsi için aynı sadakatten bahsetmek imkânsızdı. Örneğin Trablus bölgesinde bir kese altın için Osmanlı zabitlerini satacak alçaklar mevcuttu. Aslına buradaki Araplar Osmanlı tebasıydı ve hala Osmanlı hakimiyetinde yaşıyorlardı. Şehsuvara göre “Ortadaki hata ve geriliğin sebebi başta bizdik”. (287)

28. “Osmanlı’ya artık hasta adam demiyorlar, canlı cenaze diyorlar” (296-307). Basri Bey’in 13 Ağustos 1911’deki ölüm haberini eşi Refiye Hanım’a ancak üç ay sonra bildirebilmişti Şehsuvar. Cemiyete üye olduğunda nasıl umut dolu olduğunu hatırlayan Şehsuvar; “sadece vatani kurtarmakla kalmayacak, bütün dünyayı değiştirecektim”, şeklinde düşünüyordu, oysa şimdi inandığı her şeyin paramparça oluşunu, onca kahramanlığın ve fedakarlığın manasız olduğunu anlıyordu. “Ne varsa devr-i Abdülhamit için söylediğimiz, hepsi tekrar yaşanıyor bizimle birlikte” diyerek hayıflanıyordu.

Ester İtalyanlarla mücadele bir yana Makedonya’da değişen havayı hissedip etmediğini sormuştu Şehsuvara. Paris’te, “Osmanlı için canlı cenaze tabiri kullanıyorlar, hiç dostu yok bu ülkenin, Osmanlının bittiği konusunda herkes hemfikir, galiba tek sen farkında değilsin bunun. Bir de büyük hürriyet hareketi olarak başlayıp Abdülhamit’ten daha beter bir despotluk yaratan cemiyetiniz...” Farkında değil misin olan bitenin?, Nasıl bu kadar aymaz olabilirsin, ne yaptı bu adamlar sana? diye sormuştu Ester, ancak Şehsuvar “kimse benim aklımı çelemez, inancım, vatanım ve milletim için dövüşüyorum, Batı’lı alçaklar yalan propaganda yapıyorlar” demişti. Seni anlamıyorum diyen Ester, son kez “Hoşça kal” diyerek Şehsuvardan ayrılmıştı. (307)

29. “Git, canını kurtar zabıt” (308-318). En iyi düşünce biçiminin yazma olduğu, sadece maziye değil, bugünü de anlamak için yazmanın en iyi metod olduğunu düşünen Şehsuvar, 9. gün sabahki mektubunda hayatının en zor anlarından birini yazıyordu. Annesinin Selanik’teki perişan mezarını ziyaretinde, ona yaşadığı sürece kabrini hep bakımlı tutacağına söz verdiğini hatırlamıştı. Ancak İstanbul’a dönüşünden bir ay sonra Fatih’in babası Sultan Murad Han’ın fethinden sonra 500 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalan Selanik tek kurşun atmadan elden çıkmıştı.

Şehsuvara göre sebep ve İttihat Terakki düşmanı Osmanlı siyasi tarihinde ilk ve son kez 1912 yazında Liberal ittihatçı kanadının (Damat Ferit'in Hürriyet ve İtilaf Partisi) iktidara gelmesi ve basiretsiz Hasan Tahsin Paşa'nın şehri müdafaa etmeden teslim etmesiydi. İttihat Terakki'nin Milliyetçi kanadının şansı Balkanların kaybına neden olan Balkan savaşlarının ilk evresinde iktidarda bulunmamalarıydı. Neticede İttihat ve Terakkinin milliyetçi kanadı hükümet darbesi ile 1913 Ocak ayında tekrar iktidarı ele geçirecek ve Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte iktidarda kaldıkları müteakip 5 yılda İmparatorluğun Arap yarımadasındaki topraklarının elden gitmesine sebep ve şahit olacaklardı. Halaskar ve İttihatçı Zabitler arasındaki derin ayrılıkta Şehsuvar, orduyu siyasete karıştırmaması yönündeki kongre kararına rağmen bundan vazgeçmeyen cemiyeti hatalı buluyordu. Balkan devletlerinin İstanbul'un varoşlarına kadar gelmesi ve Selanik'in düşmesi İttihatçılar üzerinde büyük yıkım yaratmıştı. Bundan böyle hiçbiri doğduğu şehri göremeyecek, sokaklarında yürüyemeyecek, ölülerinin mezarlarını ziyaret edemeyecekti. Kaybettikleri sadece şehir değildi, çocukluk, gençlik, hatıralar ve özetle hayatlarının bir bölümüydü. (S. 313-314)

Büyük Efendi Talat Beyin "bizi mağlubiyete götüren durum, kendimize duyduğumuz fazla güven, yani güç sarhoşluğudur" özeleştirisine ve Kara Kemal'in siyasete şiddet yoluyla müdahale edip "vatanı kurtarma" önerisine Şehsuvar; "Yapma Kemal! Seçimleri sopa marifetiyle kazandığımız (1912 ocak ve Şubat'ında İttihat ve Terakkinin 270 milletvekilinden 264'ünü aldığı anti-demokratik sopalı seçim) seçimin şayiası dinmeden bir siyasi fırkanın işi silahla halletmeye kalkmasının mağlubiyete mahkum bir girişim olduğu" cevabını vermişti. Ancak bu konuşma üzerinden 3 ay geçmeden Talat paşa karşı çıktığı ne varsa uygulamak zorunda kalacak ve bir darbeye (23 Ocak 1913'teki Bab-ı Ali Baskını) hükümeti ele geçirecekti.

Yazarın dönemin olaylarının anlatımında tarih ve kavramları kullanmamış olması okuyucuyu zaman zaman kronolojik ve kavramsal boşluğa ve anlam karmaşasına sürüklemektedir. Dönemin çalkantılı siyasi gelişmelerine dair detaylar dipnotla da belirtilebilirdi.

30. "Ölülerimizden medet umacak halde değiliz" (319-332) sözü Bab-ı Ali'ye düzenlenecek hükümet darbesi için söz verdiği halde sadece 60 fedainin sahada olmasına karşı yapılan serzenişi ifade için söylenmişti. Yürek ve silaha sarılıp darbenin başarısı umulacaktı. Romanın bu bölümünde 1912 kışında Balkan Savaşının yıkımını İktidardaki ittihatçı düşmanı Kamil Paşa Hükümetine bağlayan İttihatçı komitacılar Talat Bey, Ziya Gökalp, Miralay İsmail Hakkı, Fethi Bey, Mithat Şükrü, Dr. Nazım ve Kara Kemal'in Vefa'da Beşezade Emin Beyin evinde yaptıkları iki toplantıda Ocak 1913 Bab-ı Ali Baskının planlanması anlatılmaktadır. İlk toplantıda Fethi Bey'in itirazı üzerine komitacı darbe teşebbüsüne karar verilememişken, Fethi Paşanın yokluğunda düzenlenen ikinci toplantıya katılan Enver Paşa ve Talat Paşa, Balkan Devletleriyle yapılacak barış anlaşmasını beklemeden bir darbeye hükümete el koymayı kararlaştırmışlardı.

31. "İstifa Paşa hazretleri, istifa!" (333-347). Yeni dönemde yeni bir sayfa açıp kendi köşesinde sakin bir yaşam sürdürmeyi hedefleyen Şehsuvar'ı İttihatçı-komitacı ve tetikçi-yaver geçmişi bir türlü rahat bırakmıyordu. Mehmed Esat, Mustafa Kemal'e suikast düzenleyenlerden Ziya Hurşit'in ifadesinden suikast öncesine dair araştırma yaptığını, Sarı Edip Efe ile eski Ankara Valisi Abdülkadir beyin toplantılarına Şehsuvarın da iştirak ettiğini ve böylece onun İttihatçılarla irtibatını devam ettirdiğini ima etmişti. Ancak Şehsuvar "mağlubiyetten sonra artık hiçbir partinin üyesi değilim" diyordu. Mehmed Esat'ın kâh Şehsuvarla eski günlerini yad ederek koruyucu tarafında, kâh da yeni dönemdeki rolüne dayalı karşı tarafta saf tutarak gösterdiği şantajvari tavrına çok bozulmuştu Şehsuvar. Ester'e hitaben, "bir kez

mimlenmişsen, bir kez adın kayıtlara geçmişse, asla ayrılmazlardı peşinden. Ya oyuna geri dönecektin ya da hayatına son verecektin. Üçüncü ihtimal ise seninle yeni bir hayata başlama ihtimaliydi, yoksa hiçbiri için uğraşmaya değmezdi” diyecekti. (359)

Bab-1 Ali baskınına (23 Ocak 1913) cemiyetin fedai kadrosundan Filibeli Hilmi, İzmitli Mümtaz, Yakup Cemil ve Mustafa Necip’in Enver Paşaya eşlik etmesi, ancak halktan istenilen sayıda insan gelmemiş olması Talat Paşa’yı endişelendirmişti. Cemiyetin propagandacısı Ömer Naci, vatandaşlara hitaben yaptığı konuşmada, Kamil Paşa Hükümetinin Bab-1 Ali binasında Edirne’yi Bulgarlara bırakmak suçu işlemekte olduklarını iddia ederek aleyhlerinde oluşturduğu algı ile Uşak Taburu askerlerin müdahalesini bertaraf ederek Enver Paşa’nın hükümet binasına girmesini sağlamıştı. Yakup Cemil’in, Harbiye Nazırı Çerkez Nazım Paşa’yı arbedede öldürmesi Enver ve Talat Paşayı kızdırmıştı. Bu hengamede beş kişi vurulduktan sonra çatışmaları durdurmaları şartıyla Kamil Paşa’nın istifasını almışlardı.

32. “Devlet kademesindeki herkes, eski İttihatçı değil mi?” (348-358) Şehsuvar bir yandan Mehmed Esad’ın ısrarla kendisini yanında istemesinden endişelenmişti. Bu duygulara dalmışken Pera Palas Oteli Müdürü Reşit Beyin emniyete çağrılıp eski İttihatçı Emekli Binbaşı Cezmi Kenan’ın öldürülmesiyle ilgili sorgulanması hakkında Şehsuvarla konuşmaya gelmesi üzerine aralarında şu diyalog geçmişti:

„İzmir suikastından sonra polisin İttihatçı avına çıktığını söylüyorlar“ diyen Reşit Beye Şehsuvar; „Neredeyse Devlet kademesindeki herkes eski İttihatçı değil mi?“ şeklinde yanıt vermişti. (350)

Fuad bey, Şehsuvara, Bab-1 Ali baskınından sonraki durum hakkında “devir yeni, ama eski meseleler olduğu gibi duruyor. Daha 7 ay önce Harbiye Nezaretinden istifa ettirdiğimiz bu adamı niye Sadrazam yapıyoruz?” şeklinde hayıflanıyordu. Şehsuvar da, Mahmut Şevket Paşa’yı Nezaret’ten Talat beyin kovduğunu bildiği halde neden geri çağrıldığını sorunca, Siyasette, öyle zamanlar oluyor ki „dün kara dediğine bugün ak diyebiliyorsun“ cevabını vermişti.

“Gerçekte bu şartlarda hükümet olmak akıl karı değildi, eski tebamız olan Bulgarlarla bile başa çıkamıyorduk. Edirne’yi Bulgarlara teslim ediyorlar diye Kamil Paşayı iktidardan indirmiştik, ama Osmanlının ikinci payitahtını biz de koruyamıyorduk. Edirne’nin Bulgar ordusundan kurtarılması hareketinde Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa karşılıklı olarak birbirlerini suçluyorlardı. Neticede 26 Mart 1913te Edirne’yi Bulgarlara teslim ettik, dahası Londra Barış Anlaşmasıyla Trakya sınırimız Midye-Enez hattına gerilemişti. „Kamil Paşayı devirmek için söylediğimiz her şeyin fazlasını biz yapmıştık, dahası bütün muhalefeti kendimize karşı birleştirmiştik.” Başını eski İttihatçı, yeni Hürriyet ve İtilafçı Çerkez Yüzbaşı Kazımın çektiği ve para kaynağı Paris’teki Şerif Paşa olan bir şer çetesi, İttihat liderlerini öldürerek Kamil paşa veya Prens Sabahattin’i sadrazam yapacaklardı. Hepsinin ortak noktası İttihat Terakkiye duydukları büyük düşmanlıktı. Oysa Şehsuvara göre „siyasi mücadelede nefretle hareket edenler yenilmeye mahkumdu“. (358)

33. “O alçağı tutuklamalıydık!” (359-368) Eski İttihatçı ve ölümünden kısa süre önce ziyaretine gittiği Binbaşı Cezmi cinayetinin *İkdam*, *Cumhuriyet* ve *Vakit* gazetelerinde tek merkezden haber yapılmasına ve İzmir Suikastı zanlılarından Kara Kemal’le ilintilendirilmesi kendisini huzursuz evhamlara sürükleyen Şehsuvar, bir yandan bunda şaşılacak bir şey olmadığını ve Teşkilatı Mahsusa zamanında kendilerinin de aynı yönetime başvurduğunu hatırlayacaktı.

“Düşmanlarımızı küçümsemenin bedelini ağır şekilde ödeyecektik” diyen Şehsuvar, Mahmut Şevket Paşa’nın Beyazıt’ta Çerkez Kazımın başını çektiği bir suikastle öldürülmesini ve suikaste

karişan 12 kişinin Beyazıt Meydanında idamının infazını Prens Sabahattin'in de aralarında bulunduğu 11 kişinin gıyaben idama mahkum edildiğini not ediyordu. İstanbul muhafızı Cemal Beyin Çerkez Kazımın "o alçağı tutuklamalıydık, belki de hiç tutuklamamdan kafasına bir kurşun sıkmalıydık" hiddetine Büyük Efendi Talat bey "Devlet öfke duymaz Cemal Bey" diye karşılık vermişti.

34. "Biliyorum, biz hayatla nişanlıysak, ölümlle nikâhlıyız" (369-379) "Mahmut Şevket Paşa suikastı muhalefeti bastırmaktan çok 1908 yılından beri özlediğimiz tek başına iktidar hayalini sunacaktı İttihatçılara. Said Halim Paşa Sadrazam, Talat Paşa Dahiliye Nazırı olmuştu. Sadece nişanlısı Mahinur'u İstanbulla getiremeden elimizden çıkan Selanik ve Balkan harbi kayıpları için hayıflanan Fuad endişeliydi. "Hükümeti Edirne'yi kurtaracağız diye devirdik, ama hala düşman elinde... İmparatorluğun ayağa kalkacağı filan yok. Keşke elimizdeki toprağı koruyabilsek, buna razıyım. Korkarım o da olmayacak" diyordu. Bir zamanlar cemiyet üyesi olan Çerkez Kazım bugün o alçak diyoruz, Şimdi soruyorum, yarın sen yada ben cemiyetin siyasetine karşı çıkarsak, bir hain, bir alçak olarak damgalanmamızın garantisi var mı? diye soruyordu Fuad ve devamla "Şu ana kadar cemiyet içinde silahlar çekilmedi, çünkü hiç iktidar olmamıştık, artık o düveli muazzama yanında kendi arkadaşlarımızla da dövüşmek zorunda kalabiliriz".

35. "Ormanda kurt ölünce, çakallar birbirini parçalamış." (380-392) Mehmed Esad ile Taksim'de buluşan Şehsuvar arasında Cezmi'nin katline dair bir konuşma geçmişti. Şehsuvarın Cezmi'yi İttihatçıların öldürmüş olabileceği iddiasına Esad, "Haklısın bizimkilerin işine benziyor. Teşkilatta böyle bir gurup var. Bizden müstakil çalışıyorlar. Cezmi gibi kıymetli arkadaşlarımızın telef olmasına engel olmak istiyoruz, sizleri ortak maksadımız için yeniden teşkilata çağırıyoruz" demişti. "Artık İttihat Terakki ve Karakol cemiyeti yok, korumamız gereken bir Cumhuriyet var, muhalefet partimiz yok ama, demokrasi gibi zamanı gelince o da olacak" diye ekliyordu M. Fuad. Ne yazık ki aynı söylemi dönemin Ankara Valisi Nevzat Tandoğan 1944 yılında tutuklanıp huzuruna çıkarılan Osman Yüksel Serdengeçti'ye „Bu memlekete komünizm gerekiyorsa ve komünizm yararlı bir şeye onu da biz getiririz, size ne oluyor?“ şeklinde ifade ediyordu.

Durumun ciddiyetini kavrayan Şesuvar, Mösyö Leon ve gençlik aşkı Ester'e ulaşmak için yardım sözüne mukabil Mehmed Esad'la çalışmaya razı oluyordu.

Öte yandan Dahiliye Nazırı Talat Bey, mutat sohbetlerinde Mithat Şükrü, Kara Kemal, Kuşçubaşı Eşref ve Fuad'a "bize umut verecek bir zafer lazım" diyordu. Bulgarların Makedonya hayallerinin peşinde zafer sarhoşluğu yaşadıklarını, ancak karşılarında sadece Sırp ve Yunanlar değil, Karadağ ve Romanya'nın olduğunu ifade eden Kuşçubaşı Eşref'e hitaben Talat Bey, "Ormanda kurt ölünce, çakallar birbirini parçalamış" şeklinde cevap vermişti. Kuşçubaşına göre, Bulgarların Çorlu Mütarekesi ve Londra Anlaşması'nı takmamaları gerekçesiyle harekete geçen ordu, 21 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri almıştı. Ancak bu zaferi sahiplenerek en çok yarar sağlayan kişi "Hürriyet Kahramanı" unvanını yanına "Edirne Fatihini"ni de yazdıran Enver Paşa olmuştu. O'nun bu mani olunamaz yükselişi ve müktesebatı yeterli olmadığı halde Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın yerine göz dikmiş olması Talat Bey'i tedirgin etmekteydi.

Şehsuvar'ın durumlarını kanuna uygun hale getirerek memuriyete alınmalarını da bu gerekçe ile geri çeviren Talat Paşa, "Ne para ne kadın, bence ahlakın baş düşmanı iktidardır. Ahlaktan yoksun bir iktidar makamı, ya hırsız yapar insanı ya soysuz" diyecek ve şu tavsiyeyi ekleyecekti: "İktidardayken de birbirimizi dostça tenkit ederek bu tür yozlaşmaları önleyeceğiz, yoksa düşmanlarımızın yapamadığını kendimiz yaparız."

36. M. Kemal Paşa'nın 16 Mayıs 1919'dan bu yana neden İstanbul'a gelmediğini soran Şehsuvara, "Belki de bir suikastten filan çekiniyordur. Burası Ankara değil, casuslar cirit atıyor her yerde" (393-403) demişti Kara Kemal.

Şehsuvarın gözlem ve müşahedelerine göre Talat Paşa'nın itidal ve istişare ile sorunları birlikte çözme dileği ne yazık ki temenni olarak kalmış, ne Enver Bey Harbiye Nazırı olma isteğinden vazgeçmiş, ne de fedaileri nazırların işlerine müdahaleden geri durmuşlardı. Bab-ı Ali Baskınından bir yıl sonra meclis ve hükümete rağmen son sözü Talat, Enver ve Cemal paşalardan biri söylüyordu. Bir zamanlar devletin despotluğuna karşı dövüşenler, bugün yüksek memuriyet içim birbirlerine düşman olmuşlardı.

37. "Ne işimiz var bu kanlı kapışmada?" (404-417) Mehmed Esad Şehsuvara yeni görevinin eski ittihatçıları bulmak ve onlara yeni görevler vermek niyetinde olduklarını, "Bize karşı dövüşmek yerine, düşmanlarımıza karşı dövüşünler" diye açıklıyordu. İstersen araya girme, sadece onları nerde bulacağımızı söyle, gerisini biz hallederiz diyordu. Niyetimiz onları yakalamak yahut yok etmek değil, hepimiz ittihatçıydık diye ekliyordu.

Enver'in 33 yaşında iken hiç görmeden, sadece mektuplarla haberleşmek suretiyle aşık olduğu 11 yaşındaki Naciye Sultanla yaptığı siyasi evlilik hakkında Talat Paşa, "Tıpkı siyasette olduğu gibi aşıkta da hakikatlerin değil, hayallerinin peşinden gitmeyi sürdürüyor" ifadelerini kullanmıştı. Enver Bey'in Harbiye Nazırı olmak için bu evliliği yaptığını düşünenlerden bir de Fuad idi: "Hepimizi birleştiren bir özelliğimiz, alt veya orta tabakadan geliyor oluşumuzdu, belki saraya karşı bu yüzden tepki duyuyorduk. Onların yerinde olamadığımız için Meşrutiyet istiyor olmamız aslında bir paradokstu". (411) Şehsuvar Ester'e "Meşrutiyet seninle benim mutluluğumu engellerken, Enver Bey'le Naciye Sultan'ı mürüvvete götürmüştü, hakikat Vatan düştükçe bazı insanlar yükseliyor" diyordu.

38. "Harbe girdiğimiz filan yok" (418-435) Romanın 11. Gün Akşam kısmında Şehsuvar, Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosuna kaçırılmak suretiyle Fuad tarafından sorguya alınmış ve kendisine Cemiyetin 1117 numaralı üyesi: "yeminine niye sadık kalmadın?" diye sorulunca "ortalıkta bir dâvâ kalmamıştı ki ihanet edeyim. Eğer vatan için mücadele etmek istiyorsanız, cumhuriyete destek verin" cevabını vermişti. Fuad ise, "farkında değil misin tek tek bizi öldürüyorlar, Koca Kazım Karabekir'i asacaklardı az daha" demişti. 1914 senesinde cemiyet için sıcak duygular beslemeyen Fuad, şimdi sıkı bir ittihatçı olarak çıkmıştı Şehsuvarın karşısına. Henüz çözemediği bir muammanın içine doğru sürüklendiğini hissediyordu Şehsuvar. (426)

Harp öncesinde Enver Paşa tarafından yıllardır gizledikleri teşkilatı açığa çıkararak Süleyman Askeri başkanlığında örgütlenmelerinden Fuad'ın kafası karışmıştı. Trablusgarb'da iyi bir sınav veren, Balkan Harbi'nde cephe gerisinde gerilla harbini örgütleyen ve Trakya Türk Cumhuriyeti'nde Genelkurmay Başkanı olan Süleyman Askeri ile toplantıya Talat Bey'in çağrısı üzerine katılan Şehsuvar'a, Fuad başka çaresi olmadığı için eşlik etmişti. Teşkilat-ı Mahsusa'nın binasındaki ilk toplantıda Süleyman Askeri sıcak karşıladığı bu iki arkadaşa: "Meşrutiyetin kuruluşundan beri mücadele eden bizler, artık aleni bir teşkilat olarak varlığımızı sürdüreceğiz diyordu..." İngilizlerin Osmanlı-Alman ittifakı düşüncesine karşı istihbarat çalışmalarına, "ben topraklarımızda farklı kışkırtmalar bekliyorum. Ermenileri, Arapları hatta Kürtleri kışkırtmaktan geri durmayacaklar. Teşkilatın vazifesi bu tür kışkırtmalara izin vermemektir" derken, devamında, "Osmanlıların Almanlarla İttifak yaptığı dedikodusu kendisine sorulan Askeri, "Harbe girdiğimiz filan yok, bu hiçbir zaman katılmayacağımız anlamına gelmiyor. Muhtemelen bu harbin sonunda ülkelerin sınırları yeniden çizilecek. Bir harpte en kötü durum hazırlıksız

yakalanmaktadır. Harbin kapımızı çaldığı bu günlerde istihbarat çok mühim bir hale gelmiştir” demişti.

Roman, tarihi olayların etrafını süsleyen kimi detaylara ışık tutması açısından güzel olmasına rağmen, ancak kronolojide sapmalar tarihsel çizginin takibini güçleştiriyor. Özellikle arka plan tarih bilgisi olmayan okurlar, 1908’den 1918’e, oradan Cumhuriyet Dönemine, hatta İzmir Suikastı sonucu tasfiye süreci başlayan İttihatçılara karşı işlenen cinayetlerde bir kronoloji silsile kurmakta oldukça güçlüklerle karşılaşacaklardır.

39. “Keşke fedai olacağına yazar olsaydı...” (436-449) Harb-i Umumi başlamıştı, Şehsuvarın Teşkilat-ı Mahsusa’daki ilk aleni vazifesi, meclis ve hükümetteki İngiliz ve Fransız ajanlarını tespit etmek olacaktı. En yakın arkadaşları ve başlangıçtan bu yana cemiyetin üyesi olan Maliye Nazırı Cavit Bey ve İttihatçıların fikir babası Ahmet Rıza’yı listede gören Fuad, “bunlar delirmiş, yahu bu adamlar nasıl casus olur?” Talat Beye konuyu açtıklarında, o ve Enver dahil, hiç kimsenin rahat olmadığını, herkesin diğerinden kuşkulandığını görmüşlerdi. Acayip bir istihbarat harbi yaşanmaktaydı.

Talat Bey Şehsuvara Ahmet Rızayla görüşmesini salık vermişti. Bunun üzerine Ahmet Rıza’yı evinde ziyaret eden Şehsuvar, ondan şunları dinlemişti;

Ahmet Rıza, iki yıl önce Pariste Möyo Naumun kızı Esteri gördüğünü ve onun Edebiyat tahsiline başladığını, arda arda kitaplarının yayınlandığını anlatmıştı. Sonra Şehsuvarın hissiyatına hitap ederek; seni sormadı ama ben anlattım diye eklemişti. Ester’in onun hakkında görüşü “Yazık, keşke fedai olacağına yazar olsaydı” olmuştu.

Şehsuvar “hayatta iki tür insan vardır, Rüzgarın önünde savrulanlar ve rüzgarı önüne katanlar”, ilkinden olan Şehsuvarı ülkede kopan siyasi fırtına kendi çizdiği yoldan uzaklaştırmıştı. Ester’in Şehsuvar için söylediği “Mesut olmasını dilemekten başka söylenecek söz yok” ifadesi Şehsuvardan tümüyle ümidini kestiği anlamını taşıyordu.

Ahmet Rıza Şehsuvara daha sebep-i ziyaretini sormadan niçin geldiğini iyi biliyorum. Fikirlerimi zaten açıkça söylüyorum: “Almanya ve İngiltere ile harbe girmeye karşıyım. Biz bu harbin tarafı değil hedefiyiz. Yapmamız icap eden, bu açgözlü devletlerden birine yamanmak yerine kendi topraklarımızı bağımsız bir siyasetle korumamızdır. Çok zor, ancak bu zoru başarmalıydık”.

Ahmet Rıza devamla: “Siyasi partilerle, münevverler ve teşkilatçılar arasında da bir uyum olmalıdır. Biz münevverler toplumun arasına teşkilatçılar gibi kolayca giremeyiz. Bilmenin getirdiği sıkıntı ve sorumluluklar vardır. Ama bir teşkilatçı için tek sorumluluk ahaliyi ikna için cemiyet kurmaktır. Teşkilatçılar askerlerle el ele verip cemiyetin münevverlerini tasfiye ettiler. Artık prensipler de tasfiye oldu. Artık ne hürriyet umurlarında, ne eşitlik, ne de kardeşlik ve adalet. Talat Bey de Enver Paşa da yıkmak istedikleri rejimin bizzat kendisine dönüştüler. Abdülhamid’te tenkit ettikleri ne varsa, bugün hepsini kendileri yapıyorlar... Cemiyetin bugünkü liderleri hem kendi ideallerine ve tarihine ihanet etti. Bense yirmi yıl önce ne dediysem bugün de aynısını savunuyorum.”

40. “Kaybedilmiş bir davanın umutsuz neferleri...” (450-460) İstanbul’da uzun zaman sonra Leon dayı ile koca bir imparatorluğun yıkılışı, bir Cumhuriyetin kuruluşu kadar çok uzun zaman görüşemeyen Şehsuvar ilk karşılaşmasında kendisinin Malta’dan döneli siyasetten uzak durduğunu, Ne Cumhuriyet Halk Fırkası ne de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na katılmadığını, son olarak Karakol teşkilatında işgalcilere karşı koymak için bulunduğunu söylemişti. Leon dayı ise Selanik’de artık yaşamak imkanı kalmayınca işgal İstanbul’una

döndüğünü ve Ester'in gelmeyerek, Paris'te Yahudi bir ressamla evlendiğini, iyi bir çevrede yaşadığını ve artık onu unutmaması gerektiğini söylemişti.

Cemiyete güvenini kaybeden ve kendini kaybedilmiş bir davanın umutsuz neferi gibi hisseden Fuad, İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşına girişini değerlendirirken, “bu kez kazansak bile, bu adamlar ne yapar eder yine batırır memleketi” demişti. Milletın hâlâ Cemiyet'e inandığını söyleyen Şehsuvar'a “Herkesin aynı yalana inanıyor olması onu hakikat yapmaz” diye ders vermişti. Talat Paşa'nın isteği üzerine Şehsuvar Payitahtta kalırken, Süleyman Askeri ile Fuad Basra'ya doğru yola çıkmıştı.

41. “Bu topraklarda bir kötülük var...” (461-474) Fuad'ın hakiki maksadını bilmediğini, Mehmed Esad'ın da kendi menfaati için kendisine yaklaştığını düşünen Şehsuvar, etrafında şahsi meselelerini konuşacak kimse kalmayışından şikayet ediyordu. Eski bir arkadaş olduğu için kendisiyle ilgilenen Ermeni Arşak onbir yıl önce, 1915te Ermenilerin düşman kuvvetleriyle işbirliği ihtimaline karşı buldukları yerlerden sürgün edilmeleri esnasında iki yüz kişilik tüm ailesini kaybettiğini anlatıyordu. “Şehsuvara diyeceksin ki bazı Ermeni isyancılar Ruslarla birlikte oldu. Tamam ama, bütün bunlar o kadar insanın ölmesini icap ettirir miydi? Bu topraklarda bir lanet var Şehsuvar,” diye yakınmıştı.

42. “Aşk hikâyesi diyorlar buna, değil, asla değil; bu bir arkadaşlık hikâyesi” (475-489) Harp boyunca Teşkilat-ı Mahsusa'daki vazifesinden ayrılmayan İstanbul'dan Bakü'ye, Kırım'dan Bağdat'a kadar cephe gerisinden aldığı haberleri ve Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın faaliyetlerini takip ederek Talat Paşa'ya rapor ettiğini belirten Şehsuvara göre, Paşa'ların kendi aralarındaki çekişmelerin ötesinde milletin hali de içler acısıydı. 1917 Nisanı'nda Amerika'nın İngilizler lehine savaşa girmesi aleyhimize, 1918 Mart'ında Rusya'nın savaştan çekilerek Kars, Ardahan ve Batum'u geri vermesine ve Doğu'da savaşın bitmesinin lehimize iki büyük gelişme olarak not etmişti.

1918 Şubatında Abdülhamid'in, 5 ay sonra Mehmet Reşat'ın vefatı, Vahdettin'in ise İttihat ve Terakki'den hiç hazzetmemesi bir çöküntü havası yaratmıştı. Talat Paşa, Berlin dönüşü, “Harbi kaybettik, bugün yarın iktidarı da kaybedeceğiz, inşallah vatani da tümünden kaybetmeyiz” diyecekti.

43. “Öyle kahpece bir ölüm istemiyorum” (490-504) Talat Paşa 2 Kasım 1918 de “İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nden istifa ediyoruz, idareyi yüce kongreye bırakıyoruz” diyerek Enver ve Cemal paşalarla birlikte Alman denizaltısıyla yurtdışına çıkarken, “Gidiyoruz ama bu bir kaçış değil” demişti. Ancak İstinye Limanı'ndan ayrılışlarından sonraki 4 yıl içinde buldukları ülkelerde teker teker vurularak öldürüleceklerdi. Vatan ve millet, düşmanın insafına bırakılmıştı.

44. “Yaşadıklarımız hepimizi birer katile çevirdi” (505-518) Fuad'ın Milli Emniyet mensubu olarak hükümet için çalıştığını anlayan Şehsuvar, Mehmed'in “Cumhuriyet” için çalışmadığına, aksine etkili bir suikast peşinde olduğuna inanamamıştı. Mehmed Esad, Cemiyet'ten de arkadaşlarından da ümit kestiğini, artık kendi çıkarına çalışmaya başladığını söyleyerek “Hepimiz katiliz, Evet yaşadıklarımız hepimizi birer katile çevirdi” demişti.

45. “Seni kaybettiğim anda vatanımı da yitirmeye başlamışım” (519-526) Son mektubunun son satırlarında Şehsuvar, Ester'e hitaben, “mazide o kirli, karanlık işleri yapmamı mazur gösterecek bir sebebim vardı. Artık yok. Ne bir ideal, ne bir hayal, ne de vatan. Şimdi farkına varıyorum ki seni kaybettiğim anda vatanımı da yitirmeye başlamışım... Annemi, arkadaşlarımı kucaklayan toprak beni de çağırıyor... Fuad'ın teklifini kabul etsem de hayata tekrar başlama şansım olmayacaktı, çünkü artık

geri dönüş yoktu.” Şehsuvar’ın son cümlesi yaşadığı 20 yıllık fırtınalı hayatın öğrettiği şu hakikatti: “Devletin derinlikleri toprağın derinliklerinden daha karanlıktır”. O, devletle yola devam etmektense derinliği ve karanlığı belli olan toprağı tercih edecekti.

Bölmelerin özet ve ilginç kısımlarının aktarıldığı ve aralarına analiz ve yorumların metin içinde serpiştirildiği tanıtım ve özetleme yazısına genel bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

Okuyucu, Cemiyetin komitacılarının yasadışı faaliyetleri, cinayetler, suikastler, entrikalar vesair konularla birlikte Enver Paşa’nın hayal dünyası ve onun peşinde yol aldığı serüveni ve Talat Paşa’nın idare-i maslahatı, Cihan Harbi’nde Sarıkamış ve Süveyş mağlubiyetini, Çanakkale ve Kut el Amara zaferini romansal akıcılıkla takip edebiliyor.

Hem otobiyografi, hem anı/hatırat ve hem de sevgiliye mektup niteliği taşıyan ve bir döneme yazarının perspektifinden ayna tutan bu tarihi roman, okuru dönemin Osmanlı coğrafyasının Selanik, Beşiktaş, Beyazıt, Sultanahmet, Pera, gibi yaşam alanlarının detaylarına dair veya otel, ofis veya dükkan vb. (Pera Palas, Orient Expres, Tokatlıyan Otel, Leon Dayının avukat yazıhanesi gibi) betimlemeleri, yahut yaşama dair küçük detay bilgisi sunması, (oteldeki işleyiş, günün akışı, yemekler ve içeceklere dair yorumlar) oldukça ilginç ve başarılıdır. Aynı şekilde Şemsi Paşa’nın vurulması, Bab-ı Ali Baskını, Hasan Fehmi ve Derviş Vahdeti nümayişleri gibi olayları sanki oradaymış gibi sahici, canlı ve ayrıntılı anlatması romanı akıcı, sürükleyici ve ilginç kılmıştır.

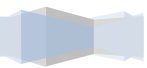
Romanda içindikiler bölümü oluşturulmamış, doğrudan konuya girilmiş ve konu 45 başlık ve mektup olarak işlenmiştir. Halbuki özellikle bölüm başlıklarının romanın girişinde verilmesi yerinde olurdu, ayrıca dizin konulması roman üzerine çalışma yapmak isteyenlere kolaylık sağlardı. Tarihi olayların yer yer kronolojik akışına uygun şekilde serüven anlatımı yapılmamış olması, okuyucuların olayları 1908 veya 1926 ya göre konumlandırarak anlamalarını ve hangi yıldan bahsedildiğini tahmin etmelerini gerekli kılmıştır. Bazı tarih hatları da önlenebilirdi, örneğin Çanakkale Savaşı’nın bittiği tarih 9 Ocak 1916’dır, 1915 değil.

Romanda Ester ve Şehsuvar aşkının sınırlarını zorlayan Yahudilik ve Müslümanlık yerine kültür adında bambaşka bir dinin insanları mutlu edeceği kurgusu ve bu hümanist yaklaşımla insanları ayıracak her sorununun ortadan kalkacak gibi algılanması ütopiktir. (76)

İTC’nin kurucu ve fedailerinin Cemiyet’e içerden bakışları, kişiler arası husumet ve çekişmelerin mahiyeti ve boyutu, fikir ayrılıklarına rağmen birlikte yola devam etmeleri, kendi içlerindeki hesaplaşmalar, yeni rejim ile birlikte eski İttihatçıların, İzmir Suikasti bağlamında sorgulanma ve tasfiye süreçleri parçalar halinde izlenilebilmektedir.

Kitapta bir dönem cemiyette birlikte çalıştıkları, cephede birlikte savaştıkları yakın arkadaşlarının dönem ve şartların değişmesiyle nasıl kimlik, aidiyet ve kişilik değişimine ve değer erozyonuna uğradıklarını, yola çıkarken uğruna baş koydukları değer, ideal ve hedeflerin birer birer yok olmasının getirdiği hayal kırıklıkları, ihanetler, mahvolan dostlukların serencamını görmek mümkündür.

Netice itibarıyla, Türkiye’de son yıllarda sayıları artarak yayınlanan tarihi romanlar topluma ve tarihçilere yol gösterecek kurgu-bilimin bilgiye katkısını sağlayacak özellikler taşımaktadırlar. Ülkemizde her siyasi tartışmada sıkça sözü edilen “İttihat ve Terakki Mirası”nın mahiyetine dair detaylı ve ayrıntılı bilgiler sunan bu roman, (tarih biliminin yöntemleriyle tam örtüşmese de) tarihi bilgiye katkı sunmuş ve onu yaşanılmış bir serüven olarak göz önüne sermiştir.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayınlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayım organında yayınlanmış yazıların çevirileri yayınlanabilir. Çevirilerin özgün metni de gönderilmelidir.
2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayım kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayım kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.
3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.
4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.
5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,
 - a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,
 - b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,
 - c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve
 - ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.
6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA *

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e-posta adresi yazılır (* Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).
8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.
9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.
10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.
11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.
12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,

b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,

c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.

d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (* Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.

9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.

10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.

11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 linespacing.

12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİK DERGİSİ
Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays
Yıl/Year 3 • Sayı/Issue 6 • Ocak/January 2017 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Vice Editor
Ali ARSLAN

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

MUSAHHİH/Proofread
Yunus ALICI, Serhat DEMİR, Mustafa Hakan YILDIRIM,
Serkan GÖKBULUT

AĞ TASARIM/Web Designer
Hasan AKYOL

tarihkritik@gmail.com www.tarihkritik.com

www.tarihkritik.com

ISSN : 2149-813X